

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA FILOSOFICKÁ
KATEDRA SOCIOLOGIE

2007

DIPLOMOVÁ PRÁCE

BEZDOMOVCI

SVÉBYTNÁ SOUČÁST ŽIVOTA SPOLEČNOSTI

THE HOMELESS

A PECULIAR COMPONENT OF THE LIFE OF THE SOCIETY

Vypracovala: Lucie Bucharová

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Jana Duffková CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně, pouze za odborného vedení vedoucí diplomové práce.

Dále prohlašuji, že jsem uvedla veškeré použité prameny a literaturu.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Ráda bych zde vyjádřila své díky PhDr. Duffkové za cenné připomínky a všeobecnou podporu při vedení diplomové práce. Rovněž bych chtěla poděkovat všem, kteří byli ochotni podělit se se mnou o své zkušenosti a znalosti.

Obsah

1. Předmluva	1
2. Úvod do tématu	2
3. Definice bezdomovství	4
3.1. Jak se pozná bezdomovec?	5
3.2. Formy bezdomovství	6
3.2.1. Potenciální	7
3.2.2. Skryté	7
3.2.3. Zjevné	7
3.3. Struktura bezdomovství v České Republice	7
3.3.1. Struktura bezdomovství v Praze	8
3.4. Sociální exkluze a kultura bídy	9
4. Nositelé	10
4.1. Co si myslí veřejnost	10
4.2. Co říkají bezdomovci	11
4.3. Jak vypadá skutečnost	11
4.4. Specifické skupiny v rámci bezdomovské populace	12
4.4.1. Ženy	12
4.4.2. Staří lidé	13
4.4.3. Mladí lidé	13
4.4.4. Děti	13
4.5. Osobnost bezdomovce	14
4.6. Skupiny prolínající s bezdomovci	15
4.6.1. Žebráci	15
4.6.2. Vyběrači popelnic	15
4.6.3. Squatteři	15
5. Setkávání společnosti s fenoménem bezdomovství	16
5.1. Bezdomovci v médiích	16
5.2. Hry na bezdomovce	18
5.3. Co veřejnost zajímá	19
5.4. Funkce chudoby	20
6. Příčiny bezdomovství	21
6.1. Makrosociální příčiny	22
6.2. Legislativní příčiny	23
6.3. Nedomyšlenost institucí	24
6.4. Rodinná situace	24
6.5. Sociální nezpůsobilost	25
6.6. Fyzické nebo psychické postižení	25
6.7. Příčiny bezdomovství podle skupin	26

6.8. Kvantifikace příčin	26
7. Jak a kde žijí bezdomovci	28
7.1. Lokality	29
7.2. Potřeby bezdomovců	29
7.3. Volný čas	31
8. Důsledky bezdomovství	33
8.1. Sociálně vyloučené oblasti	34
8.2. Žebrota, kriminalita a prostituce	35
8.3. Závislosti, nemoci a celkový úpadek osobnosti	36
9. Řešení problému bezdomovství	37
9.1. Příběh z Papuy Nové Guineje	37
9.2. Evropská Charta pro právo na bydlení a boj proti vyloučení	38
9.3. Jak vidí řešení bezdomovství veřejnost	39
9.4. Třífázový model řešení	40
9.4.1. Prevence	40
9.4.2. Základní pomoc	41
9.4.3. Resocializace	41
9.5. Mladiství bezdomovci	42
9.6. Státní iniciativa	43
9.7. Organizace poskytující pomoc osobám bez přístřeší	45
9.7.1. Typologie azylových zařízení	46
9.7.2. Funkce azylových zařízení	46
9.7.3. Výčet pražských organizací	47
9.8. Terénní sociální práce	49
9.9. Projekty	50
9.9.1. Občanské sdružení Nový Prostor	50
9.9.2. Iuridicum Remedium	51
9.9.3. Sčítání bezdomovců Praha 2004	51
9.9.4. Mariánek: dětský volnočasový klub	52
9.9.5. Stany na Letné	52
9.9.6. Dům Agapé	53
9.9.7. Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR	53
9.10. Příběh z Granady	54
9.11. Jak může pomoci každý	55
10. Závěr	57
11. Zdroje	59
12. Použité zkratky	62
13. Resumé	63
14. Resumé v anglickém jazyce	65

BEZDOMOVCI – SVĚBYTNÁ SOUČÁST ŽIVOTA SPOLEČNOSTI

Předmluva

Francouzská doktorandka Isabelle Le Rouzic ve svém článku pro Britské Listy kritizuje nedostatečnou vědeckou aktivitu a chybějící publikace v oblasti bezdomovství v České Republice. Lidé bez přístřeší se pak stávají oběťmi senzacechtivých televizních reportérů, kteří s gusem udržují stereotypní obraz bezdomovce jako opilce a asociálního flákače. Její první dojem, že se touto problematikou nikdo nezabývá, je pochopitelný, neboť hesla „bezdomovství“ či „bezdomovec“ nejsou obsažena ani ve Velkém Sociologickém Slovníku. Ovšem při podrobnějším zkoumání zjistíme, že na toto téma bylo napsáno nespočetné množství bakalářských a diplomových prací. Čím to je, že se nikdo tomuto tématu nevěnuje dále? Nebo se mu snad věnuje, ale nenachází nakladatele ochotného jeho práci publikovat? Je to proto, že veřejnosti je toto téma natolik vzdálené a nesympatické, nebo proto, že vědecké práce jsou příliš odtažitě a akademicky suché?

Domnívám se, že Le Rouzic se ve své úvaze dotkla skutečného jádra problému. Největším úskalím řešení bezdomovství totiž není nedostatek bytů či nezaměstnanost, ale neochota majoritní společnosti znovu přijmout osoby, o kterých ví jen velmi málo a to málo, co ví, je opředeno chimérami strachu a předsudků. Můžeme jen spekulovat o tom, zda se někdy podaří bezdomovství vymýtit. Můžeme však také předpokládat, že pro osobu bez přístřeší je důležitější, aby byla brána jako plnohodnotný občan, bylo s ní tak jednáno a nakládáno. Jen tak totiž může znovu získat potřebné sebevědomí, zapojit se do přediva sociální sítě a úspěšně se ucházet o zaměstnání a udržet si odpovídající bydlení.

Pokládám tedy za užitečné věnovat se zkoumání problému bezdomovství a jeho obětí jako skupiny, která je nedílnou součástí naší společnosti. Nepopírám, že se může jednat o skupinu lidí „extrémně vyloučených“, jak o nich píše mnoho diplomantů i lidí, kteří se jim věnují ve svých odborných pojednáních. Soudím však, že by bylo přínosné napsat práci méně odtažitou a méně přispívající k negativní stigmatizaci bezdomovců. Chci ukázat, že bezdomovci jsou bráni v potaz a interakce mezi nimi a společností probíhá – i když ne vždy v pozitivním směru. Chci popsat každodenní problémy a touhy bezdomovců, ne úplně odlišné o těch našich. Chci přiblížit skupinu bezdomovců méně fatalistickým způsobem, než s jakým jsem se dosud setkávala. Nesnažím se jejich postavení a problémy zlehčovat, jen prosadit méně pesimizmu a více akce, navrhnout praktické postupy, jak zmírnit problematičnost soužití bezdomovců a majoritní společnosti. Při vzájemném seznamování a sblížování totiž může nenápadně a bez násilí dojít k postupnému vymizení bezdomovství jako takového. Lidé totiž vždycky raději pomohou příteli než cizinci. Zároveň je však „důležité zachovávat perspektivu síly a pokládat každou osobu za individuum s vlastními speciálními schopnostmi a potenciálem“ (*Zastrow, 2004:116*; přel. LB). Věřím, že motivací a vyváženým zapojením bezdomovců i jejich okolí se lze dobrat smysluplných výsledků.

Bezdomovství – nový problém porevolučního státu

Bezdomovství je extrémním projevem chudoby. Ve společnosti jsou bezdomovci považováni za samostatnou substrukturu osob, které se svým způsobem existence diametrálně liší od zbytku populace. Chybí jim to, co je pokládáno za materiálně-duchovní základ veškeré další činnosti, chybí jim domov. Domov je totiž něčím více než pouhou střechou nad hlavou a místem k přespaní. Je zároveň místem, kde se člověk *cítí* být doma, cítí se v bezpečí, jsou s ním často svázány vzpomínky na příjemné chvíle strávené s milovanými lidmi nebo jsou tito lidé přímo jeho součástí. Je základem pro spokojenou existenci a umožňuje zaměřit se na budování života podle individuálních představ, nikoliv pouze shánět prostředky pro zajištění prostého přežití. Jeho ztráta znamená ztrátu pojítka se společenstvím, frustraci, izolaci a společenské vyloučení. Jedince dohání k zoufalství a často k rezignaci, šťastnějšími spoluobčany je pak opovrhován, diskriminován a marginalizován.

Bezdomovství je součástí sociálního procesu, je důsledkem sociálních a ekonomických sil a bezradnosti některých jedinců při střetu s nimi. Většina bezdomovců si totiž svůj úděl nevybrala dobrovolně, ačkoliv si to mnozí lidé myslí. Tato mylná domněnka pak představuje překážku resocializaci a opětovnému začlenění do společnosti. Bezdomovství je přitom za daného stavu nevyhnutelný důsledek nerovnosti sociálních vrstev a nedostatečné socializace některých jedinců či skupin. Já osobně považuji existenci takto zubožené vrstvy v naší „průměrně blahobytné“ společnosti za neomluvitelnou, za naléhavý problém, který by měl dostat přednost před projednáváním pseudoproblémů, jimiž se zabývá česká vláda. Nejsem v tom sama: za velký problém považuje bezdomovce v Praze téměř polovina Pražanů. Avšak lhostejnost a neochota vidět obraz nouze a zoufalství je také příznačná, za „téměř žádný“ tento problém v roce 1995 označila více než pětina obyvatel Prahy (*Hradečtí, 1996:14*).

V mnoha zemích, včetně České republiky, je bezdomovství problémem dříve nevídaným, nemožným či alespoň nepřiznáváním. Bývalý komunistický režim zcela odmítal být jen existenci chudoby, lokalizoval ji do zemí na západ od nás. Avšak mohutný sociální otřes, jakým byla revoluční změna režimu, nechal problém chudoby vyniknout a umocnil jej směrem k bezdomovství. Ale nepředbíhejme.

Problém ubytování chudých osob si uvědomoval již Josef II., jenž zavedením Tereziánského zákona ukládal každé obci nad 800 obyvatel zřízení chudobince a sirotčince. V českých zemích též platilo domovské právo a to už od poloviny 16. století. Bezdomovství dnešního typu se však v Evropě začalo rozšiřovat až s procesem industrializace, v druhé polovině 19. století. Radikální řešení všech sociálních patologií zavedl komunistický režim po svém nástupu v roce 1948, prostě popřel jejich existenci. Pokud by snad někdo zjevně reprezentoval některou z vrstev znamenajících pro režim negativní reklamu, byl jednoduše zavřen do vězení nebo některého ze státních ústavů sociální péče. Právo na práci bylo zároveň povinností, stejně jako zdržování se v místě trvalého pobytu. Kdo tato pravidla nerespektoval, byl trestně stíhán pro příživnictví. Neexistovali tedy žádní nuzní lidé, nýbrž pouze zločinci, kteří chtějí okrádat socialistický stát.

Změna režimu v roce 1989 se hluboce dotkla všech občanů a ti se s ní vyrovnávali různým způsobem. Někteří ji využili, jiní zneužili. Vyskytli se však i takoví, kteří ji buď nepochopili nebo se s ní z rozličných důvodů nedokázali vyrovnat. Zanikla totiž pracovní povinnost, byla zrušena trestnost příživnictví, rozpadly se velké státní podniky a vznikl velký tlak na samostatnost a individuální výkon. Privatizované podniky již nadále nemusely zaměstnávat nadbytečné zaměstnance a podnikové ubytovny byly zrušeny nebo zavedly tržní ceny. Když se jako třešnička na dortu přidala rozsáhlá amnestie a zahraniční migrace, vznikly dokonalé podmínky pro boom bezdomovství. Naštěstí měla v této oblasti revoluční změna i svou světlou stránku. Do českého právního řádu byla zařazena Listina základních práv a svobod, nová legislativa umožnila vznik charitativních organizací domácích i působení zahraničních a zároveň byly na tento problém vyčleněny finance ze státního rozpočtu.

Nejen ztráta bydlení nebo finanční nedostatek však spouští proces marginalizace, může to být i neschopnost přizpůsobit se ostatní společnosti. Světový hrubý produkt se zvýšil během půlstoletí sedmkrát a příjem na osobu třikrát, přesto od osmdesátých let počet lidí žádajících o pomoc, protože si nemůžou zaplatit slušné bydlení, stále stoupá. Celkový počet bezdomovců v Evropské unii představuje 7,5 – 9 promile obyvatel (údaj za 1993 – 1995; *Hradečtí, 1996:74*). Hlavním úkolem stále zůstává větší spravedlnost v rozdělování příjmů a vymýcení bída. Zmírňování chudoby přispívá k sociálnímu smíru ve společnosti i míru mezi společnostmi. Podnětné myšlenky jsou formulovány v *Evropské Chartě pro právo na bydlení a boj proti vyloučení* (cit. dle *Hradečtí, 1996:100*):

1. Všichni lidé mají právo na bydlení. Není to jen právo na střechu nad hlavou. Je to právo na důstojnost a občanství.
2. Evropa musí být solidární, nesmí být pouhým velkým trhem. Nelze připustit, aby v prosperující Evropě značná část obyvatelstva neměla toto právo. A úsilí vedoucí nyní k efektivnímu uplatnění tohoto práva ušetří později mnohem vyšší náklady.
3. Společenské vyloučení znamená všechno. Vyloučení z bydlení a z města je zároveň příčinou a důsledkem globálnějšího vyloučení, ekonomického, sociálního a kulturního. Vyloučení může být potlačeno opatřeními navzájem koordinovanými a integrovanými s ohledem na celý místní systém, a nikoli pouze na „cílové skupiny“. Tento proces nutně zahrnuje bydlení.

Dříve než se však začnou zavádět jakákoliv opatření, je nutno problém podrobit důkladné analýze. Základní otázka definice termínu „bezdomovec“ je nutno doplnit rozdělením na podtypy, vymezit skupiny osob bezdomovstvím postižených i ohrožených, určit nejčastější příčiny bezdomovectví i jeho důsledky jak z hlediska jedince, tak z hlediska společnosti. Je třeba zjistit, jak bezdomovci žijí, jací jsou a jak se k nim staví okolí. Důležité je prozkoumat stávající způsoby řešení na všech úrovních a určit jejich přednosti i nedostatky. Pak teprve je možno formulovat doporučení a zavádět opatření, která budou skutečně účinná. Jak totiž říká bezdomovec Rosta: „Bohužel je pravdou, že existují skupiny lidí, kteří takto skutečně žijí dobrovolně. Přispěla k tomu především „charitativní pomoc“ organizací, která tyto lidi naučila brát do nastavené dlaně aniž by pro to museli cokoli udělat.“ (*Nový Prostor 186*)

Definice

„Bezdomovec je jedinec, jenž nemá domov.“

Takto formulovaná definice je sice stručná a srozumitelná, ale zároveň vágní, nedostatečná a v praxi nepoužitelná. Bylo by ji možno rozšířit o výčet okolností formulovaný Hradeckými (1996:36):

„Bezdomovec je někdo, kdo nemá střechu nad hlavou (tedy spí na ulici či jiných veřejných místech), kdo nemá domov (tedy žije v institucionálním zařízení nebo v ubytovně), nebo někdo, kdo má bydlení nejisté (tedy bydlí ve squatu nebo bez nájemní smlouvy).“

Pro praktické účely byla v rámci sčítání bezdomovců v Praze 2004 zavedena pracovní definice:

„Bezdomovci jsou osoby s nedostatkem prostředků (nejen materiálních) nezbytných k běžnému způsobu života a bez možností nebo schopností si tyto prostředky samostatně obstarat či s nimi dále smysluplně nakládat. Lidé z cílové skupiny jsou zpravidla závislí na službách poskytovaných organizacemi zřízenými obcemi nebo nestátními neziskovými organizacemi, např. denními centry, krizovými centry, noclehárnami, azylovými domy, ubytovny. Nezanedbatelnou část cílové skupiny tvoří lidé, kteří nevyužívají žádnou z nabízených služeb.“

(Sčítání bezdomovců Praha 2004, závěrečná zpráva)

Definice bezdomovství jsou tedy různé, neexistuje žádná mezinárodně jednotná a uznávaná. Nicméně v mnoha publikacích se objevuje definice přejatá od Evropské federace národních organizací pracujících s bezdomovci (FEANTSA), uveřejněná na internetových stránkách FEANTSY v anglickém jazyce. Toto je český překlad ze závěrečné zprávy o sčítání bezdomovců v Praze:

Bezdomovství se stává problémem lidí v následujících situacích:

1. Stav **bez přístřeší** (*Rooflessness*), definovaný jako spaní mimo klasické ubytovací kapacity, je nejviditelnější formou bezdomovství. Lidé s chaotickým životním stylem nebo s neusazenými poměry jsou zvláště náchylní k tomu, že se octnou bez přístřeší. Úspěšné nové ubytování pro lidi v této kategorii může záviset i na dostupnosti vhodné podpory a nikoliv jen na dostupnosti kapacit k dočasnému či trvalému bydlení.

2. Kategorii **bez bytu** (*Houselessness*) odpovídají situace, kde navzdory přístupu k nouzovému ubytování nebo dlouhodobých pobytů v institucích může dojít k označení určitých jedinců za bezdomovce kvůli nedostatku vhodné podpory, která by usnadnila a vedla k sociální reintegraci. Lidé, kteří jsou donuceni žít v institucích kvůli nedostatku bydlení (s podporou) v obci, které by splňovalo jejich potřeby, bývají v důsledku tohoto stavu označeni za bezdomovce.

V tomto kontextu se za pojmem bezdomovství skrývá nejen nedostupnost bydlení, ale i neexistence či nefunkčnost společenských vazeb.

3. Příslušnost ke kategorii **bydlení v nejistých podmínkách** (*Living in insecure accomodation*) (při nejistém nároku na ubytování nebo dočasném ubytování) může být důsledkem nedostupnosti trvalého bydlení. Zároveň může odrážet potřebu podpory, která by člověku umožnila získat a úspěšně udržet bydlení. Poskytnutí vhodné podpory může být rozhodujícím faktorem, který umožní člověku získat trvalé bydlení na vlastní jméno i vlastní odpovědnost. Tato kategorie zahrnuje rovněž lidi, kteří jsou okolnostmi donuceni bydlet společně s jinými lidmi v nevyhovujících podmínkách, a lidi bezprostředně ohrožené fyzickým nebo psychickým násilím (např. domácí násilí, nucená prostituce, rasové násilí a obtěžování).

4. Kategorie **bydlení v nedostatečných podmínkách** (*Living in inadequate accomodation*) zahrnuje lidi, jejichž ubytovací kapacita je hygienicky nezpůsobilá i z důvodu příliš mnoha spolubydlících (posouzeno podle zákonných a jiných norem platných v daném státě), jakož i lidí, jejichž bytem je karavan či loď.

Český právní řád však termín *bezdomovec* používá v odlišném významu a to pro označení osoby bez státní příslušnosti, bez určeného občanství (adekvátní termíny v angličtině, němčině a francouzštině znějí *stateless*, *Heimatlose* a *sans-patrie*). Pro označení bezdomovce, jak je definován výše (a jak je mj. toto slovo také překládáno: *homeless*, *Obdachlose*, *sans domicile fixe*), používá soustloví *osoba bez přístřeší*. Tento termín je však v české legislativě spojen s jedinci společensky nepřizpůsobivými, což je nepřijatelné, protože neoprávněně generalizující a diskriminující.

Jak se pozná bezdomovec?

V zimě roku 2006 měli lidé bez domova možnost přespat ve stanovém městečku na Letné (blíže viz níže). Jistý mladý muž, známý pod přezdívkou Stoupa, se rozhodl využít pohostinnosti magistrátu a přijít se ohřát a najíst. Tento muž je podle svých slov bezdomovec, neplatí žádné daně ani zdravotní nebo sociální pojištění. Vybaven propálenou igelitovou taškou naplněnou novinami se nechal kamarádovým vozem Škoda Superb dovézt až před zátarasy chránící vstup ke stanům. Jak píše Stoupa, organizátoři jej odmítli se slovy: „Vy nejste bezdomovec, tak jděte pryč!“

„Odpověděl jsem: „ Jak to můžete vědět, i bezdomovec se může oblékat slušně a nemusí smrdět.“ Načež se na mě podívala skupina kolegů co stáli za mnou – v tom mrazu nebyli moc cítit, tak nevím, jak to poznávali, ale uznávám, že žlutá vypraná windstopperová bunda neukazuje asi moc na to, že bych měl být bez domova. Konverzace pokračovala: „Vaše oblečení je příliš čisté a moderní.“ – „A to se jako kvůli vám mám válet ve špíně?“ – „Podívejte, dojel jste sem autem – NEJSTE BEZDOMOVEC!“ ... „Nezdržujte tady a odejděte! Nebo zavoláme policii.“ – „Já taky neplatím daně, ani zdravotní a sociální pojištění tak mi sakra dejte najíst!“ Organizátoři začali volat policii. ... Dorazili policisté a začali mě vyvádět se slovy: „Pane tady nemáte co dělat!“ – „To je diskriminace, já mám hlad!“ Chtěli občanku, ale tu jsem neměl

(nepochopili, že bezdomovci nemívají občanku). Vyvedli mě o kousek dál a nechali mě na pokoji, ohlédli se, až když jsem nastupoval do zadních dveří auta.“

Z tohoto pokusu o proniknutí do zařízení určeného pro bezdomovce lze usoudit, že pro běžné občany je pro definování bezdomovce zásadní fyzický vzhled a první dojem, kterým tento člověk zapůsobí. Ať již Stoupa skutečně měl či neměl kde spát, tak to, že přijel autem, že má kamaráda, který je ochoten jej přivést, a že měl čisté oblečení, jej naprosto diskvalifikuje pro roli bezdomovce a dočasné výhody s ním spojené. „Když jsi duchem i činy bezdomovec, vzhledem se však přes veškeré útrapy snažíš být normální, tak to nestačí! Musíš smrdět a být špinavý, pak teprve dostaneš to, co ostatní kolegové na ulici – soucit, teplou postel a jídlo“, říká Stoupa. Stejný efekt mají informace podané druhou osobou – tím, že organizátor policistovi řekl, že Stoupa není bezdomovec, vyřadil Stoupu ze skupiny stejně, jako do ní jiné bezdomovce zahrnul. S podobným případem, ale s tragickými následky, jsme se mohli setkat i v Nerudově povídce „Přivedla žebráka na mizinu“.

Formy bezdomovství

Vyšší věk, nižší vzdělání, fyzické či psychické postižení – to vše snižuje adaptabilitu jedince na nové prostředí. Pokud se přidá osamělost a anonymita velkoměsta, slabší jedinci se snadno dostávají do nouze. Nouze může mít více podob: hmotnou, sociální či morální. Co však mají všechny společné, je to, že při dlouhodobé absenci řešení vedou ke společenskému vyloučení. Ve hmotné nouzi se nachází člověk, jehož příjem nedosahuje výše umožňující uspokojení základních životních potřeb a on sám není schopen jej zvýšit. Sociální nouze může mít kořeny v nouzi hmotné nebo v osobní situaci: vysoký věk, nezletilost, nemoc, dysfunkce rodiny a podobné okolnosti, kvůli nimž jedinec není schopen uspokojit základní životní potřeby. Konečně nouze morální označuje situaci člověka, který tyto své potřeby uspokojuje nedůstojným způsobem, např. vybíráním popelnic či kriminalitou. Následek trvalé nouze, společenské vyloučení, přispívá ke konzervaci nepříznivé situace jedince, kterému je omezován přístup k možným životním příležitostem. Jeho extrémním projevem je bezdomovství, jež může dosahovat tří stupňů:

- potenciální
- skryté
- zjevné

Potenciální bezdomovství

Do této skupiny patří osoby, jež mají nejistou budoucnost co se týče domova a bydlení; osoby, jejichž potřeby jsou úřadům buď částečně nebo úplně neznámé. Jsou to lidé žijící na hranici životního minima nebo pobírající minimální mzdu, přičemž náklady na udržení bydlení a uspokojení základních životních potřeb jsou sotva pokrývány. Růst cen je pak pro tyto občany fatální. Do této kategorie patří i ti, kteří čekají na propuštění z různých ústavů, vězení, dětského domova, dále migranti a cizinci, kteří u nás

hledají azyl, a také občané, kteří žijí v životně těžkých podmínkách, rodinných problémech, mají potíže osobního charakteru nebo jim hrozí riziko ztráty bytu.

Skryté bezdomovství

Příslušníci skupiny skrytých bezdomovců zpravidla nevyužívají veřejných a charitativních služeb nabízejících možnost noclehu. Nevídáme je na ulici a při sčítání bezdomovské populace bývají často opomenuti. Přesto jejich počet může být značný a osobní situace stejně tíživá jako situace bezdomovců zjevných. Mají totiž možnost využívat dočasného bydlení, které jim umožňuje buď pravidelný příjem nebo příbuzní, přátelé, případně nelegální zabrání opuštěného domu (squatting). Část skrytých bezdomovců se zviditelní v zimě, kdy jejich útočiště neskýtá dostatečnou ochranu před chladem. Ubytovny však jsou často již obsazeny zavedenými hosty a nepřijetí musí vyhledávat náhradní řešení v podobě např. prostředků městské hromadné dopravy. Do této kategorie zapadají mnozí chovanci dětských domovů či pacienti psychiatrických léčeben, kteří se po propuštění stávají členy různých skupin, ve kterých jsou často využíváni a vydíráni.

Zjevné bezdomovství

Tato skupina je nejviditelnější a nejsnáze monitorovatelná, avšak zároveň nejméně početná. Její příslušníci využívají sociálních služeb a otevřeně se hlásí ke statutu osoby bez přístřeší. Jsou to ti více či méně nuzně vypadající lidé, které potkáváme na ulicích, nádražích a různých frekventovaných veřejných místech. Z výsledků ankety provedené organizací Naděje mezi bezdomovci však vyplývá, že pouze 20% z nich spí v noclehárnách. Oproti tomu 50% spí na veřejných místech, zbylí v neadekvátních bytech nebo ve squatu (*Hradečtí, 1996:36*). Nocležištěm této poloviny se pak stává nádraží, vlak, park, kontejner, suché místo pod mostem, jeskyně, kanály, sklepy a provizorní přístřešky různého druhu.

Struktura bezdomovství v České Republice

Počet (odhad)	35 000	Choroba, postižení	cca 90%
Procento žen	10-15%	Závislosti	cca 50%
Věk do 30 let	cca 35%	Zkušenosti:	
30-40 let	cca 20%	- dětský domov	cca 25%
40-60 let	cca 38%	- psychiatrická léčebna	cca 15%
nad 60 let	cca 7%	- vězení	cca 35%

Trvalé bydliště v Praze lze předpokládat u 27% bezdomovců, 65% je z různých regionů ČR a pouhé 1% z ostatních zemí. Tyto údaje však jsou pravděpodobně zkresleny svým původem, neboť pocházejí od návštěvníků centra Naděje v Bolzanově ulici v Praze. Lze se domnívat, že mnozí občané cizích zemí u nás přebývají nelegálně a nechtějí proto na sebe upozorňovat žádostí o pomoc.

Z hlediska vzdělání převažují vyučení (34%) a lidé se vzděláním základním (30%). Méně již je těch, kteří mají vzdělání střední, s maturitou či bez (13%). S politováním lze konstatovat, že jedním procentem

se podílejí i občané s vzděláním vyšším než středním, stejně tak občané bez ukončeného vzdělání. Více než jedna pětina dotázaných své vzdělání neuvedla, lze předpokládat (nedokončenou) základní či zvláštní školu. (Zdroj pro předchozí oddíl: statistické údaje organizace Naděje z let 1991 – 1995; *Hradečtí, 1996:95*)

Celkový počet bezdomovců nelze přesně určit, neboť stát definici bezdomovství nezná a při sčítání lidu je nebere v potaz. Lze se opírat jedině o údaj o počtu občanů bydlících mimo byt (v nouzových obydlích, rekreačních chatách či společných ubytovacích zařízeních), který v roce 2001 dosahoval 35 tisíc domácností, z toho 23 tisíc jednotlivců, přes 6 tisíc úplných a téměř 5 tisíc neúplných rodin (Sčítání lidu 2001, cit. dle *Hradecký 2005a:6*). Je tedy možné se domnívat, že od roku 1995, ze kterého pocházejí předchozí údaje, se počet bezdomovců spíše zvýšil (bereme-li v úvahu i skupiny bezdomovců skrytých a potenciálních). Rovněž praktické zkušenosti z provozu azylových zařízení naznačují, že trvale roste počet osob, které potřebují azylovou péči, a mezi nimi se zvyšuje podíl osob mladších 20 let (*Průša, 1997:121*).

Novější údaje o počtu osob bez přístřeší bohužel nejsou k dispozici, což jen potvrzuje výše uvedený názor, že se problémem bezdomovství nikdo na odborné úrovni podrobně nezabývá (s výjimkou týmu okolo Ilji Hradeckého).

Struktura bezdomovství v Praze

Počet	3096
Procento žen	cca 14%
Věk do 25 let	cca 14%
25-60 let	cca 73%
nad 60 let	cca 8,5%

Zdroj: *Sčítání bezdomovců Praha 2004, závěrečná zpráva*

Informace o procentuálním zastoupení bezdomovců podle měst či regionů nejsou k dispozici. Z dostupných údajů, jakkoliv nesrovnatelných, by bylo možno vyvodit, že v Praze přebývá okolo 10% bezdomovecké populace. Statistické údaje z let 2000 – 2002 však ukazují, že pražská bezdomovská populace představuje jednu pětinu až jednu čtvrtinu celkové (*Zjevné bezdomovství v Praze*), očividně tedy nebyly sečteny zdaleka všechny osoby bez přístřeší. Je tomu tak zejména kvůli tomu, že mnozí bezdomovci žijí na obtížně dostupných a skrytých místech (kanalizace, teplovody, větrací šachty aj.), sociální pomoc nevyhledávají nebo se jí i záměrně vyhýbají.

Sociální exkluze a kultura bídy

Pojem sociálního vyloučení je s bezdomovstvím zatím nerozlučně spjat. Jeho popis najdeme vyjádřený skrytě či explicitně v publikacích vydávaných NNO, které se zabývají prací s osobami bez přístřeší nebo osobami v situaci z tohoto ohledu rizikové. Pro efektivní práci s bezdomovci a pojednávání

tohoto problému vůbec je totiž podrobné vysvětlení fenoménu **sociální exkluze** naprosto nezbytné. V článku Marka Mikuše najdeme tuto definici:

„...proces, kterým jsou jednotlivci i celé skupiny osob zbavováni přístupu ke zdrojům nezbytným pro zapojení se do sociálních, kulturních, ekonomických a politických aktivit společnosti jako celku. Tento proces je primárně důsledkem chudoby a nízkých příjmů, přispívají k němu však také další faktory jako diskriminace, nízké vzdělání či špatné životní podmínky. Sociálně vyloučení jsou odříznuti od institucí a služeb, sociálních sítí a vzdělávacích příležitostí. Typickými projevy vyloučení jsou například dlouhodobá nezaměstnanost, závislost na sociálních dávkách, život v prostorově vyloučených částech obcí (ghettech) se substandardní úrovní bydlení, nízká kvalifikace, špatný zdravotní stav, rozpad rodin či ztráta sebeúcty. Mnoho obyvatel českých ghatt se propadá do bludného kruhu zadlužení, stávají se z nich neplatiči nájemného a služeb a klienti různých finančních společností i lichvářů.“

Lidé postižení sociální exkluzí často ztratí motivaci účastnit se aktivit širší společnosti, vytvoří si vlastní hodnoty a postoje a uzavrou se do specifické subkultury. Charakteristiky lidí náležejících k subkultuře bídy jim umožňují lépe přežít v nehostinném prostředí, ale zároveň jsou na překážku pokusům z chudoby se vymanit. Jakmile se jednou tato kultura vyvine, začíná existovat nezávisle na ekonomických podmínkách svého vzniku. Proces je dovršen předáním subkulturních prvků další generaci. Tuto subkulturu nazval Lewis **kulturou bídy** a jedince, který v ní vyrůstá, charakterizuje jako plného „fatalismu, bezmoci, závislosti a méněcennosti; se silnou orientací na současnost, malou dispozicí k oddálení gratifikace a plánování do budoucnosti a se sklonem k psychologickým patologiím všeho druhu“ (cit. dle *Zastrow, 2004:437*; přel. LB). Příslušníci subkultury bídy mají mizivé vyhlídky na její opuštění právě proto, že jsou sociálně izolovaní. Navíc jsou zpravidla nepřátelsky naladěni vůči institucím, které by jim mohly pomoci jejich situaci zlepšit (např. sociální služby, ale i vzdělávací instituce). Podle Lewise odmítají pomoc proto, že ji vnímají jako náležející k dominantní třídě. Mimoto pokládají své problémy za soukromou záležitost. Přestože se hovoří o subkultuře bídy, nejsou tito lidé schopni podniknout nějakou kolektivní akci, protože postrádají politické i organizační schopnosti.

Teorie kultury bídy bývá kritizována za to, že klade vinu za bídu na samotné postižené. Že prý nelze pohlížet na odlišnou subkulturu jako na příčinu bídy, nýbrž je nutno ji chápat jako její důsledek. Domnívám se však, že v teorii je obsažen celý řetězec: politický a ekonomický systém vytváří chudobu, ta se uzavře (a zároveň je uzavřena) do vlastní subkultury, ve které je pak vinou subkulturních hodnot i vinou nastavení systému chudoba konzervována a reprodukována. Úkolem tedy zůstává jak terénní práce se sociálně vyloučenými, tak politická práce na změně systému a osvětová činnost v rámci majoritní společnosti.

Nositelé

Co si myslí veřejnost?

Ve společnosti převládá názor, že bezdomovci si za svůj osud mohou sami a příčiny tkví v jejich osobních vlastnostech nebo neochotě pracovat. Svou situaci by tedy také sami měli vyřešit. Menšina pak připouští působení vnějších faktorů a nutnost státní či charitativní intervence. Při odpovědi na otevřenou otázku *Kdo jsou podle vašeho mínění bezdomovci?* v rámci ankety Naděje 1993 reagovali Pražané takto:

Opilci, flákači, zloději, kriminální živly	28%
Ti, co spí na nádraží	27%
Propuštění vězni	19%
Ubožáci, chudáci, postižení	9%
Rumuní, Jugoslávci, Cikáni, uprchlíci	8%
Tuláci	4%
Nevím	5%

Zdroj: anketa Naděje 1993 (*Hradečtí, 1996:12*)

Lidé často rozlišují chudé spoluobčany podle připisované míry vlastní viny na jejich nepříznivé situaci. Činí tak na základě stále více se prosazující ideologie individualismu a vytvořený názor pak ovlivňuje jejich jednání. Zejména v americké společnosti jsou chudí explicitně dělení na ty, kteří si zaslouží pozornost (*deserving poor*), a na ty, kteří si ji nezaslouží (*undeserving poor*). Toto dělení ale skrytě probíhá i v rámci české veřejnosti; např. mezi SMS ohlasy čtenářů Nového Prostoru se čas od času objeví zpráva typu: „Pravidelně kupuji NP, prodejcům dám více a často také přidám stravenku. Ale moc mě naštválo, když si prodejce potom zapálí cigaretu. Pokud mají na kouření nebo alkohol, nejsou na tom tak špatně...“ (*NP 268:4*; diakritika LB) – a tudíž si nezaslouží, abychom jim pomáhali.

Zasluhující chudí jsou vnímáni jako tvrdě pracující lidé, kteří se stali obětmi okolností a nejsou schopni se postarat sami o sebe. Jsou tedy hodni soucitu a jejich nároky na pomoc od společnosti jsou do jisté míry oprávněné. Nezasluhující chudí si za svou situaci mohou sami svou leností, nedbalostí a nemorálním způsobem života. Těm pomáháno být nemusí, snad ani nemá a zpravidla také není, alespoň ze strany soukromých osob; viz např. dopis od čtenáře NP, který hodlá přestat kupovat tento časopis, protože prodejce odhazuje nedopalky z cigaret na ulici a jezdí na černo (*NP 270:4*). Je to však svého druhu dvojí metr, který vyžaduje vzorné až svatouškovské chování od lidí, kteří mají tu troufalost žádat o pomoc v nouzi.

Bezdomovci jsou častěji než jiní potřební lidé vnímáni jako *undeserving*. Přestože jsou symbolem bídy uprostřed blahobytu, nestávají se objekty soucitu a záchvatů štedrosti tak, jako např. oběti vln tsunami. Veřejnost si je totiž spojuje s alkoholismem, kriminalitou, nedostatkem vůle a nerespektováním sociálního řádu (*Mareš, 1999:57*). To se týká i pracovníků pomáhajících profesí, kteří s nimi přichází často do styku. Pracovník výjezdové zdravotnické služby Michal Mikeš říká: „Jak jsem s nimi mluvil, tak

devadesát procent si za to (bezdomovectví) může samo. Pořád jen chlastají a nedělají nic jiného. Přitom jeden každé houmles z těch, co je vozím, vyjde dohromady tak na sedm set tisíc až milion ve výjezdech.“ Zároveň však připouští, že podrobnější rozhovor odhalí události v pozadí. Jeden z jeho klientů, se kterým se pan Mikeš zná blíže, propadl závislosti na alkoholu poté, co nezvládl situaci po rozchodu s partnerkou. Takovýchto příběhů je patrně větší množství, ale lidé dnes nemají čas je poslouchat ani chuť věnovat se páchnoucím troskám s láhví v ruce.

Co říká bezdomovec?

„Co se týká jednotlivých bezdomovců, tak jsou takové skupiny:

1. Lidé, kteří tak žijí úmyslně, i když z různých důvodů (např. špatné pochopení literárních vzorů – Kerouaca, Müllera, Bukowského a jiných, špatný výklad svobody jako neřízené anarchie, nechut' řešit své osobní problémy, problémy se vzděláním – většina těchto lidí má základní vzdělání – a spousta jiných důvodů).

2. Lidé, kteří nemohou najít pracovní uplatnění po výkonu trestu

3. Lidé, kteří nemohou najít pracovní uplatnění kvůli základnímu vzdělání

4. Lidé, kteří byli propuštěni z ústavní léčby nebo dětských domovů a buď příbuzné nemají, nebo o ně nestojí

5. Lidé, kteří mají problémy se zdravím, alkoholem, drogami

6. Lidé, kteří trpí psychickými poruchami, i když většina jimi začne trpět zhruba po dvou letech života na ulici“

(Rost'a, Nový Prostor 186)

A jak vypadá skutečnost?

Skoro to vypadá, jako by hlavní reprezentanti osob bez přístřeší volili svou situaci dobrovolně, neboť i sám jeden z bezdomovců jmenuje tuto skutečnost na prvním místě. Ale je spíše pravděpodobné, že proklamované vysvětlení je znouzectností, pramenící z hrdosti a neochoty přiznat neschopnost změnit svůj neutěšený stav. Je smutné, že za jedince pouze líné a neukázněné považuje většina veřejnosti. Tento názor logicky neguje ochotu pomoci a zužuje možnosti znovuzačlenění osob bez přístřeší do společnosti. Jak si všiml již Rost'a, charakteristickými skupinami mezi osobami bez přístřeší jsou ti, kteří o něj přišli vlivem vnějších okolností. Nejčastěji se jedná o bývalé obyvatele podnikových ubytoven, které byly zrušené po privatizaci, bývalé chovance dětských domovů, propuštěné vězně či dělnické migranty. Jsou mezi nimi mentálně zaostalí, sirotci a děti ulice, mladiství pocházející ze sociálně handicapovaných rodin. Vymezení typů bezdomovců takovými osobními charakteristikami, jaké vzešly z výzkumu veřejného mínění, je tedy značně zavádějící. Lépe lze populaci osob bez přístřeší strukturovat zhruba takto:

- osoby mentálně postižené
- osoby závislé na alkoholu, drogách či hracích automatech

- osoby fyzicky postižené či nemocné (hlavně slepí, hluchí, invalidé, nemocní AIDS, HIV pozitivní)
- osoby společensky neadaptibilní, nervově labilní
- osoby ve stavu deprese a úzkosti
- nezaměstnaní bez trvalého bydliště
- destabilizovaní mladí lidé, často bývalí chovanci dětských domovů
- osamělé ženy, těhotné, s dětmi, staré ženy
- děti ulice, sirotci, týrané děti
- osamělí důchodci
- propuštění vězni
- migranti

Specifické skupiny v rámci bezdomovské populace

Ženy

Ačkoliv je žen bez přístřeší značně menší množství než mužů, je k nim veřejné mínění podstatně méně tolerantní. Tato skutečnost je pak dostává do obtížné situace při hledání vhodného ubytování. Lze se domnívat, že větší podíl žen se bude vyskytovat v kategorii skrytého bezdomovství. Ženy ohrožené sociálním vyloučením pravděpodobně před životem na ulici dávají přednost nevyhovujícím partnerským vztahům, v jejichž rámci mají alespoň střechu nad hlavou. Tím se však vystavují domácímu násilí, nucené prostituci, stavu podobnému otroctví a jiným negativním okolnostem.

Daleko větší část žen (23%) než mužů (13%) také spadá do kategorie mladších než 25 let (*Sčítání bezdomovců Praha 2004, závěrečná zpráva*). Jsou to dívky, které přicházejí z dětských domovů, výchovných ústavů nebo z domova, který opustily či odkud byly vyhnány. Některé chtěly domov opustit jen dočasně a rodiče je pak již nepřijali zpět. Přitěžující okolnost představuje těhotenství, které při intoleranci rodičů vede dívky k nutnosti hledat zázemí jinde. Pro ženy s dětmi, partnerské páry či celé rodiny mají však zařízení sociální péče značně omezenou kapacitu.

Ženy bez domova většinou pocházejí z nejnižší vrstvy společnosti. Jejich původ odkazuje na špatné materiální podmínky, narušené rodinné poměry, nevyhovující bydlení, nízké vzdělání a často špatný zdravotní stav (fyzický i psychický). Častým důvodem, proč zůstávají ženy ve stádiu bezdomovství skrytého, je starost o děti a jejich budoucnost. Většina žen, které nalézáme mezi bezdomovci, jsou ženy vdané, případně rozvedené či vdovy. Oproti tomu většina mužů bez domova je svobodných.

Mužům i ženám je společná nevíra v úspěch po opakovaných debaklech, deziluze a uzavřenost do sebe. Ženy však vykazují větší stupeň ochoty spolupracovat, cílevědomosti a vůle jednat. Mají též více sebekázně a solidarity, častěji jsou však plaché a bázlivé. Muži naproti nim častěji vyhledávají sociální služby a mají sklon demonstrovat své bezdomovství tím, že se předvádějí na veřejnosti.

Staří lidé

Podle údajů ze sčítání bezdomovců je podíl lidí starších 60 let poměrně nízký. Činí pouze 8%, z toho sedm osmin tvoří muži. Tato skutečnost však může být způsobena celkovou nižší průměrnou délkou života bezdomovců. Množství starých lidí na ulici se zvyšuje o ty, kteří jsou vypuzováni z bytů či podnájím novými majiteli domů nebo kteří si nemohou ze svého důchodu dovolit platit neustále se zvyšující nájemné. Domovy důchodců však bývají plné a existuje pouze velmi málo zařízení, která by se specializovala na péči o bezdomovce vyššího věku. Jejich situace je o to beznadějnější, že mají v podstatě nulovou šanci na získání přiměřeného zaměstnání a možnost vést samostatný život.

Mladí lidé

Údaje ze sčítání bezdomovců prokazují 14%-ní podíl jedinců mladších 25 let. Ze stále častějších návštěv dospívajících v centru Naděje lze však předpovídat vzrůstající tendenci jejich podílu v bezdomovské populaci. Jedná se zpravidla o jedince s nízkým vzděláním, minimálním či neexistujícím rodinným zázemím, často mentálně zaostalé a neschopné navázat mezilidské vztahy. Jsou tak značně znevýhodněni při hledání zaměstnání a jejich šance na změnu situace se snižují.

Mladí lidé jsou nezralí, procházejí obdobím lability dospívání, často se věnují kriminální činnosti. Vytvářejí různé skupiny a party, které vykořisťují ty nejslabší z členů. Ve snaze přežít se dopouštějí krádeží a násilností, ve snaze zapadnout se stávají závislými na alkoholu či drogách a říjí se tak stále hlouběji po spirále sociálního vyloučení.

Nejen z dysfunkčních či sociálně slabých rodin se však rekrutují mladí bezdomovci. V poslední době hledají ve středisku v Bolzanově ulici pomoc i jedinci z rodin dobře situovaných a vzdělaných. Otázkou zůstává, zda je příčinou vlastní volba či vypuzení rodiči.

Děti

V České republice je na rozdíl od jiných zemí (zejména zemí tzv. třetího světa, ale např. i USA) velmi málo dětí, které by spadaly do kategorie zjevného bezdomovství. Velké množství jich však je bezdomovstvím potenciálně ohroženo, přestože zatím nedosáhly plnoletosti a tudíž spadají do péče některého ze zařízení státní ústavní péče (kojenecké ústavy, dětské domovy, výchovná zařízení). Jen v dětských domovech jich žije okolo dvaceti tisíc (*Hradecký, 2005a:10*).

Zbývající část dětí se řadí k bezdomovství skrytému, kdy se svými rodinami či pouze jedním rodičem žijí v nejistých nebo nevyhovujících podmínkách. Patří mezi ně zejména děti matek, které rovněž spadají do kategorie skrytého bezdomovství v důsledku nefungujícího partnerského vztahu.

Tyto děti jsou oproti ostatním značně znevýhodněny v oblasti výchovy a vzdělávání a následně i na trhu práce. Často jsou zařazovány do zvláštních škol nebo po ukončení základní školy (pokud se jim to vůbec podaří) nepokračují v dalším vzdělávání. Chybí jim totiž pozitivní vzory, neboť pokud vůbec mají nějakou rodinu, pak mají rodiče buď nízké vzdělání nebo se dětem nevěnují. Rovněž jim zpravidla chybí klidné místo na přípravu do školy. Kvůli tomuto a také kvůli sociálnímu prostředí, které přispívá k reprodukci subkultury bída v osobnosti dítěte, se ze skrytých či potenciálních dětských bezdomovců stávají mladí a dospělí bezdomovci zjevní.

Osobnost bezdomovce

Osobnostní rysy, které lze pozorovat u bezdomovců, mohou být jak příčinou, tak důsledkem jejich životních podmínek. Podle zprávy o profilech bezdomovců (*Hradecký, 2005b:13*) jsou to lidé bez vztahů, bez zázemí, bez sebevědomí a důstojnosti, bez naděje, bez smyslu života, zahořklí, zranění, osamělí, neschopní přizpůsobit se společnosti, nedospělí, nezralí a nešťastní. Zastrow tvrdí, že tyto charakteristiky jsou výsledkem toho, že člověk žijící v bídě má pocit, že jeho situace sama jej odřezává od rovných příležitostí a že je občanem druhé třídy (*2004:435*). Bezdomovci se rovněž cítí být zatíženi větším množstvím problémů, než je obvyklé. Následkem toho jsou často depresivní nebo nepřátelští. Ve své situaci jsou zakonzervováni rovněž proto, že neumí problémy konstruktivně řešit a zpravidla se zaměřují jen na likvidování jejich následků. Celkový úpadek osobnosti spojený se ztrátou zájmu o svůj zevnějšek a převahou extrémních variant v chování (agrese nebo submise) činí bezdomovce sociálně neúnosnými. Citové prožívání těchto lidí bývá otupělé, redukováno pouze na základní pocity libosti a nelibosti. Rovněž jim často chybí schopnost sebeovládání, vytrvalost a odolnost. Jejich životní styl je charakteristický maximálním zjednodušením, „je pouhým stereotypním vegetováním, často spojeným s užíváním alkoholu nebo drog“ (*Vágnerová, cit. dle Bulíčka*). Toto tvrzení nepochybně nelze generalizovat; připomeňme si např. bezdomovce prodávající Nový Prostor. Bohužel však u většiny osob bez přístřeší převládá rezignace, apatie a fatalismus. Bezdomovci se často smíří s negativním sebeobrazem, nepokouší se o změnu a každým dnem se propadají hlouběji. Jiní si nalhávají, že k nějaké změně k lepšímu časem dojde, avšak nic zásadního pro to nepodnikají. Podle Hradeckého (*2005b:14*) jen malé procento z nich chce skutečně změnit svůj život. Pokud však mají konkrétní plány do budoucnosti, často se neliší od plánů běžných lidí s tím rozdílem, že vycházejí ze současného stavu bez domova. Například jistý K. (24 let) by rád měl v budoucnu děti, ale doplňuje: „každopádně je ale nechci mít v případě, že bych bydlel doživotně v kanále, tam by toho Ježíška moc neužily, tam by nám ten stromeček uschnul a opadal do dvou hodin“ (*Syrový, 2000:12*). Dle ankety provedené v dubnu 2005 v Praze a Havířově má převážně pozitivní očekávání od budoucnosti 81-87% bezdomovců, zatímco pouhých 8-16% očekává zhoršení nebo podléhá rezignaci (*Hradecký, 2005b:12*). Tato data jsou však nepochybně zkreslena tím, že dotazníky vyplňovali jen ti, kteří je chtěli vyplnit, tedy měli nějaký zájem na aktivitě vyšší než uspokojování základních potřeb.

Isabelle Le Rouzic provedla během roku 1997 kolem čtyřiceti rozhovorů s bezdomovci ve středisku Naděje. Hovořila s muži mezi 25 a 35 lety; starší lidé, jichž prý bylo velké množství, s ní rezolutně odmítali hovořit. Podle jejích zjištění tito muži mají optimistické představy o budoucnosti, ačkoliv pochybují o rychlém a dlouhodobém řešení své situace. Většina z nich si přeje pracovat, získat byt a založit rodinu. Někteří doufají, že při změně osudu by jim byla nápomocná změna prostředí a chtěli se odstěhovat do zahraničí. Vypráví o svých negativních zážitcích z České Republiky – škoda, že Le Rouzic neuvádí jejich etnickou příslušnost. Můžeme tedy jen spekulovat, zda to malé množství lidí s cestovatelskými záměry nemá jinou než bílou barvu pleti. Nicméně stejně jako výsledky předchozí ankety, jsou i tyto zkresleny ochotou odpovídat. Kdyby se podařilo získat odpovědi od reprezentativního vzorku bezdomovské populace, vypadal by výsledný obraz nejspíš poněkud méně růžově.

Skupiny prolínající s bezdomovci

Tyto jedinci se rovněž pohybují po ulici, často odpuzují již svým vzhledem nebo svým chováním. Ne všichni z nich však postrádají domov. Je proto vhodné udělat si stručný přehled.

Žebráci

Tito jedinci jsou nejčastěji ztotožňováni s bezdomovci, liší se však cílem svého konání. Žebrání je pro ně způsobem obživy, který jim pokud ne vyhovuje, tak alespoň jej nehodlají nijak měnit. Osoby bez přístřeší usilují o řešení své situace. Žebráci jsou zpravidla lidé tělesně handicapovaní, ne však natolik, aby získali invalidní důchod, případně si k přiznanému přilepšují. Dále jsou to mladí lidé, kteří považují žebvání za jednoduchý způsob výdělku, spočívající v srdceryvném přednesu smyšlené historky např. o ukradené peněžence a lístku na vlak. Výjimečně se objevují i jedinci, pro které je žebvání zábavou či obsesí, zatímco příjem mají dostatečný. Ne všichni žebráci jsou tedy bezdomovci; a naopak mezi bezdomovci představují lidé, kteří žebrají, jen malou část. Tato část pak představuje v této skupině nejnižší vrstvu.

Vyběrači popelnice

Rovněž značná část osob vybírajících popelnice či kontejnery se neřadí mezi bezdomovce. S rostoucí životní úrovní obyvatelstva se totiž zkvalitňuje i obsah nádob na odpad. Lze zde nalézt sběrné suroviny, předměty vhodné k prodeji v bazaru nebo alespoň staré potraviny do misek domácích zvířat. Všechno toto představuje objekty zájmu vyběračů, zpravidla důchodců, kteří si tím zvyšují příjmovou či snižují výdajovou stránku osobního rozpočtu.

Squatterři

V podstatě se nejedná o osoby bez přístřeší, protože ačkoliv jejich definičním znakem je nelegální obývání opuštěných domů, považují squatterři tato stavení za svůj domov. Snad by bylo možno je řadit k bezdomovcům potenciálním, neboť mezi nimi a policií často vznikají konflikty, které končí vysídlením nežádoucích nájemníků. Obvykle však mají možnost zařadit se v krátkém čase do jiné squatterské komunity; tedy pokud se jedná o squatting politický, jenž je protestem proti současné bytové situaci. V případě squattingu divokého, kterého se dopouštějí narkomani či migranti ve snaze nalézt klidný úkryt, jde většinou o řešení krátkodobé a jednorázové.

Setkávání společnosti s fenoménem bezdomovství

Kolem poloviny listopadu 2006 proběhla letáková kampaň charitativní organizace Naděje upozorňující na problém bezdomovství. Po dobu dvou dnů (13. a 14. listopad) byly letáky roznášeny po Praze a okolí, ve dnech 15., 22., 24., a 29. listopadu vyšly v celostátním vydání deníku Metro. Cílem

kampaně bylo upozornit na bezdomovství jako na problém, který může potkat každého, a upozornit na potřebu hlubšího pochopení lidí, kteří přišli o střechu nad hlavou. Text na letáku chválí iniciativu pražské radnice, která se v minulosti postarala bezdomovcům o střechu nad hlavou v obzvláště mrazivém zimním období. V textu však najdeme i nevyřčenou výtku, že pro to, aby se radní začali starat, muselo několik bezdomovců umrznout a svou smrtí upozornit na naléhavost problému. Čtenářům jsou kladeny otázky „Jaký je náš postoj k bezdomovcům? Co o nich víme? Kde se berou? Co si většina z nás pomyslí nad zapáchající postavou pospávající na chodníku nebo bloumající s nějakou nádobkou mezi davy, aby si vyžebřala nějaký ten peníz?“ To, jak si na tyto otázky odpovíme, ovlivňuje jednak prezentace bezdomovství médií a jednak osobní zkušenost. Naše reakce při setkání z bezdomovcem pak vychází z takto utvořeného názoru a může být značně různorodá i podle momentální nálady. Všeobecně bychom mohli rozdělit reakce veřejnosti takto:

- drobný finanční příspěvek pro klid svědomí, krátký rozhovor ze zvědavosti, slušnosti nebo touhy se angažovat, případně i významnější formy pomoci
- vyhýbání se pohledem, předstírání, že onen člověk/problém neexistuje, vymazání z paměti i plánů
- udávání žebráků na policii, nadávky a násilí proti bezdomovcům, nenávistná či svévolná vražda

Jen málo lidí však má chuť se s bezdomovcem více sblížit a případně mu poskytnout volné lůžko v bytě a zázemí milého vztahu, i když takoví lidé existují. Většina veřejnosti bezdomovství jednoduše nechápe, nerozumí tomu, jak někdo může tak hluboko klesnout a ve své situaci zůstat. Přesto nebo právě proto, že se tento problém může znenadání týkat i jich, dokáží tento neveselý jev využívat i jako zvláštní formu zábavy.

Bezdomovci v médiích

Ve filmech a televizních seriálech bývá jako prototyp bezdomovce nejčastěji zobrazován nádražní povaleč, vyběrač popelnic a opilý flákač. Tento obraz je díky tomu hluboce vryt do mysli diváků. Vyskytují se samozřejmě i výjimky, jako ve filmu „Pelíšky“, kde se z bezdomovce pozvaného hlavním hrdinou z furiantství na večeri vyklube akademický sochař a bývalý vysokoškolský pedagog. Výjimky však proti pravidlu mnoho nezmůžou. Zpravodajské relace a denní tisk zase šíří mýtus, že bezdomovcům jejich stav vyhovuje. Novinářům se totiž od nich skutečně dostane nejčastěji právě takovéto odpovědi. Sociální pracovníci mají tu zkušenost, že první odpovědi se liší od toho, co bezdomovci sdělí později, když získají k pracovníkovi důvěru (*Hradecký, 2005b:15*).

V denním tisku lze vysledovat několik málo druhů zpráv týkajících se bezdomovců:

1. Zprávy o úmrtí (nejčastěji vlivem nízkých teplot) nebo o násilí páchaném na bezdomovcích (několik případů zapálení bezdomovců, ukopání a umlácení)

2. Informace o akcích pomoci bezdomovcům a lokální politice týkající se bezdomovství (např. o dobročinných aukcích v jejich prospěch, demonstracích za jejich práva, záměrech radnice týkajících se bezdomovství, rozdávání jídla zdarma a dokonce i o přednáškách na univerzitě určených pro bezdomovce toužící po vzdělání), zřídka i výzvy k pomoci

3. Zajímavosti (např. reportáž o ilegální výstavě bezdomoveckých uměleckých děl parodující souběžně probíhající oficiální výstavu velkých soch, fotografie bezdomovce doprovázejícího na foukací harmoniku dechovou kapelu vystupující v rámci přehlídky, bezdomovec našel mrtvé dítě v kontejneru, jiný v kontejneru usnul a málem pak zahynul v popelářském autě, bezdomovec se vrhl za bankovkou střemhlav z mostu)

4. Zprávy o problémech, které bezdomovci způsobují (např. překážejí péči o zeleň, ničí prostředí parků, znečišťují okolí nádraží), informace o negativních postojích veřejnosti k bezdomovcům nebo zprávy, které mohou negativní postoje vyvolat (ošacovací středisko pro bezdomovce bylo uzavřeno, protože jeho klienti rozkradli vybavení)

Ve vánoční anketě deníku Blesk se čtenáři mohli dozvědět, co by bezdomovce nejvíc potěšilo na Vánoce. Odpovědi se sešly čtyři a očividně reprezentují tu skupinu, která ještě nerezignovala, jinak by si místo „bytu a zaměstnání, samozřejmě“, přáli spíše karton cigaret nebo láhev vodky. Další tři přání se týkaly vydělání peněz na ukradené doklady, schopnosti postavit se na vlastní nohy a návratu Karla Kryla z nebe, aby „promluvil lidem do duše: Národe, nevzlykej, lidi, neponižujte se před mocnými!“ (*Nedělní Blesk, 24.12.2006*) První tři případy představují čtenářům lidi stížené nepřízní osudu, kteří s ní bojují. Poslední respondent je zase věčným tulákem, pro kterého je bezdomovství více méně životním údělem. Docela však chybí některá z nešťastných opilých trosek, které na ulici vidáme nejčastěji. Tento nedostatek se týká v podstatě všech anket i výzkumů, protože rezignovaní bezdomovci nejsou ochotni komunikovat s nikým zvenčí, jak podotýkají mnozí autoři odborných pojednání (např. *Buliček, str.36*). Pokud jsou ochotni anketu vyplnit, postupují při zaškrtávání zcela nahodile a při řízeném rozhovoru mají tendenci lhát nebo přikrášlovat skutečnost. Nejvhodnější formou se tak stává (zúčastněné) pozorování. Adekvátní mediální formou by byla televizní reportáž, pokud by ovšem bezdomovci nereagovali na kamery poplašeně. Zbývá tedy snad jen skrytá kamera. Otázkou je, zda by diváci měli o takovouto „reality show“ zájem.

V rozhlase se můžeme setkat i s podrobnějšími reportážemi o bezdomovcích, jejich každodenním životě a problémech. Reportáže zahrnují rozhovory se sociálními pracovníky i se samotnými bezdomovci, lidé se z nich mohou dozvědět názory odborníků, výsledky výzkumů i osobní příběhy jednotlivých bezdomovců. V rádiu je možné si poslechnout podrobnější zprávy o organizacích poskytujících pomoc bezdomovcům, jejich pracovnících i klientech a specifických problémech v zimním období, včetně souhrnných zpráv o úmrtích bezdomovců a reportáží o tom, jak bezdomovci tráví Vánoce.

V televizi se kromě běžných zpráv podobných těm v tisku objeví jednou za delší časové období i rozsáhlejší pořad věnovaný bezdomovcům. Zpravidla mívá charakter dokumentu či reportáže. Příkladem může být snímek nazvaný „*Já, bezdomovec*“, který natočil reportér, jenž si po určitou dobu „vyzkoušel“ žít jako bezdomovec a při té příležitosti zdokumentoval i život bezdomovců kolem sebe.

S tím, jak roste obliba různých reality show a talkshow, se stávají „celebritami“ i naprosto obyčejní lidé. Například do talkshow Jana Krause „*Uvolněte se, prosím*“ bývají jako hosti pozváni různé známé či významné osobnosti. V jednom jejím lednovém vydání se však jako Krausův partner v dialogu objevil neznámý bývalý bezdomovec, který seznámil veřejnost se svým příběhem. Vyprávěl rovněž o tom, jak mu pomohla víra a jeptišky v azylovém domě, které ho přinutily přemýšlet o sobě, jak moc pro něj znamenala možnost bydlet u v podstatě cizích dobrodinců a pracovat na malém městě. Zdá se, že je pouze otázkou času, kdy se objeví opravdová reality show, ve které budou bezdomovci soutěžit v tom, kterému se nejlépe podaří využít poskytnuté šance na znovuzískání zaměstnání a domova. I kdyby byla divácky neúspěšná, rozhodně by to nebyly vyhozené peníze.

Podle Hradeckých má veřejnost o sociálně vyloučených spoluobčanech a jejich problémech jen mizivé znalosti a nemá ani vůli získávat nějaké hlubší poznání, ani snahu angažovat se při řešení nebo lobovat ve prospěch vypořádání se s tímto fenoménem u představitelů státní správy. Vinu na této nečinnosti a ignoranci je třeba připsat i médiím, neboť proti všemožným negativním sociálním jevům je nejlepší zbraní jejich úplné a hluboké poznání. Naštěstí se už objevují první vlaštovky i v denním tisku, jako např. výše zmíněná kampaň organizace Naděje nebo letáková kampaň upozorňující na problematiku bezdomovství zorganizovaná při příležitosti dne za vymýcení chudoby (17. říjen).

Hry na bezdomovce

Výše uvedený pořad „*Já, bezdomovec*“ byl vlastně reportáží o tom, jak si jeden průměrně blahobytný občan České republiky hrál na osobu bez přístřeší. Slovesa hrál a „vyzkoušel“ jsou na místě, neboť člověk si sice může vyzkoušet, jaké je nemít peníze, výživné jídlo a teplou postel, ale nemůže si vyzkoušet beznaděj nemožnosti úniku z této situace. Ono se lehce přetrpí pár nocí v kanále, když člověk ví, že se po skončení hry osprchuje, dobře nají a na své „bezdomovství“ bude vzpomínat jako na zábavné dobrodružství. Mimoto lidé, kteří si tuto hru vyzkouší, by zpravidla mohli řešit svou situaci i v případě, kdyby o vlastní střechu nad hlavou přišli. Mívají dokončené alespoň střední vzdělání, jsou zdraví a průměrně či více inteligentní. Nebývají závislí na návykových látkách, nebyli obětí životní katastrofy a jejich sociální kapitál pro ně představuje poměrně bezpečnou záchranou síť v podobě dobrých přátel a milujících příbuzných. Mají nápady, jak problém řešit, i motivaci k jejich realizaci.

Na americké Kansas State University zorganizoval Paul Hanusch pro studenty akci nazvanou „Sleep in a Box“ (Spaní v krabici). Inspiraci našel v podobné akci, kterou zažil na střední škole, takže zážitkové hry tohoto druhu nejspíš nebudou na amerických školách výjimkou. Cílem „Sleep in a Box“ nebylo upozornit na problém a uspořádat dobročinnou sbírku, nýbrž pouze zážitek života v bídě. Záměr byl tedy navýsost bohulibý, avšak doprovodné podmínky poněkud kontraproduktivní. Na studenty na trávníku čekala rozprostřená veliká nepromokavá plachta, jídlo a dozorcí, kteří byli připraveni zasáhnout v případě jakýchkoliv problémů. Mimoto si směli účastníci kromě krabic a teplého oblečení přinést i spací pytle, polštáře, příkrývky a mobilní telefony. O nějakém nedostatku tepla, jídla a bezpečí tedy nemohla být řeč. Studenti spali všichni pohromadě na jednom místě, takže ani společnost jim nechyběla. Nadto dozorcí vyhlásili nejkrásněji upravené lepenkové domečky a rozdávali drobné ceny, čímž byl zábavný charakter večera dovršen. Ačkoliv se tedy jednalo spíše o jakési netradiční stanování, byla noc v krabici pro

americké studenty přeci jen mimořádnou událostí. Většina z nich totiž nikdy nespala venku ani pod stanem, bojí se tmy, zimy a hmyzu. Jak podotkla Shea Olsen, „bojí se prostě jen toho, že jsou venku“ (*Kansas State Collegian*). Nemohli si sice ani zdaleka vyzkoušet jaké to je, žít bez domova, ale i sama účast na podobné akci a prezentace zážitků v médiích má svou hodnotu.

Na březích řek a vodních ploch ve Francii vyrostly začátkem roku 2007 stany. Postavila je tam charitativní organizace pro bezdomovce a pozvala ostatní lidi, kteří si normálně mohou užívat luxusu teplého lůžka, aby přinesli osobám bez přístřeší nějaké jídlo a na jednu noc si vyzkoušeli nocovat s nimi.

V Česku zase bylo možné se jednu dobu na internetovém serveru Seznam dočíst o nabídce strávit 72 hodin jako bezdomovec. Při této třídení bezdomovecké „reality show“ byl účastníkovi dokonce poskytnut i kostým. Akci se bohužel nedostalo širší pozornosti médií ani veřejnosti. Více vidět však byla akce občanského sdružení Nový Prostor „Najděte si svého streetfešáka“, pravděpodobně i díky přítomnosti celebrit. V pražské ulici Na Příkopě si 18. prosince 2006 mohla veřejnost vyzkoušet nové uniformy prodejců Nového Prostoru a zkusit si několik výtisků prodat, stejně jako si to vyzkoušelo několik herců a jedna herečka. Prodejci Nového Prostoru sice nejsou všichni osobami bez přístřeší, ale ostatní občané na ně takto většinou nahlíží. Mohlo být tedy přínosné vyzkoušet si, jaké to je, když vás kolemjdoucí mají za bezdomovce.

Různé formy her na bezdomovce tedy nedávají účastníkům možnost zažít pocity lidí bez domova, ale plní pozitivní funkci tím, že na daný problém upozorňují. Při hraní se účastníci také setkávají s opravdovými bezdomovci a mají šanci zjistit, že jsou to lidé jako oni, jenom nějak nešťastní a znevýhodnění.

Co veřejnost zajímá

Koncem roku 2004 uskutečnili v ulicích Brna prodejci Nového Prostoru anketu s otázkou: „*Na co jste se vždy chtěli zeptat našich prodejců a neměli jste k tomu příležitost nebo odvahu?*“ Zjištěné otázky se pak prodejci pokusili zodpovědět ve Vánočním speciálu Nového Prostoru 2004. Z charakteru dotazů vyplývá, že občané kladou mezi prodejce a bezdomovce rovnítko.

Lidé se nejčastěji ptali, zda jsou na ulici také lidé, kteří jsou tam dobrovolně, zda se snaží si bydlení nějak zajistit nebo jim pozice bezdomovců vyhovuje. Pokud se chtějí vrátit do normálního života, tak co pro to dělají. Podle prodejců se najdou obojí a to dokonce i mezi nimi samotnými. Ovšem ti, kteří si za vydělané peníze místo noclehu koupí „pijatyku“, nepožívají mezi prodejci velké vážnosti.

Častým předmětem dotazů také byla příčina, kvůli které se bezdomovci octli na ulici, jejich životní příběhy. Dále se lidé zajímali o to, jak se bezdomovec cítí v naší společnosti. Prodejce ze Slovenska říká, že v Bratislavě jimi lidé viditelně opovrhují, že jsou pro ně odpad, něco nežádoucího. Na otázku: „Jak se vám jako bezdomovcům na ulici žije?“ odpověděl prodejce Standa: „V první řadě bych chtěl změnit veřejné mínění, aby lidé moji situaci chápali.“

Dále se lidé zajímají o to, zda existuje nějaká služba, která obchází bezdomovce, jak se dozvídají o azylových domech a co dělají, když opravdu neví, kde budou spát, a když je jim zima. Studentka Barbora vystihuje nepředstavitelnost situace bezdomovců běžnými občany: „Já vůbec nevím, jak to zvládáte, musí to být těžký...“ Na druhou stranu mají lidé i jisté ponětí o problémech, které může bezdomovství

způsobovat, když se ptají, jak se jim shání práce bez trvalého bydliště. Jiní zastávají tvrdě individualistický postoj jako pan Josef, shodou okolností vrátný České správy sociálního zabezpečení: „Je to každého věc, jak si zařídí život. Ať mi ale nějaký třicetiletý chlap nevykládá, že chce být bezdomovcem. Když někdo chce dělat, práci si najde.“

Některé dotazy se týkaly přímo prodeje Nového Prostoru, zda ho lidé kupují, kolik lidí ho využívá jako prostředek obživy a zda se z toho dá žít. Podle prodejců to závisí na prodejním místě a na chování prodejců, jak se o sebe starají a co z nich vyzařuje. Z výdělku se prý dá zaplatit ubytovna a základní potřeby.

Směsice dotazů se týká běžného života lidí na ulici: jak často se myjí, jestli netrpí nemocemi, kde berou peníze na jídlo nebo kde má bezdomovec více možností, zda v Česku nebo na Slovensku. Vyskytla se i otázka zabarvená podobným předsudkem, který lidé mívají ohledně Romů: „Kdyby bezdomovec dostal práci, jestli by ji přijal a jak dlouho by si ji dokázal udržet?“

Někteří lidé by se bezdomovců zeptali, co jim může pomoci, aby se z ulice dostali, nebo jestli znají někoho, kdo se dokázal z ulice zařadit zpátky do společnosti. Jiní by sami dokonce pomoc nabídli. Jenže podle prodejce Karla by prý devadesát procent bezdomovců řeklo, že chce na pivo.

Funkce chudoby

Zdálo by se, že bezdomovství je všeobecně pokládáno za sociální nešvar, má výhradně negativní dopady a všichni lidé mají zájem na jeho odstranění. Leč není tomu tak. Existují rozmanité důvody, proč různé skupiny lidí mají zájem zachovat status quo. Jednou takovou skupinou jsou kritici současného režimu, kteří tvrdí, že za režimu minulého žádní bezdomovci nebyli. Při tom jim jdou na ruku i sami bezdomovci, kteří tvrdí, že před rokem 1989 byla jejich situace stejná nebo lepší. Svě problémy připisují novému způsobu fungování společnosti, do níž je prý nemožné se začlenit (*Le Rouzic, 1999*). Další jsou lidé, kterým jsou bezdomovci patrně naprosto lhostejní, avšak nadto svou činností přispívají udržení jejich množství. Úředníci státní správy si rozdělují byty původně postavené jako sociální sami mezi sebou nebo je využívají komerčně. Zakázky na stavbu ubytovacích zařízení pro chudé svěřují spřízněným stavebním podnikatelům a provoz těchto zařízení taktéž, což umožňuje strhávání plateb a poplatků přímo ze státních fondů a provozovatel si tak může účtovat položky, se kterými by normální zákazník rozhodně nesouhlasil. Také ceny si stanoví vyšší než obvyklé.

Fenomén bezdomovství však má pozitivní sociální funkce i pro společnost jako celek. Profesor Erik Olin Wright na své pražské přednášce z 23.5.2005 vyjmenoval tři základní eufunkce bezdomovství. Jsou jimi motivace k výkonu; stálá hrozba, která udržuje občany poslušnější a pracovitější; a útěcha, že je na tom někdo ještě hůře. V New Yorku prý matky ukazují bezdomovce svým dětem jako odstrašující případ a říkají: „Když se nebudeš učit, skončíš takhle...“ Vedou tak svou výchovu v duchu liberalistické tradice, která hlásá, že „strach z chudoby jako krajního důsledku nerovností je nástrojem sociální kontroly a motivací k výkonu“ (*Mareš, 1999:18*). V České republice se můžeme setkat i s jednoznačně pozitivním vlivem bezdomovců-prodejců Nového Prostoru, kteří jsou podle ohlasů čtenářů mnohdy těmi jedinými, kdo se na ně za celý den usměje a zvedne jim náladu.

Sullivan se svými kolegy sumarizoval funkce, které chudí plní pro bohaté skupiny do jedenácti bodů. Jedná se sice o výčet určený pro americkou společnost, která se od české v otázce problému chudoby značně liší, avšak v budoucnu se sobě můžou postupně přibližovat.

1. Chudí dělají nepříjemné práce, které nikdo jiný nechce dělat.
  2. Svými činnostmi usnadňují život těch bohatších. (Příkladem je vykonávání domácích prací za nízký plat.)
  3. Zajišťují pracovní místa lidem, kteří poskytují služby chudým (např. sociální pracovníci).
  4. Kupují zboží, které je zpravidla nízké kvality a které by jinak bylo neprodejně.
  5. Slouží jako příklady deviance, nad kterými se majoritní společnost může pohoršovat, a podporují tím dominantní normy.
  6. Zajišťují ostatním možnost plnit jejich „křesťanskou povinnost“ pomoci těm méně šťastným.
  7. Usnadňují ostatním společenskou mobilitu, protože se neúčastní soutěže o kvalitní vzdělání a dobrá pracovní místa.
  8. Podílejí se na kulturních aktivitách tím, že jsou k dispozici jako levná pracovní síla; např. při výstavbě památníků a uměleckých děl.
  9. Vytvářejí kulturní formy, které jsou pak přejímány bohatými (např. jazz, blues, hip-hop).
  10. Slouží jako symboličtí oponenti některých politických skupin a jako součást jiných.
  11. Často vstřebávají právě oni vedlejší účinky změn (např. jako oběti nezaměstnanosti způsobené technologickým pokrokem).
- (cit. dle *Zastrow, 2004:439*; přel. LB)

Jistě zčásti i proto, že chudoba je funkční, nesnaží se ji společnost vymýtit všemi dostupnými prostředky. To však nelze tvrdit o problému bezdomovství, neboť tento problém je pouhou špičkou ledovce, jejímž odstraněním se mnoho ledové masy neztratí. Bezdomovců se bezpečně týkají spíše jen eufunkce vyjmenované Wrightem a ty by společnost mohla oželet bez velkých nářků.

Příčiny bezdomovství

V České republice ani na mezinárodním poli neexistuje jednotná teorie příčin bezdomovství. Mimoto se vede polemika o tom, co jsou ještě příčiny a co již důsledky bezdomovství, jako je tomu například v případě teorie subkultury bída (viz výše). Za přínosný pokládám přístup, který bere v potaz všechny možnosti, pro individuální případy vybírá ty nejpravděpodobnější příčiny a z nich pak vyvozuje vhodný způsob pomoci.

Nejprve uvádím pro ilustraci, jak vidí příčiny bezdomovství veřejné mínění. Údaje pochází z ankety Naděje 1996, jednalo se o uzavřenou otázku: „*Jak se podle Vašeho mínění může člověk stát bezdomovcem?*“

Nechce pracovat	34%
Rozvedl se, opustil rodinu	20%
Nemá se kam vrátit z vězení	10%
Ztratil práci a byt	7%
Opustil svou vlast	5%
Byl propuštěn z dětského domova	2%
Nevím	22%

Zdroj: anketa Naděje 1996 (*Hradečtí, 1996:12*)

Poněvadž měli respondenti možnost pouze vybírat z předem stanovených variant, nelze přesně určit, nakolik připisují příčiny subjektu a nakolik objektivní situaci. Nicméně třetina z nich je vidí v nechuti pracovat, tedy závislé na vůli bezdomovce. To se však podle výzkumů Isabelle Le Rouzic neshoduje se skutečností, protože pouze 20% bezdomovců nehledá aktivně práci, a to navíc z toho důvodu, že jsou v důchodovém věku, pobírají invalidní důchod nebo zaměstnání, ačkoliv nejisté, mají.

V možnostech, které měli respondenti k dispozici však chybí celé kategorie příčin. Faktory ovlivňující riziko lze dělit na objektivní a subjektivní, v kontinuálním pojetí. Skupiny příčin je tak možno situovat na škále od společenských k individuálním. Nejčastěji je na vině kombinace různých příčin, z jedné či více kategorií, přičemž souběh faktorů umocňuje riziko.

Makrosociální příčiny

Globalizace obchodu a výroby a s ní spojená stále vyšší dynamika hospodářských a sociálních změn zvyšuje míru nejistoty a znevýhodnění jedinci nejsou schopni se jim dostatečně rychle přizpůsobovat. Orientace na výkon a materiální hodnoty vede k egoismu a mizení solidarity. Příliš rychlá urbanizace vyvolává potíže se zajištěním odpovídajícího a cenově dostupného bydlení, základních služeb a pracovních příležitostí. Nezaměstnanost se rychle stává jedním z nejvýznamnějších faktorů ovlivňujících riziko pádu do a setrvání v situaci bez střechy nad hlavou. Zhoršuje se životní prostředí, začíná být nedostatek čisté vody a roste všeobecná úroveň chudoby. Hospodářskou a sociální strukturu zatěžuje rostoucí průměrný věk a klesající porodnost dává špatné vyhlídky do budoucna. Stále nebylo dosaženo respektování zásady rovných příležitostí pro osoby odlišného pohlaví, barvy pleti, věku, či náboženského vyznání. Diskriminace na trhu práce i v přípravě na budoucí kariéru je jak přímá (odmítání zaměstnat osoby určitých charakteristik, vyplácení nižších mezd určitým osobám, snaha bránit jim v přístupu na školy apod.), tak nepřímá (kulturní exkluze určitých osob, ignorance kulturních handicapů, neochota pomoci je překonat).

S kapitalismem byla do České Republiky importována rovněž ideologie individualismu. Ta prohlašuje, že bohatí se osobně zasloužili o svůj úspěch a chudí jsou zodpovědní za své selhání. Hlavní rysy tohoto mýtu lze shrnout do čtyř bodů:

1. Každý jedinec má tvrdě pracovat a snažit se uspět v konkurenci ostatních.
2. Ti, kteří tvrdě pracují, mají být odměněni úspěchem (představovaným bohatstvím, prestiží a mocí).

3. Vzhledem k všeobecnému rozšíření a rovnosti příležitostí ti, kteří tvrdě pracují, úspěchem skutečně odměněni budou.

4. Ekonomické selhání je chybou jedince samotného a pramení z nedostatku snahy a jiných charakterových vad.

(Zastrow, 2004:436; přel. LB)

Takto je chudým přičítána zodpovědnost za jejich osud, což vede ke stigmatizaci chudoby a zejména příjemců sociálních dávek. Z ideologie individualismu tedy pramení dvě zkruslené kulturní koncepce: první, že každý je pánem svého osudu, a druhá, že chudoba či bohatství je spíše výsledkem individuálních vlastností než kapitalistické ekonomiky a mechanismů distribuce (Shapiro, 2005:411). Chybí vůle ke změnám ve prospěch sociálního státu, slábne smysl pro občanskou společnost a mizí aktivity upevňující komunitu. Lidé zapominají, že společnost, která je založena na meritokratickém principu, musí mít rovněž mechanismy pro kompenzaci nedostatku příležitostí. Podle Le Rouzic, která porovnávala situaci bezdomovců v ČR, Francii a jiných západních zemích, jsou komunitní vazby zpřetrhány v postkomunistickém Česku mnohem více než jinde.

Legislativní příčiny

Na poli příčin se rodí problémy hlavně v důsledku nepropracované bytové politiky. Narůstá počet neobydlených bytů, v České republice je to již každý osmý (Hradecký, 2005a:6). Státní politika sociálního bydlení pro osoby nemajetné či s nízkými příjmy neexistuje. Hlavní potíže, které náš právní řád způsobuje, však spočívají v odstřihnutí občana bez trvalého bydliště od sociálních výhod, čímž se ztěžuje řešení jeho situace. Veškeré nároky a práva, které lze v sociální oblasti uplatňovat, jsou totiž až na výjimky vázány na místo trvalého pobytu občana. Těmito právy jsou zejména:

- vystavení občanského průkazu, cestovního pasu, průkazu pojištěnce apod.
- registrace na úřadu práce, kde rovněž lze získat podporu v nezaměstnanosti
- sociální dávky, státní sociální podpora, důchodové zabezpečení
- podání žádosti o přidělení bytu

Podle zákona o evidenci pobytu občanů musí být každý občan hlášen k trvalému pobytu v téže době pouze v jednom místě. To však může být pro člověka, který se nemůže či nechce v místě trvalého pobytu zdržovat, takřka nepřekonatelnou překážkou. Jako bezdomovec v podstatě ztratí možnost přihlásit počátek nového trvalého pobytu. Pokud jsou mu odcizeny doklady, což není nikterak vzácným jevem, často si je nedokáže sám znovu obstarat. Nemůže se ubytovat, přihlásit jako uchazeč o zaměstnání, nemůže požadovat zdravotní péči hrazenou z všeobecného zdravotního pojištění a nemůže zažádat o důchod. Takto je konzervován ve svém neštěstí také proto, že se obává jednání s úřady naplněnými pověstnými českými úředníky.

Příklad: Při vyřizování občanského průkazu je občan povinen předložit na příslušném úřadě vedle fotografie také rodný list, který bezdomovcům často chybí. Ale bez platného občanského průkazu nelze žádat matriku o vydání opisu rodného listu. Když si nechá poslat opis rodného listu poštou, pošta mu nevydá zásilku bez občanského průkazu. Absurdní bludný kruh.

(Hradecký, 2005a:19)

Tímto i jinými způsoby dochází k tomu, že někteří lidé propadnou oky sociální záchranné sítě a doplatí tak na nepropracovanou legislativu, kterou snad i oni financovali či financují ze svých daní.

Nedomyšlenost institucí

Zejména dětských domovů, diagnostických ústavů, psychiatrických léčeben a vězení. Člověk se po opuštění zmíněných institucí ocitá v nejisté situaci, kterou neumí řešit. Tento fakt je známý, přesto nejsou činěna žádná předběžná ani následná opatření. Pokud jedinec nemá rodinné zázemí, kam by se mohl vrátit (což je např. po opuštění dětského domova nasnadě), často se ocitne úplně sám. Nedisponuje sociálními dovednostmi, nemá zkušenost s jednáním na úřadech, chybí mu zkušenosti i sebevědomí. Po opakovaném neúspěchu nezřídka rezignuje. Každý rok opouští dětské domovy asi 1000 mladých lidí, mimoto jich ročně další čtyři tisíce utečou (Hradecký, 2005a:12). Mnohé z nich se nepodaří přivést zpět do instituce či rodiny a spolu s oním tisícem propuštěných se ocitnou na ulici, odkázaní jen sami na sebe, neboť domy na půl cesty mají nedostatečnou kapacitu a navíc jsou placené.

V nejobtížnější výchozí situaci se nacházejí propuštění vězni, zvláště pokud žili mimo běžnou společnost delší dobu. K bezradnosti v novém prostředí a starostem o materiální zabezpečení se totiž přidává stigma kriminálního. Speciální integrační programy pro ně neexistují a veřejnost se staví proti zřizování domů na půl cesty pro bývalé vězně.

Rovněž samotné instituce sloužící bezdomovcům vykazují jisté mezery. Pokud je osoba bez přístřeší závislá na drogách či alkoholu, nenajde vhodnou ubytovnu či noclehárnu na delší časové období. Ve stejné situaci se nacházejí bezdomovci se zvířaty (zejména psy). Velmi málo příležitostí mají k ubytování rovněž bezdětné dvojice. Většina zařízení, která by se jim nabízela, je komerčního charakteru a pro bezdomovce finančně nedostupná.

Rodinná situace

Nejčastěji ženy a děti vyhání z domova domácí násilí, objevují se už i případy bitých mužů. Pokud týraná osoba z nějakých důvodů násilníka neopustí, bezdomovství se tak nevyhne, pouze se zařadí k jeho skryté či potenciální formě. Děti a mladiství utíkají nebo jsou vyhnáni z domu kvůli vztahovým problémům v rodině, partneři se po neshodách rozcházejí či rozvádějí a jeden z nich opouští bydliště.

Narušené rodinné prostředí navíc negativně ovlivňuje vývoj dětí a vytváří úrodnou půdu pro jejich sklony k neurotizmu, násilí, lhaní, toulání, záškoláctví, drobné kriminalitě... Navíc podprůměrná inteligence rodičů, alkoholismus, násilnické a patologické rysy nejsou zrovna vhodným příspěvkem do genetické a sociální výbavy perspektivního jedince.

Sociální nezpůsobilost

Představuje častý podpůrný faktor ostatních příčin. Problémy v komunikaci, snadná vznětlivost nebo chorobně nízké sebevědomí znesnadňují hledání zaměstnání. Neobratnost při jednání s úřady vytváří u jedince strach z jakéhokoli zařizování. Neschopnost přijmout osobní zodpovědnost, strach podporující

únik před řešením problémů a podceňování možných důsledků neřešených problémů vedou ke kumulaci skutečností, jež nakonec jedince tvrdě udeří. K životu na ulici vedou i sklony k nekonvenčnímu způsobu života; vzpomeňme punkáče, cirkusáky, trampy.

Fyzické nebo psychické postižení

Mentální zaostalost, různé psychické choroby, fyzické nemoci a následky úrazů bývají často doprovázeny a umocňovány závislostí na alkoholu nebo drogách. Nedostatek peněz a neschopnost jejich výdělku přivádí postižené na ulici. Tam se jejich choroby ještě zhoršují a přidávají se k nim další.

Mnozí lidé bez domova, které by náhodní dotázaní popsali jako líné či neschopné a tím by vinu za jejich problémy přičetli jejich vlastní vůli a aktivitě, trpí nediodagnostikovanými kognitivními vadami. Přestože si svou genetickou výbavu sami nevybrali, způsobuje jim jejich byt' jen mírně snížené IQ mnohé problémy. Zastrow vyjmenovává sedm základních problematických oblastí (2004:116-117): pozornost, paměť, seberegulace, jazyk, vzdělání, sociální oblast a motivace. Osoby s kognitivními vadami nemusí být schopny věnovat probíhajícím aktivitám a událostem takovou pozornost jako ostatní lidé, snadno se nechají vyrušit či se plynule začnou věnovat něčemu jinému. Často mají problémy s krátkodobou i dlouhodobou pamětí; čím je myšlenka komplexnější, tím těžší je pro ně ji udržet. Mohou mít menší schopnost srovnat si své myšlenky a plánovat dopředu. Téměř všichni lehce mentálně postižení mají problémy v oblasti jazyka. Trvá jim déle, než pochopí myšlenky a koncepty, mohou mít potíže s vyjadřováním a zúženou slovní zásobu. Lze snadno odvodit, že lidé s výše popsanými těžkostmi budou ve vzdělávacím procesu zaostávat za vrstevníky. Nesnadno se jim však učí nejen školní látka, nýbrž i přiměřené reakce v sociálních situacích. Pokroku v sociálním rozvoji často brání i nízké sebevědomí a nepropracované sebepojetí. Poslední problematickou oblastí je motivace. Lidé, kteří odmalička zaostávají ve škole i v osobním životě si mohou vypěstovat silný pocit selhání a porážky. Pokud si začnou myslet, že selžou, ať se snaží jakkoliv úporně, mohou se přestat snažit úplně. Tento fenomén lze velmi často pozorovat u lidí, kteří přespávají na ulici a již rezignovali na jakékoliv pokusy svou situaci změnit.

Všechny tyto potíže značně přispívají k neúspěchům a katastrofám během celé životní dráhy. Nejprve ve škole a při výchově, později při navazování partnerských vztahů a pracovních poměrů a při jejich udržování. Nedostatek sebekontroly spolu s jinými je může přivést za brány výchovných ústavů či vězení, špatné sociální dovednosti je vyvrhnou z manželských či partnerských svazků, neschopnost udržet pozornost je spolu s jiným oloupí o zaměstnání a oni pak velmi snadno přijdou o střechu nad hlavou. Přitom bychom je na první pohled neodlišili od ostatních lidí, neboť 85% mentálně postižených patří do kategorie lehkého postižení (Zastrow, 2004:117). V předškolním věku ovládnou sociální i komunikační dovednosti, ve škole pak zpravidla dokážou nějak zapadnout až asi do úrovně šesté třídy, pouze jim jde učení o něco pomaleji. Jejich omezení vycházejí najevo až v pozdějších fázích vzdělání, kdy bez náležité podpory a vedení nedokážou zvládnout nápor puberty či zvýšenou náročnost učiva. Je proto značně krátkozraké odsuzovat lidi bez domova jako opilce, flákače a kriminální živly (viz anketa Naděje), když jsou na vině spíše nepříznivé geny, dysfunkční rodina a nepropracovaný školský systém.

Příčiny bezdomovství podle skupin

Tak, jako se mezi sebou liší skupiny bezdomovců ve svých charakteristikách, liší se i v otázce okolností, které je přivedly na ulici. U mužů převládají faktory materiálního typu, jako je ztráta bytu, propuštění ze zaměstnání nebo nedostatečné příjmy. Často se k nim přidávají osobní problémy, zejména alkoholismus a jiné závislosti. U žen dominují problémy v partnerských vztazích, často spojené s násilím. I když někdy svého partnera opustí, často se k němu po určité době vrací a zůstávají tak ve stádiu bezdomovství potenciálního či skrytého. Kategorie dětí bez domova spadá pod výčet příčin pro ženy, neboť zpravidla přijdou o přístřeší společně se svými matkami. Výjimku tvoří případy, kdy děti patří do rodiny neplatiče nájemného a jsou vystěhovány z bytu spolu s celou rodinou bez náhrady nebo do nevyhovujícího prostředí, přičemž nejsou umístěny do dětského domova. Na bezdomovství mladých lidí se zpravidla podílí institucionální faktory nebo dysfunkční rodina, přidává se alkohol, drogy a rizikové referenční skupiny. Mladí uvádí rovněž příčiny typu nechuti k plnění povinností, touhy po svobodě, ale i neúspěchu ve škole a pocitů méněcennosti. Typický je výrok mladíka, který si nechává říkat Lazaro: „Na ulici se mi nejvíc líbí, že mi nikdo neříká, co mám dělat.“ Staří lidé často skončí na ulici poté, co jsou vyhnáni z bytu či podnájmu novým majitelem domu. K dalším a přidruženým příčinám patří osamělost, nemoc a ztráta zaměstnání ve vyšším věku.

Kvantifikace příčin

V publikaci „*Obce, města, regiony a sociální služby*“ můžeme najít i přehled příčin bezdomovství podle jejich frekvencí, „bez nároku na kvantifikaci, ale s reálným odhadem pořadí“ (str. 121):

1. návrat z výkonu trestu odnětí svobody
2. návrat z psychiatrické léčebny
3. propuštění z výchovného ústavu pro mládež
4. propuštění z dětského domova
5. nízká mentální úroveň
6. tuláctví, alkoholová či jiná závislost
7. rozvod

Je zajímavé, že první místa obsadily důvody z kategorie nedomyšlenosti institucí přesto (nebo právě proto), že žebříček pravděpodobně sestavoval kolektiv sociálních pracovníků. Mezi body 5 a 6 mi poněkud chybí fyzické postižení a nemoci. Bod 7, rozvod, se pravděpodobně týká spíše žen, protože muži bezdomovci povětšinou nebyli nikdy ženatí, zatímco ženy byly nebo jsou vdané (Hradečtí, 1996:56). Vzhledem k tomu, že neustále přibývá bezdomovců mladších dvaceti let, bych číslem 7 označila spíše dysfunkční rodinu.

Michaela Svobodová, ředitelka sociálního sdružení DOM, uvádí, že skupina lidí propuštěných z dětských domovů, výchovných ústavů a psychiatrických zařízení představuje asi 20 procent bezdomovců (Faltýnek, 2004). Podle pracovníků centra Naděje lze rozdělit bezdomovce na dvě hlavní skupiny podle příčiny, která je do jejich situace dostala: na lidi, kteří naráz ztratili byt a zaměstnání, a na

ty, kteří se právě vrátili z vězení a rodina je zpátky nepřijala (Kroupa, 2001). Na základě toho by bylo možné usoudit, že daný žebříček alespoň přibližně odpovídá skutečnému stavu.

Velmi zajímavé údaje lze rovněž najít v tematické zprávě „Profily bezdomovství v České republice“. Pocházejí z ankety provedené v dubnu 2005 na dvou pracovištích sociálních služeb v Praze a jednom v Havířově. Vybrána byla záměrně města, v nichž se vyskytuje větší množství bezdomovců, ale zároveň se liší ve svých charakteristikách. Anketa probíhala jak formou dotazování, tak samostatného písemného zodpovězení otázek. V Havířově bylo takto získáno 30 odpovědí, v Praze stovka. Na otázku „Proč jste se stal bezdomovcem? Jaká je toho příčina?“ odpověděli respondenti takto:

Havířov

- 33 % problémy v rodině, v partnerských vztazích, ve vztazích s rodiči
- 24 % návrat z výkonu trestu
- 16 % ztráta zaměstnání
- 13 % problém s alkoholem
- 11 % zdravotní stav, nemoc, zdravotní postižení
- 3 % jiná příčina a nejištěno

Praha, poradna

- 47 % vztahové problémy v rodině, v partnerství, rozvod, útěk z domova
- 26 % ztráta bydlení (neplacení nájemného), zaměstnání, žaloba o vyklizení bytu
- 19 % odchod z instituce (14 % z vězení, 4 % z dětského domova, 1 % po hospitalizaci)
- 5 % duševní onemocnění
- 2 % rezignace jako omluva
- 1 % spiknutí proti němu

Praha, streetwork

- 43 % problémy v rodině, v partnerských vztazích, ve vztazích s rodiči, úmrtí
- 19 % ztráta zaměstnání, dluhy, bankrot, neschopnost platit nájemné
- 14 % jiná ztráta bytu (neshody s majitelem, po povodni, matka pronajala byt)
- 8 % opustil dětský domov
- 6 % nemoc, úraz
- 6 % po návratu z vězení
- 4 % jiný důvod (útěk před zákonem, „baví mě to“)

Na rozdíl od výše uvedených odhadů jsou v reálné anketě vztahové problémy na prvním místě, uvádí je třetina až téměř polovina dotázaných. Jedná se zejména o neschopnost řešit narušené manželské či partnerské vztahy (v pozadí tedy budou i faktory osobnostní), o rozvod nebo útěk z domova. V Havířově se však institucionální faktory objevují již na druhém místě, návrat z výkonu trestu zmínila jako významný téměř čtvrtina dotázaných. V Praze obsadil návrat z vězení nižší příčky a to možná i proto, že mezi respondenty bylo více než dvakrát vyšší procentuální zastoupení žen. Druhá nejčastější subjektivní příčina bezdomovství v Praze se týká ztráty zaměstnání s následnou platební neschopností a ztrátou bydlení nebo jiné ztráty bytu. Je nutno připomenout, že se zpravidla jedná o souběh několika příčin (např. problémy v rodině a pronájem bytu matkou; nemoc a ztráta zaměstnání; rozvod, duševní onemocnění a problémy s alkoholem atp.).

Velice zajímavé byly rovněž odpovědi na otázku následující: „Kdo za to podle vás nese odpovědnost? Kdo za to může?“ Sice byly výsledky z jednotlivých center značně odlišné, přesto však ve

dvou z nich, jednom pražském (streetwork) a jednom havířovském, uvedli respondenti na prvním místě vlastní odpovědnost, odpověď „já sám“. V Havířově to bylo 39%, v Praze dokonce 60%. V pražské poradně se před sebeobvinění dostala na první místo společnost (32%), následovaná rodinou (22%) a osudem (14%). Z toho lze usoudit, že ideologie individualismu již poměrně pevně zakořenila v životní filosofii i těch, kteří by měli právo obviňovat spíše makrosociální procesy. Za vlastní odpovědností následovaly nejčastěji rodina (matka, otec, manželka, družka) a společnost (stát, zákony, vláda). Je udivující, že pouze v rámci pražského streetworku se na žebříček dostal alkohol, reprezentovaný čtyřmi procenty. Předpokládám, že je spíše ukryt pod odpověďmi zmiňujícími vlastní vinu, neboť podle statistických údajů Naděje trpí závislostí nějakého druhu asi polovina bezdomovců (viz výše). Možné je však i to, že se tito lidé stali závislími na alkoholu až poté, co se dostali do z jejich pohledu bezvýchodné situace, jak připomíná mj. Zastrow: „Interakce mezi bídou a ostatními sociálními problémy je komplikovaná. Tyto problémy (alkoholismus, nezaměstnanost, emocionální problémy, rasová a sexuální diskriminace, zdravotní problémy, zločinnost, gamblerství a mentální zaostalost) představují příčiny chudoby. Ovšem v případě některých problémů představuje chudoba příčinu jich samých (například emocionální problémy, alkoholismus...)“ (Zastrow 2004:437, přel. LB)

Jak a kde žijí bezdomovci

Každý člověk žijící na ulici má svou vlastní strategii přežívání, jež vychází ze způsobu života, který vedl předtím. Specifičnost prostředí však časem návyky jedince deformuje. Může dojít i k částečné změně charakteru, ale nikoliv radikální proměně osobnosti. V dokumentu České televize „*Já, bezdomovec*“ bylo možno vyslechnout rozhovor se dvěma muži, kteří žili v kanále. Byli špinaví a zanedbaní, ale vyjadřovali se vcelku kultivovaně a, podle svých slov, nikdy nekradou ani nežebrají. V Novém Prostoru vypovídá paní Rácová: „Pro mě žebrání není. Stydím se i za to, že prodávám NP.“ (Nový Prostor 186) Pravidla zápasu s nepříznivým osudem jsou tedy ovlivněna původními zásadami.

Ulice je běžně vnímána jako prostředí, kde platí zákon silnějšího. Existují zde však i specifické zákony solidarity. Pro své dlouhodobé obyvatele se může stát známým a bezpečným místem, v jistém smyslu se na ní cítí doma. Delší pobyt na ulici ovlivňuje i představy o budoucnosti, často nikterak ambiciózní; vytváří se bludný kruh, ze kterého je postupně stále těžší vykročit. Pokud se přidají problémy s alkoholem, drogami, zápisem v trestním rejstříku či nemocí, zdá se být status bezdomovce zpečetěn.

Lokality

S fenoménem bezdomovství se nejčastěji setkáváme ve velkých městech. V České republice se stala přirozeným centrem bezdomovců Praha (žije zde 20-25% českých bezdomovců), jako nejlidnatější a ekonomicky nejsilnější region. Po dlouhou dobu zde bylo snadné obstarat si krátkodobé či příležitostné zaměstnání, nebyla ani zvláštní potíž se získáním místa v levné ubytovně. Tato situace se však mění,

práce pro méně kvalifikované pracovníky i míst na ubytovnách ubývá. Lidé, kteří přijdou do Prahy, jsou pak tímto faktem zaskočení a končí na ulici bez jakéhokoliv zázemí.

V rámci města se bezdomovci zdržují hlavně v místech, kde se pohybuje větší množství lidí. Mimo pocitu anonymity je zde také příležitost k získání peněz (žebráním, krádežemi, prostitucí). Při sčítání bezdomovců v Praze byly sledovány hlavně tyto lokality: zařízení poskytující služby bezdomovcům, prostředky městské hromadné dopravy, nádražní budovy a jejich okolí, hypermarkety a supermarkety, podniky s večerním a nepřetržitým provozem, stanice metra a jejich okolí, místa, kde lze koupit drogy (Hlavní nádraží, Václavské a Karlovo náměstí) a mimo jiné i záchytné stanice. Nutno poznamenat, že tato místa většinou neslouží jako nocležiště, ta se posouvají spíše do odlehlejších a méně frekventovaných končin, jako jsou teplovodní kanály, opuštěné budovy a vagóny, lavičky v parku, sklepy a půdy. Již tradičně se bezdomovci uchylují pod mosty, do provizorních přístřešků, křoví nebo do skal pod převisy a do jeskyní. Nicméně osoby bez přístřeší prostě přespávají kde se dá, takže je můžeme nalézt i v nočních klubech, nonstop podnicích, v nočních tramvajích, na zastávkách MHD a na veřejných záchodcích. I kdyby beze zbytku zaplnili kapacitu azylových zařízení (denních center i ubytoven, tj. v Praze asi 800 míst), stále jich asi 80% zůstane bez střechy nad hlavou.

Potřeby bezdomovců

Stejně jako každý jiný člověk, mají bezdomovci tělesné, duševní i duchovní potřeby. Vzhledem k obtížnému uspokojování základních fyziologických potřeb však bývají vyšší potřeby často potlačeny. Potřeba seberealizace zcela chybí následkem sociálního selhání a malé naděje na lepší postavení v budoucnosti. Stejně tak bývá potlačena potřeba otevřené budoucnosti a plánování a potřeba stimulace a nových zkušeností. Neobvyklé zážitky bývají pokládány spíše za obtěžující. Dlouhodobé citové strádání vede rovněž k vyhasnutí nebo sublimaci potřeby citového vztahu a lásky. Bezdomovci nemívají žádné stabilní citové vazby ani jistotu soukromí domova. Jsou tak neustále frustrováni nedostatečným uspokojováním potřeby bezpečí i lásky a sounáležitosti. V některých případech nahrazuje intimní vztah vazba na zvíře, nejčastěji psa. Pokud bezdomovec požádá o pomoc, zpravidla se jedná o materiální zajištění (spánek, strava, hygiena). Tato skutečnost někdy vede k mylnému dojmu, že nejdůležitější je bezdomovce umýt, nakrmit a uložit. Ve skutečnosti je nutné věnovat se jim a jejich problémům celostně.

Velmi často však tyto lidé o pomoc z nejrůznějších důvodů nežádají. Podle statistických údajů z let 2000-2002 využívají pražští bezdomovci služby pro ně určené asi z 25-30% (*Zjevné bezdomovství v Praze*). Chtějí uniknout negativnímu stigma osoby, které se musí pomáhat. Pokud již využijí některé nabídky pomoci, bývá většinou ze strany nevládní organizace. O státní podporu žádají často až tehdy, když ji mohou před sebou i ostatními ospravedlnit okolnostmi, na které sami nemají vliv (invaliditou nebo důchodovým věkem), a stávají se tak *deserving poor* (zasluhujícími chudými). Ti, kteří přijímají jakoukoliv nabízenou pomoc, už více či méně přijali svůj status bezdomovce. Smíření se stigmatem pak bývá doprovázeno rezignací na kontakt se společností takzvaně normálních lidí, kteří by se na ně mohli dívat s opovržením. Své interakce redukuje na prostředí sobě rovných a těch, kteří se o ně starají. Podle Goffmana v nich totiž bezprostřední přítomnost normálních osob posiluje rozštěpení mezi požadavky na

jejich já a já samotným, tedy i nenávisť k sobě samému a pocit sebeponižování (*Goffman, 2003:16*). Stejně jako zrcadlo druhých působí i zrcadlo vlastní duše, které pak se snaží zamlžit alkoholem.

Jsou-li lidé na ulici teprve krátce, jsou zpravidla schopni přežít bez pomoci a to jim dodává sebevědomí, pomáhá zachovat důstojnost a zaměření na budoucnost. Na druhé straně jim to situaci ztěžuje a urychluje jejich pád na dno. Pokud jsou na ulici déle, mají už zpravidla s azylovými službami nějakou zkušenost. Výsledky ankety z roku 2005 byly značně rozporné v hodnocení těchto služeb bezdomovci. V pražské poradně se 86% respondentů vyjádřilo, že má špatné zkušenosti se zaměstnanci v organizacích a 12 % uvedlo, že má špatné zkušenosti s ostatními klienty. V jiných dvou organizacích však uvedlo jako důvod nepřijímání těchto služeb jednání pracovníků pouze 3, respektive 8% (*Hradecký, 2005b:10-11*). Jako další časté důvody uváděli respondenti nedostatek soukromí, finanční náročnost nebo averzi k tamním přísným pravidlům. Ze zkušeností pražských streetworkerů Pavly a Zbyňka Klingerových vyplývá, že svůj díl viny nesou i fámy o špatných hygienických podmínkách na ubytovnách. Někteří bezdomovci jsou natolik postiženi závislostí na alkoholu či drogách, že nejsou schopni soužití s ostatními lidmi a dodržování byt' i volného řádu. Jiní bezdomovci by rádi využili azylového ubytování, ale raději spí na ulici, než by se vzdali společnosti svého druha/družky opačného pohlaví nebo svého čtyřnohého přítele, pro něž v ubytovně není místo.

Místa, která pak využívají k noclehu, zpravidla neskýtají možnost osobní hygieny. Většinou však bezdomovci na čistotu zcela nereagují, využívají služeb charitativních center, veřejných sprch či koupališť. V některých institucích si lze i vyprat prádlo. Mladí se často chodí sprchovat a prát si prádlo na vysokoškolské koleje.

Základní nutností je však získání jídla, potažmo peněz, pokud odhlédneme od možnosti najíst se v centrech pomoci nebo uspět při probírání odpadu. Nejviditelnějším prostředkem je žebrání nebo somrování. Žebrání je v podstatě pasivní, žebrák jen stojí (klečí, sedí...) na ulici a má nataženou ruku, kelímek nebo jinou nádobu. Někteří žebráci hrají na hudební nástroje. Somrování je vlastní spíše mladým bezdomovcům, kteří žebrání považují za ponižující, s výjimkou aktivit žebráků-muzikantů. Somrák aktivně oslovuje lidi, buď jen s požadavkem peněz nebo s více či méně pravdivou historkou. Další možností výdělků je vybírání popelnic a sbírání sběru nebo prodejních drobností, překupnictví a prostituce. Někteří jedinci mají stále ještě možnost půjčovat si od přátel a těm, kteří vlastní osobní doklady, plyne skrovný příjem ze sociálních dávek. Mnozí bezdomovci však ani netuší, na jaké dávky mají nárok, jaká jsou kritéria pro jejich přiznání, kde a kdy o ně mohou požádat a jaké doklady mají k žádosti přiložit. Méně legální způsoby získávání prostředků zahrnují krádeže, podvody a prodej drog, nejsou však mezi bezdomovci zdaleka tak frekventované, jak je zakořeněno v obecném povědomí.

Příležitostně práci se mohou věnovat jen ti relativně zdraví. Zpravidla se jedná o práci na černo nebo krátkodobé brigády, výjimečně i na trvalý pracovní poměr. Specifickou možností výdělků a zároveň sociálním programem je prodej časopisu *Nový Prostor*. Podle zjištění Isabelle Le Rouzic většina bezdomovců nepatří mezi trvale nezaměstnané a je možno je zaměstnat. Problémem však je to, že práce, která je pro ně dostupná, je jednotvárná, namáhavá a špatně placená. Bezdomovci si nemyslí, že by bylo těžké sehnat práci; obtížné je pro ně sehnat zaměstnání trvalé a ohodnocené dostatečně na to, aby si mohli dovolit platit nájemné.

Situace osob bez přístřeší se stává život ohrožující v zimním období. Psychickou i fyzickou zátěž nepředstavuje jen mráz, ale i nedostatek kvalitního spánku. Bezdomovci totiž spí většinou vsedě na nádraží nebo v dopravních prostředcích, přičemž jsou neustále buzení cestujícími, řidiči či policisty. Oslabený organismus je pak náchylnější k nemocem. Tím se omezuje šance na výdělek nehledě na to, že v zimě je nabídka příležitostné práce omezená. Trpí i osobní hygiena, neboť v teplotách blízkých bodu mrazu nelze využívat ke koupání a praní v létě běžné kašny, rybníky nebo Vltavu. Pod vrstvami oděvů se jim vytváří ekzémy a vyrážky, mohou se stát přenašeči svrabu a nakazit spolucestující v MHD. V tíživé situaci se uchylují ke kriminální činnosti, jejímiž oběťmi se stávají i oni sami.

Nedostatek tepla a potřebu zahřát se často řeší bezdomovci životu nebezpečným způsobem, totiž požíváním alkoholických nápojů. Alkohol sice snižuje hladinu citlivosti na teplotu okolí a zvyšuje prokrvení kůže, ale zároveň s tím zvyšuje i tepelné ztráty a potlačuje varovné signály těla. Pokud se přidá u bezdomovců častá celková tělesná ochablost a vlhké oblečení, je pravděpodobný výskyt omrzlin, podchlazení nebo dokonce úmrtí na podchlazení.

Podle mínění kurátorů a sociálních pracovníků bezdomovci nejčastěji postrádají ubytovny bez pevného režimu a poplatků, ubytovny pro ženy a matky, vyšší finanční výpomoc, větší pomoc ohledně zaměstnání, místo pro trávení volného času, více kontaktních míst pro tělesnou očistu a občerstvení zdarma, více nízkoprahových zařízení, která by poskytovala služby aniž by vymezovala okruh klientů (Svrový, 2000:20).

Volný čas

Václav Zita každodenní bezdomoveckou realitu popisuje: "Jsou bezdomovci, kteří žebrají, a co vyžebrají, nedají do jídla, ale koupí si krabici vína a dělají bordel. Vemte si třeba Tesco tady na Národní třídě. K těmhle lidem já mám odpor. Já nežebraám. Seženu si jídlo, za Delvitou, za Albertem, oni mě znají, já zametu, oni mi dají do tašky. Tady v Praze já neumřu hladu." (Faltýnek, 2004)

Podle sociálních kurátorů tráví bezdomovci den nejčastěji sháněním peněz, poflakováním, návštěvou úřadů a institucí, somrováním a žebráním, požíváním alkoholu, navazováním kontaktů, na nádraží, v hospodách, klubech a hernách. Klienti kurátorů pro mládež prý začínají den dopoledním spánkem, pokračují zajištěním stravy, sháněním drog, plánováním večerního programu, spaním, návštěvou míst s větším výskytem cizinců, v klubech, hernách a parcích. Pracovníci oddělení péče o dítě přidávají toulky, fetování, pobyt v hospodě, v partě, alkohol, krádeže, houseparty a tanec (Svrový, 2000:19-20). Tyto činnosti nepochybně odpovídají všeobecnému stereotypu o bohunelibém životě bezdomovců. Někteří jedinci se však věnují i zcela normálním nebo dokonce výjimečným aktivitám, jako je sport a kultura v pasivní nebo aktivní formě. Jak říká prodejce Nového Prostoru Majka, většina osazenstva Hlavního nádraží si na koníčky nepotrpí: „Tady je zajímavá tak leda fetiš a chlast. Teda ty, co už rezignovali. Ti, co maj chuť něco se sebou dělat, tak ti jsou v pohodě, jen nemaj zrovna asi zájem koníčkovat.“ Kromě rezignace má na úpadku koníčků vinu i její protipól, snaha dostat se zpět do normálního života. „Dolu to letí ukrutně rychle, ale nahoru to jde těžko. Během pár vteřin se mi všechno zřítilo pod nohama. To už se pak zpátky nemusíte dostat nikdy. Natož nějaký koníčky,“ uzavírá Jaromír. (Nový Prostor 251)

Vzhledem k tomu, že lidé žijící na ulici mají často problémy se zdravím, sportu se zpravidla nevěnují aktivně. Kromě toho mají obavy, že když se zraní, nikdo je nebude chtít ošetřit, protože nemají zdravotní pojištění. Svoji roli hrají i časové a potažmo finanční možnosti. Stejně jako většinu národa je však baví sledovat napínavá sportovní utkání v televizi, zejména hokejová a fotbalová. Značné oblibě se těší i Olympijské hry.

Ojedinelým fenoménem je Homeless World Cup, sportovní svátek pro bezdomovce celého světa. Koná se každý rok na jiném místě světa a každý bezdomovec se jej smí zúčastnit pouze dvakrát, aby dostalo šanci co nejvíce fotbalových nadšenců. V minulých letech dávalo český tým dohromady občanské sdružení Nový Prostor, letos přebral štafetu pražský Sananim, neboť mezi prodejci poklesl zájem o trénink a udržování fyzičky. V roce 2005 rovněž proběhl již 14. ročník fotbalového turnaje Samaritán Open. Tento turnaj představuje vrchol akce Dny bezdomovectví, kterou pořádala olomoucká charita již potřetí. Zúčastnilo se pět družstev tvořených klienty azylových domů z Olomouce nebo Otrokovic na Zlínsku. "Smyslem turnaje je přispět k tomu, aby se lidé dívali na bezdomovectví v pozitivním světle. Jsou to normální lidé, kteří mají rádi i sport," říká vedoucí pořadajícího azylového domu Samaritán Petr Prinz. Dušan Pořízka dodává, že „pro účastníky turnaj znamená vytržení z reality, která není růžová“ (*Český rozhlas 7, 18.6.2005*).

Další oblastí zájmové činnosti bezdomovců je divadlo a film. V rámci mezinárodního festivalu bezdomoveckých divadel HIC SUNT LEONES 2005 se představily německé divadelní soubory Ratten 07 a Obdach-Fertig-Los, slovenský Nota Bene a český Ježek a čížek. Ježek a čížek existuje již od roku 2000, přičemž za tu dobu souborem prošlo přes 200 „herců“, kteří nastudovali 8 inscenací a sehráli přes 120 vystoupení. Divadlo je přínosem jak pro klienty-herce, tak pro diváky. Prvním dodává sebevědomí a motivaci, druhým pomáhá zbavovat se předsudků. Divadlo otevírá cestu porozumění a přijetí, připomíná práva a povinnosti všech občanů. Podobné funkce plnily i filmy bezdomovecké televize tv_naex (např. film „Jak přežít zimu“), po kterých často následovaly besedy. Možnost natočit svůj snímek měli účastníci Nový Prostor, sami byli režiséry, kameramany i herci. Ačkoliv se jednalo spíše o tvorbu bezdomovců pro bezdomovce, veřejnost byla vřele vítána. V době od listopadu 2002 do léta 2003 vytvářeli prodejci Nového Prostoru interní týdeník Nová Bouda, který měl svou redakční radu i redaktory zodpovědné za jednotlivé rubriky. Někteří z prodejců v sobě objevili novinářský talent, který dále využívají při práci pro rubriku NP s názvem Akce! a zpovídají čtenáře i různé osobnosti, fotografují a mnoho dalšího.

Básnický rozervaný duše pravděpodobně nejsou mezi bezdomovci vzácností. Hubený zarostlý pán, kterého jsem potkala jedné zimní noci na vltavském nábřeží mě doprovázel na vzdálenost tří tramvajových zastávek a celou dobu mi odříkával velmi dlouhou, krásnou a smutnou báseň, kterou složil pro svou milovanou ženu. Pán se mnou zpočátku mluvil česky, ale báseň přednášel ve slovenštině. Ze Slovenska přišel do Čech poté, co jej manželka opustila, a od té doby je na ulici.

Lidé v sociální nouzi se často věnují sběratelství. Někdy má tato jejich vášeň kořeny v poruše osobnosti a přerůstá v obsedantní hromadění věcí beze smyslu, patrně v touze mít alespoň něco jako domov, nějakou materiální jistotu a zázemí. V mnoha případech však cíleně sbírají jeden druh věcí, například propisky, zapalovače, mince, pohledy nebo knoflíky.

Mnozí bezdomovci jsou manuálně zruční, dokážou prý třeba vyrobit rádio, opravit jakýkoliv přístroj, sestavovat a opravovat počítače. Své schopnosti však nemůžou využít při hledání zaměstnání, protože nemají žádnou školu a bez vzdělání je nikdo nevezme. Mimoto se jejich nadání nemá šanci rozvíjet, když jsou jejich domovem veřejné záchodky na Hlavním nádraží.

Další záliby bezdomovců zahrnují hru na hudební nástroj (např. harmonika, bubny), malování, šachy, četba, houbaření, filosofie a překvapivě i akvaristika (v azylovém domě Naděje se klienti složili na akvárium, o které se nyní starají).

Sociální vztahy zpravidla utrpí velkou ránu, když se lidé octnou na ulici. Buď je rodina přímou příčinou jejich situace, anebo je bezdomovcům trapné jejich stávající postavení; každopádně své kontakty s rodinou a přáteli značně omezí. Nechtějí být pro své blízké zátěží a nechtějí, aby je viděli zanedbané, bez práce a bez peněz. Aby se vyhnuli pocitu trapnosti a méněcennosti, vyhýbají se starým známým a hledají si nové mezi sobě podobnými. Obzvlášť otřesně na ně totiž působí, když se jim přátelé zkouší kvůli jejich situaci vyhýbat. Bolestně si tak uvědomí své stigma a usoudí, že některé z jejich atributů ostatní lidi k odmítavému jednání ospravedlňují.

Protože však někteří z nich ještě bojují s definitivou svého zařazení do skupiny lidí na okraji společnosti, straní se i ostatních bezdomovců a zůstávají raději sami. Je to logické, neboť „to, čím osoba je či mohla by být, je odvozeno od místa, jaké lidé její kategorie zaujímají v sociální struktuře“ (*Goffman, 2003:130*). Bezdomovci pro ně nepředstavují referenční skupinu, takže neexistují ani vhodné podmínky pro vytvoření skupinové solidarity. Toto může vysvětlovat např. i chování prodejce Nového Prostoru z Karlova náměstí, který sprostě nadával lidem z veřejných sbírek.

Většina bezdomovců ráda dodržuje tradice a slaví např. vánoční svátky. V azylových centrech mohou 24. prosince povečeřet kapra nebo řízek s bramborovým salátem, ale další činnost závisí již jen na jejich vlastní iniciativě. Ta může být docela překvapivá, jak se přesvědčil zaměstnanec optiky Jan Trachta, který příležitostně zapředl hovor s bezdomovci popíjejícími alkohol na náměstí Jiřího z Poděbrad. Těsně před štědrým dnem jej zastavili dva z nich, že prý ho už dlouho sháněli a že pro něj něco mají. Poté mu předali krabičku cigaret Camel, že je to dárek k Vánocům. „Oni sami si kupují ty nejlevnější cigára, Startky nebo Moonky, a mně koupili Camelky!“ vypráví s úžasem pan Trachta.

Důsledky bezdomovství

Stejně jako příčiny i důsledky bezdomovství lze vysledovat jak v oblasti společenské, tak individuální. Některé z nich zasahují do obou sfér, jak už to bývá u většiny sociálních fenoménů.

V rovině společenské lze obecně prohlásit, že existence bezdomovství způsobuje „blbou náladu“. Ve státě, který nechá část svých občanů trpět v nelidských podmínkách, jistě není vše tak, jak má být. Zvýšená kriminalita, jež s bezdomovstvím souvisí, také nijak nepřispívá ani k dobré pověsti země v zahraničí, ani k pocitu bezpečí vlastních obyvatel. Samotná viditelnost bezdomovství má negativní dopad na turistický ruch, potažmo hospodářství a celou společnost.

Sociálně vyloučené oblasti

Podle údajů společnosti Člověk v tísni počet chudinských enkláv v České Republice stále roste a podle posledního výzkumu MPSV přibýlo i ghatt zřizovaných obcemi (*Nový Prostor 271:9*). Tato ghetta jsou prostorově oddělena od majoritní společnosti, nesou všechny znaky sociální exkluze (viz výše) a dochází v nich ke konzervaci daného stavu prostřednictvím reprodukce kultury bída. Nejedná se už zdaleka jen o romské osady, jejichž problémy se čas od času objeví v médiích. Vlivem deregulace nájemného přibývá případů, kdy noví majitelé nemovitostí vytlačí sociálně nejslabší nájemníky z několika svých domů do jednoho, zpravidla naprosto nevyhovujícího, obydlí. Ghattizaci jsou ohroženi rovněž migranti, děti z neúplných a dysfunkčních rodin a osoby opouštějící vězení a další instituce. Riziko pro budoucnost představuje rostoucí zadluženost českých domácností, která činila k 31.12.2004 jen na úvěrech 28 tisíc na osobu, a rostoucí obliba her a sázek (v roce 2004 to bylo 8 500 Kč na osobu) (*Hradecký 2005a:19*). Přitom chybí vůle k začleňování tzv. „sociálně nepřizpůsobivých“ osob do společnosti. Podle pražského primátora Pavla Béma je nalezení trvalého řešení pro tyto osoby obtížné, neboť „ubytovny pro bezdomovce vesměs odmítají obyvatelé v jejich okolí, a proto jejich umístění většinou nepodporují ani městské části“ (*deník Metro, 5.10.2006*). I z tohoto důvodu se pražský magistrát rozhodl zvýšit počet lůžek pro bezdomovce prostřednictvím zakoupení motorové lodi za 23 milionů. Má na ní být 250 míst ke spaní a centrum pro sociální práci s osobami bez přístřeší. Kotvit bude u Štefánikova mostu, za jednu noc se bude platit 20 Kč a prý bude vyžadováno dodržování přísného řádu. Výhodou tohoto pojízdného ghatta by mohla být právě jeho mobilita – kdyby se někde jeho obyvatelé začali svým sousedům zajídat, jednoduše by mohli popojet o kus dále (jako to ostatně dělali cikáni, dokud je komunistický režim nepřiměl k usedlému životu, pro ně očividně nevhodnému).

Život v ghettu je poznamenán celou řadou sociálně patologických jevů. Jedním z nich, typickým zejména pro romskou populaci, je lichva. Půjčky na závratně vysoký úrok vedou k dalším dluhům (zejména na nájemném), poklesu životní úrovně domácností, zdravotním rizikům, riziku soudního vystěhování a následně ke zjevnému bezdomovství, zhoršení péče o děti a jejich umístění do ústavní péče. S lichvou mohou souviset i další v ghettech časté nešvary jako krádeže, násilná kriminální činnost a vandalismus. Sociálně vyloučené oblasti jsou zchátralé a kvůli neochotě státní správy financovat jejich zvelebení chátrají dále. Bývají zakládány poblíž průmyslových center a jsou tedy neustále atakovány znečišťováním ovzduší, vody či půdy a ohroženy rizikem úniku jedovatých látek. Takto se sociální nerovnosti upevňují a reprodukují i na jiné úrovni, na úrovni rizika. Řečeno s Ulrichem Beckem, „bohatství se shromažďuje nahoře, rizika dole“ (*Beck, 2004:45*). Deprivace chudých lidí v ghettech je navíc násobena oprávněným strachem z toho, že se stanou obětí kriminálního činu.

Vytváření ghatt je velice neprozíravým fenoménem, jak můžeme vidět na příkladu USA, kde je životu nebezpečné do těchto oblastí jen vkročit. Ghetto však není hrozbou jen pro ty, kteří do něj nepatří, ale zejména pro své vlastní obyvatele. Paul Fussell ve své knize „*Class*“ rozlišuje devět tříd pozorovatelných v americké společnosti. Dvě nejnižší, *destitute* a *bottom-out-of-sight* („v bídě“ a „na dně a z očí“), se neliší tolik svou finanční situací, jako svou viditelností. Třída *destitute* je postavena o stupínek výše, protože svou veřejnou prezentací může alespoň nějakým způsobem působit na společnost.

I když se jedná jen o popíjení alkoholu na ulici, žebrání nebo potulku v nuzném oděvu, vysílají k nám tyto obrazy zprávu, že něco není v pořádku a je třeba tento problém řešit. Pokud však všechny chudé uzavřeme do oddělených lokalit, vezmeme jim i tuto malou možnost přístupu k moci a degradujeme všechny *destitute* na *bottom-out-of-sight*.

Žebrota, kriminalita a prostituce

Kriminalita „tradiční“, kterou představují trestné činy známé již z předmoderních dob (majetkové, násilné, mravnostní), je hlavním zdrojem obav ve společnosti. Její nadměrná medializace tento fakt ještě umocňuje. Mnozí z bezdomovců se příležitostně či z nouze dopouštějí trestných činů, nejsou však schopni podnikat větší kriminální akce nebo se dokonce účastnit na organizovaném zločinu. Přesto jsou v očích veřejnosti nejnáze zasažitelným cílem při hledání zdroje zla. Mimoto i drobná kriminalita má svůj odraz v narušení osobní důstojnosti a mravního řádu a může být začátkem cesty vedoucí k branám vězení. Po propuštění se však vězni ocitnou v podobné nebo ještě horší situaci, než v jaké byli předtím.

Ne přímo kriminálním činem, ale minimálně přestupkem proti přepravnímu řádu a záležitosti veřejnosti značně nelibě nesenou je pospávání bezdomovců v tramvajích během zimního období. Při chladném počasí totiž osoby bez přístřeší nemají tolik příležitostí provést hygienu a odpočinout si někde v teple. Končí to tedy tak, že sedí v tramvaji, pokoušejí se spát a svým pachem obtěžují osazenstvo celého vozu. Ze sčítání bezdomovců v roce 2004 vyplývá, že v zimě se v tramvajích zdržuje asi 10% bezdomovců. Přestože tito lidé většinou nemají ani zaplacenou jízdné, řidiči nemívají chuť se s nimi nějak zabývat. Problém tak zůstává neřešený, zhoršuje vztah ostatních občanů k bezdomovcům a přispívá k nechuti jim pomoci. Jindy pro ně naopak může být reakce řidiče životu nebezpečná, jak tomu bylo v případě Ladislava Vařejčka, kterého polil benzinem a zapálil kamarád řidiče noční tramvaje, v níž jmenovaný usnul. Nadto je spánek v tramvaji nekvalitní, často přerušovaný a vznikají při něm modřiny, otlačeniny a zanícené vředy.

Mezi prostitutkami se najdou takové, pro které prodávání těla není řemeslem ani jediným zdrojem obživy (kradou, podvádějí, prodávají kradené zboží). Jsou to většinou ty, které žijí na ulici a bojí se, že by se někdy musely vrátit tam, odkud utekly. Jiné z nich prostituují, aby měly dostatek peněz na drogy. Se svou situací nejsou spokojeny, bojí se pohlavních chorob a násilí. Chtěly by žít normální život, založit rodinu, mít děti. Není však jisté, zda jsou ochotny a schopny začít svou situaci aktivně řešit.

Homoprosituti nebývají vždy homosexuálové. Jsou to většinou mladí lidé z rozvrácených rodin, poznamenaných problémy v komunikaci a patologickými vztahy. I oni se bojí chorob a násilí, nemají kde spát a zpravidla nevydělávají nijak závratné částky.

Závislosti, nemoci a celkový úpadek osobnosti

V individuální rovině se vyznačuje nouze a chudoba radikálním vlivem v mnoha dimenzích. Produkuje nízkou mravní úroveň, narušuje sociální vztahy a podněcuje přijímání negativních vzorců chování. Bezdomovci ztrácejí víru v pozitivní obrat, uzavírají se do sebe, časem nejsou schopni udržet pozornost, jsou roztržití, nesoustředění a bezdůvodně náhle unavení. Vlivem požívání alkoholu a pobytu

v nepřátelském prostředí muži i ženy zhrubnou a nejsou pak schopni navázat dlouhodobé přátelské či rodinné vztahy. Mnozí z nich trpí velkou osamělostí.

Bezdomovci velmi špatně shánějí práci. Je to kromě důvodů osobních i z těchto příčin: ztratili doklady a neumí či bojí se obstarat si nové; nemohou nahlásit žádnou adresu trvalého pobytu; po delší absenci pracovního poměru ztrácí schopnost pravidelně pracovat. Sami často uvádějí jako příčinu neschopnosti řádně plnit své povinnosti v zaměstnání zdravotní obtíže.

Téměř všichni bezdomovci (80-90%) mají problémy se zdravím. Na vině je špatná hygiena, nekvalitní strava, nedostatečná ochrana před vlivy počasí, závislosti na alkoholu a jiných návykových látkách a v neposlední řadě také stresová zátěž plynoucí z existenčních problémů. Situaci ještě zhoršuje absence preventivních lékařských prohlídek a neochota některých lékařů ošetřit ty, kteří jsou špinaví, páchnou a navíc neplatí zdravotní pojištění. Zdravotní služby v charitativních centrech jsou omezené z důvodu vysokých nákladů, kromě toho mívají bezdomovci z lékařů strach. Takto nemoci, které byly v počátečních příznacích snadno léčitelné, pokročí do chronického stádia, kdy trvale poškozují organismus. Infekční choroby se mezi osobami bez přístřeší šíří velmi snadno, především ve společných jídelnách a noclehárnách. Jejich organismus kvůli nemocem stárne mnohem rychleji, např. u bezdomovců v Londýně je střední délka života rovna 47 rokům oproti 73-79 v běžné populaci. Jejich život je navíc 150x více ohrožen násilnou smrtí, 34x více sebevraždou a 8x více smrtí následkem nehody (*Hradečtí, 1996:63*).

Alkoholici a narkomani se řadí k těm, kteří už na ulici pravděpodobně zůstanou až do smrti. Omamné látky významně poškozují organismus, vedou i k psychickým poruchám, sociální izolaci a celkovému zpustnutí. K tomu, aby se jedinec dostal z ulice, se musí zbavit závislosti na alkoholu nebo jiných návykových látkách. A k tomu, aby se zbavil závislosti, potřebuje motivaci a musí být schopen odkladu uspokojení. Ten je však očekávatelnou reakcí pouze v případě, že je člověk optimistický ohledně své budoucnosti a toho, že odklad uspokojení a uspoření peněz dnes mu přinese významnější prospěch v budoucnosti. S takovýmto náhledem na svět se u bezdomovců zpravidla nesetkáváme. Droga jim sice ničí život, ale umožňuje přežít právě tento den.

V České republice převažuje konzumace alkoholu či jeho náhražek (Iron, Okena, Alpa...). Toxikomani, průměrně o patnáct až dvacet let mladší než alkoholici, zneužívají hlavně levná rozpouštědla (Toluen a jiná ředidla). Omámením se obě skupiny chtějí vyhnout tvrdému střetu s realitou. Pro osoby, které jsou závislé na tzv. tvrdých drogách, nepředstavuje jejich závislost důsledek, ale spíše příčinu pobytu na ulici. Jejich životní styl není slučitelný s rodinným zázemím, navíc potřebují mnohem více peněz a to nejen než ostatní bezdomovci, ale i než většina běžných občanů. Nitrožilní aplikace je navíc vystavuje nebezpečí vážnějších nemocí, jako je hepatitida typu B a C, nebo nákazy virem HIV.

Přestože lidé bez domova alkohol příliš často jako příčinu své situace neuvedli, lze se domnívat, že je v mnoha případech intervenující proměnnou. Mnozí lidé, kteří měli možnost pohovořit si s bezdomovci, mi reprodukovali právě příběhy tohoto typu (viz např. pan Mikeš výše). U jiných byla závislost na alkoholu sama tím kamenem, který je stáhl dolů. Pravdou nicméně zůstává, že když už člověk jednou na ulici je, požívání alkoholu se málokdy vyhne. Vynecháme-li extrémní případy silně závislých, kteří pijí v podstatě od rána do večera, setkáme se s používáním lihovin pro získání pocitu tepla

nebo pro uvolnění večer po práci. K alkoholismu může jedince dovést i parta, která je však pro život bez domova zásadně důležitá. Na dotaz, kde by byli, kdyby nepili, odpovídali prodejci Nového Prostoru nejčastěji tak, že by na tom určitě byli lépe. Někteří však tvrdili, že jejich osud je daný a i kdyby měli být a slušný plat, stejně by stále vedli ten způsob života, jakým žijí nyní (*Nový Prostor* 268:28-29). V tomto postoji se odráží typický bezdomovecký fatalismus a nechut' k odložení uspokojení.

Řešení problému bezdomovství

Příběh z Papuy Nové Guineje

Mladý Američan jménem Robert Soderstrom sloužil se svou manželkou Kerry dva roky jako dobrovolník ve vesnici Maimafu, která měla 800 obyvatel a nacházela se v deštném pralese ve východní části Papuy Nové Guineje. Jeho příběh vypráví o tom, co zažil jednoho večera při společném večerním posezení a co následovalo.

„Sedli jsme na zem do kruhu s velkou skupinou vesničanů, abychom se zúčastnili jejich oblíbené zábavy „*tok stori*“ (vyprávění příběhů). Poslal jsem dokola fotografie, které jsem vyfotil doma v Chicagu. Jeden vesničan přímo zíral na jednu z fotografií. Pozoroval na ní dva bezdomovce na Michigan Avenue, kteří seděli na chodníku a o nohy měli opřené cedule s primitivními výzvami.

Tupela man wokem wanem?, zeptal se. „Co ti dva muži dělají?“

Snažil jsem se skupině vysvětlit koncept bezdomovství a touhu těchto mužů získat nějaké jídlo. Namačkani kolem fotografie, aby dobře viděli, nemohli vesničané pochopit, jak se tito dva muži stali bezdomovci i proč jsou zachyceni kolemjdoucí tak lhostejní. Bombardovali mě otázkami a já jsem se poctivě snažil osvětlit smysl existence těchto dvou otrhaných žebráků mezi naleštěnými mrakodrapy. Z otázek vesničanů a jejich vážných tváří jsem vyčetl, že učinili důležitý postřeh – těm dvěma mužům nechybí jen jídlo a přístřeší, ale postrádají i obecný pocit sounáležitosti a užitečnosti.

Druhý den brzy ráno nás vylekalo ostré zabušení na dveře. Otevřel jsem je a pozdravil se s Moiou, Kabaraem, Kavalem a Lemekem. Vyšli jsme s Kerry ven do nádherného jasného dne. Každý muž nám dal ananas. Moia promluvil: „Poté, co jste včera odešli, všichni muži z vesnické rady uspořádali velké sezení. Po dlouhou, dlouhou dobu jsme diskutovali o těch dvou mužích z vaší fotografie. Dospěli jsme k závěru a máme pro vás návrh.“

„Jaký návrh by to mohl být?“, divili jsme se.

„Prosím, kontaktujte ty dva muže a stejně tak i vaši vládu. Zeptejte se vaší vlády, jestli by ty dva muže mohla poslat letadlem do Maimafu, stejně jako poslala vás. Už jsme vyznačili dva kusy země, kde postavíme domky pro ty dva muže, stejně jako jsme je postavili pro vás. Naši muži postaví domy a naše ženy vypěstují zahrady, aby se mohli nakrmit.“

Co že to navrhovali? Byl jsem ohromen a naplněn úžasem. Jejich nabídka byla odvážná a ryzí. Byla nevinná a naivní. Byla nádherná. A jako otočení kaleidoskopem, můj pohled na svět se naprosto změnil.

Co se dá říct na takovou nabídku? Vykoktali jsme jakousi odpověď a zajíkali se nad vysvětleními obtížné logistiky, nedostatku peněz a státní byrokracie. Ale členové rady nepřijali „ne“ jako odpověď. V jednoduchosti jejich života nebylo místo pro pochopení toho, že lidstvo může připustit takovouto nespravedlnost. Chtěli akci.

Vesničané to mysleli vážně. Nabízeli vše, co měli. Zdráhavě jsme následovali jejich entusiasmus posláním několika dopisů do Ameriky a mnoha dlouhými konverzacemi s vesnickou radou. Prošli jsme se místy, kde měly stát nové domy. Naslouchali jsme diskuzím žen o tom, jaké zahrady jim vypěstují, a že zasadí i kávovníky pro získání skromného příjmu. A odpovídali jsme na nesčetné dotazy týkající se bezdomovství, tohoto vesničanům naprosto cizího jevu, kterým byli ohromeni. Říkali jsme jim, že jejich plán nemůže vyjít. Jejich srdce sklesla a bylo nám jasné, že tento sen se jen tak nevytratí.

„*Sori tru, sori tru we no inap wokem dospela samting*“, řekli nám. „Je nám velice líto, že se to nemůže uskutečnit.“ Mlaskali jazykem a potřásali hlavami ve zklamání.

...

Přemýšlel jsem o duchovním bohatství Maimafu a materiálním blahobytu Ameriky: Může komunita dosáhnout rovnováhy duchovní a materiální hojnosti? Proč tyto dvě společnosti vykazují tak málo jednoho a tak moc druhého? Je jeden z těchto cílů na překážku druhému? Kolik duchovního bohatství můžeme mít? Kolik materiálního blahobytu potřebujeme? Jak se svět dostal do situace, kdy jedni vlastní panství a druzí postrádají boty? Kolik lidí má lásku v duši, ale kontaminovanou vodu v hrnku?“

(*Peace Corps, 2002:36-39; přel. LB*)

Otázka původu, významu i řešení bezdomovství je velice komplexní a mnohoznačná. Je stále nutno mít na zřeteli, že existující zákony, předpisy a omezení musí vždy ustoupit zajištění důstojných životních podmínek každému jednotlivci. Nejen vesničané z Maimafu totiž mohou být rozčileni a vyděšeni odtažitostí státu i veřejnosti a dehumanizací jejich postojů.

Evropská Charta pro právo na bydlení a boj proti vyloučení

Tento dokument velmi fundovaně zachycuje multidimenzionalitu problému a jeho řešení. Pokládám za přínosné alespoň stručně shrnout jeho obsah (konkrétně bodů 4.-12.; body 1.-3. a zdroj viz výše).

Při boji proti exkluzi je nutno vycházet ze samotných vyloučených, pomáhat jim po stránce psychologické, sociální, v rozvoji osobnosti a vlastní aktivity. Řešení by měla vznikat minimálně ve spolupráci s postiženými.

Je vhodné rovněž modifikovat sociální politiku do podoby, která nestaví vyloučené do pozice podporovaných, tedy žijících z práce ostatních občanů. Tím se ztěžuje jejich znovuzачlenění do společnosti. V této oblasti by se měla angažovat i široká veřejnost, především však je spolupráce nutná při

řešení problému bydlení. Veřejná pomoc kvantitativní i kvalitativní je stejně důležitá, jako politická podpora v oblasti přidělování bytů nejchudším.

Nelze spoléhat na univerzální řešení nařízená shora, která neberou v potaz rozmanitost geografických a kulturních kontextů a situací vyloučení.

Je nutné ujmout se slova ve jméno vyloučených, kteří tuto možnost nemají.

V boji proti vyloučení se lze poučit od zemí třetího světa, neboť mechanismy vyloučení jsou globálně srovnatelné.

Významná jsou v tomto boji opatření legislativní, právní a finanční, ale zároveň je nutno věnovat se individuálně postiženým osobám a podporovat nové praktiky řešení.

V závěru je zmíněna nevyhnutelnost sjednocení bytové politiky jednotlivých států s politikou Unie v oblasti sociální a ekonomické.

Jak vidí řešení bezdomovství veřejnost

Z ankety Naděje z roku 1993 vyplývají dosti smutné závěry. Více než polovina českých občanů by problém „vyřešila“ tak, že by bezdomovce nechala zavřít do vězení či blázince, vyhnat z České republiky nebo postřílet (respektive otrávit plynem). K tomu téměř pětina si neví rady. Dalších 22% je toho názoru, že by se měl postarat stát nebo obec, 6% by záukolovalo charity, spolky a církve.

O tři roky později ukázala podobná anketa jistý posun. Odklizením ze zraku veřejnosti, tedy do vězení nebo ústavu pro duševně choré, by problém řešilo už jen 38% respondentů (tentokrát se jednalo o uzavřenou otázku, ve které se možnosti typu „do plynu“ nevyskytovaly). Zvýšil se však podíl bezradných na celých 27%. Stát či obec by k řešení přizvala čtvrtina, charitativní organizace desetina.

(Anketa Naděje 1993 a 1996; *Hradečtí 1996:12,13*)

Z dat lze vysledovat jistý posun k lepšímu co se týče negativních postojů veřejnosti, avšak převážně ve prospěch bezradnosti. Bylo by tedy přínosné veřejnost o problému lépe informovat a předložit občanům návrhy, jak se sami mohou aktivně zapojit do jeho řešení. Kampaň by měla v Česku šanci dopadnout na úrodnou půdu, neboť celých 17% občanů se pravidelně či občas věnuje neplacené práci v dobrovolné organizaci a 33% pravidelně či občas podporuje dobročinné akce (*Potůček a kol., 2003:42*).

Z průzkumů veřejného mínění ohledně příčin bezdomovství vyplývá, že si mnoho lidí myslí, že bezdomovství je otázkou osobní volby. Tato mylná domněnka pak komplikuje přijetí osob bez přístřeší do společnosti. Bezdomovství nelze popírat či bagatelizovat ani vyhledávat pseudořešení typu internace ve vězení či ústavu. Naopak je nutno o něm diskutovat jak na odborné, tak na laické úrovni a do diskuze zapojovat i samotné postižené.

Třífázový model řešení

Jako ostatně u všech problémů, nejlepší strategií je nenechat je vůbec vzniknout. Co se týče problému bezdomovství, je tedy třeba zajistit co nejvyšší stupeň sociální ochrany potenciálně rizikových skupin obyvatelstva. Základní pomoc v situaci nouze by pak měla zprostředkovat vhodně konstruovaná

sociální síť. S aktivním přispěním jedince pak lze postoupit do stádia resocializace a reintegrace do společnosti, kdy by bylo vhodné, aby se zapojila širší veřejnost.

Prevence

Předpokladem zdravého vývoje společnosti je uspokojení základních životních potřeb jejích příslušníků. Základnu pyramidu tvoří potřeby fyziologické, jejichž uspokojení předpokládá určité materiální zázemí. To lze pro jednotlivce udržet tehdy, když nehrozí příliš vysoké riziko nezaměstnanosti. Je tedy nutné vytvářet nová pracovní místa, podporovat vzdělání a zvyšování kvalifikace a bojovat s ekonomickou kriminalitou. Mimo zaměstnání je nutné odpovídající bydlení. Předpokladem je tedy rovněž rozumná bytová politika a řešení bytové situace sociálně slabých osob. Třetí základní kámen představuje zdraví. Zabezpečení zdravotní péče dostupné všem by se mělo stát prioritou, neboť trvale poškozené zdraví následkem kopance úředního šimla je skutečně záležitostí téměř trapnou.

Nejen chlebem však živ je člověk, tedy kromě materiálního zázemí je potřeba jistá morální výbava. Aby tato byla pokud možno kompletní a funkční, potřebuje ke svému zrodu příznivé prostředí, které zajistí náležitě fungující rodina nebo alespoň dostatečná péče v dětských domovech či vesničkách. Ústavy sociální péče představují totiž nesporně lepší alternativu než nedbalá či týrající rodina. Ne všem jedincům se poštěstí vyrůstat v láskyplném prostředí, jejich oslabený charakter však může pomoci upevnit dobrá škola, náležitá osvěta, církev či sociální pracovníci.

Už i v České Republice se začínají množit ohraničené oblasti poznamenané sociálním vyloučením. Aby se tato ghetta nemnožila a nereprodukovala, je třeba věnovat pozornost zejména jejich nejmladším příslušníkům. Je nutno prolomit bariéry ve vzdělávání jak na straně rodin, tak na straně škol. Školy by měly být lépe informovány o situaci tzv. „problémových dětí“, o jejich specifických potřebách a reálných možnostech. Měly by být připraveny upravit vzdělávací program tak, aby jej děti byly schopny plnit a aby byla dostatečně rozvíjena jejich osobnost. Rovněž již existuje program (pod patronátem organizace Tady a teď), který se zaměřuje na rodiče a snaží se v nich probudit zájem o školní aktivitu a výsledky jejich dětí, motivovat je, aby dohlíželi na školní docházku dětí a pomáhali jim s přípravou na vyučování.

Velmi smutnou příčinou bezdomovství je vystavení dlouhodobému domácímu násilí. Podle agentury STEM jej v průběhu roku zažila více než čtvrtina obyvatelstva (*Hradecký, 2005a:18*). V rámci prevence negativních důsledků pro oběť je třeba přistupovat k důkaznímu řízení velice citlivě a poskytnout oběti dostatečnou právní i sociální ochranu. Rovněž by prospělo důkladné přepracování legislativy v této oblasti.

Skupinou ohroženou bezdomovstvím jsou nepochybně uprchlíci a imigranti hledající azyl a nový domov v České Republice. Existují zde pro ně tři typy azylových zařízení: přijímací, pobytová a integrační střediska. Rovněž probíhá státní integrační program, v jehož rámci cizinci obdrží jak pomoc při začleňování po české společnosti, tak při zajištění bydlení. Těchto služeb však nemohou využívat imigranti ilegální, jejichž počet není znám a jejichž postavení bývá velmi nepříznivé.

Základní nutností v problémové situaci je včasnost zásahu. Mnozí lidé se stydí požádat o pomoc a přichází až když je situace neúnosná. To zpravidla znamená, že již ztratili byt a žádají o azyl. Kapacita azylových zařízení však nemůže uspokojit všechny, proto je třeba podnikat náležité kroky ještě než dojde

ke krizi. Informovanost obyvatelstva a poradenská činnost je zde zásadní a právní pomoc při vyřizování např. odkladu plateb a sjednávání splátkového kalendáře může pomoci zachránit střechu nad hlavou.

Základní pomoc

Nejprve je opět nutné zajistit uspokojení základních životních potřeb. Člověk se musí najíst, ohřát, vyspat. Je potřeba, aby byl dostatečně ošacen a obut, mohl provést základní hygienu a v klidu se prospat nebo alespoň si odpočinout v přívětivém prostředí. V drtivé většině případů je nutné i lékařské ošetření. Pak teprve je možno postoupit k nějakému řešení.

Prvním krokem bývá znovupořízení osobních dokladů, které většina bezdomovců nevlastní a sami si je zajistit nedokážou. Osobní asistence sociálního pracovníka je vhodná i při následném hledání zaměstnání, získání sociálních dávek, zprostředkování ubytování či při řešení různých soudních sporů. Sociálně právní poradenství pro bezdomovce je neúčinné bez aktivní asistence zkušené osoby při vyřizování úředních úkonů.

Velmi důležité je nezanedbat duchovní stránku jedince, který pravděpodobně ztratil naději i motivaci. Obnovit sílu k zápasu s nepříznivou situací mu může pomoci nejen náboženství, ale též filosofie nebo nabídky vzájemné důvěry v člověka a společnost.

Resocializace

Cílem resocializačních programů je zprostředkovat dřívějšímu bezdomovci znovunalezení smyslu života, obnovení sociálních vztahů, získání přiměřeného bydlení a zdroje příjmů k jeho udržení. Důležité je opět propojit materiální a duševní stránku. Obyvatelé azylových domů mají zajištěné základní potřeby výměnou za vlastní pomoc při údržbě a finanční příspěvek. Ti silnější jsou postupem času schopni postavit se na vlastní nohy, nesamostatní a jedinci s poruchami osobnosti by měli mít možnost zůstat v azylovém ubytování trvale. Aby podíl těch silnějších byl co nejvyšší, je třeba zprostředkovat osobám stíženým nouzí emocionální podporu při hledání vlastní identity, zajistit prostor pro tvůrčí seberealizaci, možnost kulturního a společenského vyžití a zázemí pro opětovné budování důvěry k lidem a společnosti. I zde je třeba přihlídnout ke konkrétnímu případu, jinou pomoc potřebuje mladistvý, svobodná matka, závislá, nemocná či postižená osoba nebo osoba vyššího věku.

Důležitým aspektem je zajištění informovanosti bývalých bezdomovců o jejich právech a o způsobech, jakým je mohou uplatňovat a prosazovat. Při opuštění azylového domu by měli obdržet brožurku, která jim poradí, jak se zachovat v budoucích krizových situacích, jaké jednání ze strany zaměstnavatele či pronajímatele není v souladu se zákonem a kam se mohou v případě potřeby přihlásit o pomoc. Příručka by také měla obsahovat ucelené informace o dostupných sociálních dávkách a službách a způsobech, jak a kde o ně žádat.

Mladiství bezdomovci

Mladí lidé, kteří se nějak negativně odlišují od většiny, často zažívají pocity bezmoci a beznaděje. Jejich odlišnost může být způsobena nemocí, kognitivní vadou nebo fyzickým postižením, ale také nízkou sociální úrovní. Situace se intenzifikuje, pokud mladiství patří mezi osoby bez přístřeší. Vzhledem

k výjimečnosti mentálního stavu jedince v období puberty je nutno přistupovat k nim se specifickou péčí, ať již jsou na ulici nebo zatím žijí v nuzných podmínkách. Tito mladí lidé zpravidla nenachází podporu ve svém nejbližším sociálním okolí a jejich rodiče bývají nezaměstnaní, závislí na návykových látkách nebo reálně či funkčně neexistující. Proto je zejména v jejich případě vhodná pozornost terénního sociálního pracovníka, který jim může pomoci získat potřebné sebevědomí a sebedůvěru. Pocit méněcennosti a neúspěch ve škole totiž rovněž patří mezi příčiny bezdomovství mladistvých, jejichž počet má vzrůstající tendenci. Je tedy žádoucí zaměřit se na tuto skupinu, aby se v budoucnu dále nezhoršovaly startovní pozice sociálně slabších.

Rees (podle *Zastrow, 2004:288*) navrhuje čtyři fáze sociální práce s mladistvými bez přístřeší nebo z nuzných domovů. Jsou založeny na dialogu, ve kterém mají mladí lidé možnost sebevyjádření a probrání svých problémů i zkušeností. Přínosné je vést tyto rozhovory ve skupině.

První fáze zahrnuje *porozumění bezmoci*. Mladým musí být umožněno vyjádřit své zoufalství, zklamání, strach a bolest předtím, než sociální pracovníci přispěchají s praktickou pomocí. Dříve, než se začnou soustředit na pozitivní změny, musí ze sebe dostat své negativní pocity.

Druhá fáze je *fází uvědomění a vzájemného učení*. Po vyjádření pocitů by se mladí měli podělit o své zkušenosti, jakkoliv byly bolestné. To jim pomůže utřídit si myšlenky, identifikovat motivy charakteristické pro jejich život a přicházet přitom na jiné možnosti volby.

Třetí fáze probíhá ve znamení *dialogu a solidarity*. Další možnosti k učení a vzájemné podpoře poskytuje mladým po vypovězení příběhů trvající výměna informací a sdílení pocitů. Dialog může zahrnovat témata jako právo na studium, služby, příjem, bydlení a právní asistenci. Mladí ve skupině si mohou vzájemně pomoci vytvořit plány pro získání sebevědomí a síly (empowerment), aby mohli začít požadovat přístup ke zdrojům. Společně mohou mladí bez domova vybudovat prostředí solidarity, které jim bude oporou při dosahování jejich cílů.

Čtvrtá fáze předznamenává *akci a politickou identitu*. Toto stádium již vyžaduje víru v sebe samého, ve svou schopnost učinit pokrok, hledat příležitosti i ve stávajících podmínkách a zlepšit celkovou kvalitu života. Dosažení politické identity zahrnuje pocit, že jedinec má právo na lepší život. Výsledkem může být zlepšené sebepojetí, efektivnější komunikační schopnosti, lepší vztahy s rodinou i lidmi zvenku a produktivnější interakce se státními úředníky.

Je otázkou, jak dalece by tato strategie byla přínosná i pro bezdomovce staršího věku. Mohlo by se stát, že budou skeptičtí a budou žádat činy, nikoliv slova. Avšak i v jejich případě je nutný celostní přístup, obzvláště pokud již došlo ke změně jejich osobnosti vlivem delšího pobytu na ulici. V duchu psychoanalýzy by bylo přínosné pokusit se obnažit kořeny problému i u bezdomovců čerstvých či potenciálních a napomoci tak hledání řešení vedeného v režii samotného postiženého.

Státní iniciativa

Podpora státních opatření co se týče řešení problémů občanů je nadpoloviční (*Potůček a kol., 2003:35*), avšak je nutné lépe koordinovat státní a soukromé složky. Na tento nedostatek upozorňuje i bezdomovec Rost'a (*Nový Prostor 186*): „U nás máme záchytnou sociální síť vynikající, ale její problém je ve spolupráci jednotlivých složek sítě.“

Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV) si klade za cíl v budoucnosti efektivněji plánovat síť sociálních služeb v krajích a obcích tak, aby se opírala o zjištěné potřeby lidí, a zároveň podporovat rozvoj občanských a svépomocných aktivit (za tímto účelem každoročně vypisuje dotační řízení pro aktivity neziskového sektoru). Na internetových stránkách MPSV se lze dočíst, že cílem sociálních služeb „bývá mimo jiné podporovat rozvoj nebo alespoň zachování stávající soběstačnosti uživatele, jeho návrat do vlastního domácího prostředí, obnovení nebo zachování původního životního stylu; rozvíjet schopnosti uživatelů služeb a umožnit jim, pokud toho mohou být schopni, vést samostatný život; snížit sociální a zdravotní rizika související se způsobem života uživatelů.“ Cíle jsou to jistě chválné, ovšem většina sociálních služeb je poskytována za úplatu, je třeba o ně požádat a navíc rozhodnutí o poskytnutí některých služeb vydávají obce a kraje ve správním řízení. Rovněž získávání informací o sociálních službách může být pro osobu úřadům nedůvěřující nemalou překážkou. Je totiž nutno kvůli tomu navštívit obecní, městský nebo krajský úřad (odbor sociálních věcí), případně některou z občanských poraden. Naštěstí mnoho poskytovatelů nízkoprahových sociálních služeb (tj. pro bezdomovce snáze přístupných) je ochotno tyto informace zprostředkovat.

Dobrou zprávou je, že mnoho sociálních služeb je poskytováno jakékoliv osobě, která pobývá na území České republiky legálně a požádá o ně. Základní sociální poradenství o možnostech řešení nepříznivé životní situace je poskytováno dokonce úplně každému a bezplatně. Pozitivní je, že stát provozuje sociální služby pro bezdomovce (oficiálně „osoby bez přístřeší“ nebo „osoby v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení“), ačkoliv zákon definici bezdomovství nezná. Absence definice však působí problémy při zjišťování počtu bezdomovců a zanášení tohoto čísla do oficiálních statistik.

Mezi nejčastější příjemce sociálních služeb patří zejména senioři, zdravotně postižení lidé, rodiny s dětmi a lidé žijící z nejrůznějších důvodů na okraji společnosti, což jsou všechno skupiny s vyšším rizikem možnosti ztráty přístřeší. Cílem služeb je pak zajistit jim zachování co nejvyšší kvality a důstojnosti života.

Jak již bylo řečeno, za mnohé sociální služby je nutno zaplatit. Jsou to zejména nejrůznější služby pro osoby, které se samy o sebe nedokáží bez problémů postarat; tedy pro děti, zdravotně postižené a seniory. Jedná se o pečovatelskou službu, osobní asistenci, podporované bydlení, chráněné bydlení, odlehčovací služby, centra denních služeb, denní a týdenní stacionáře a domovy pro seniory a zdravotně postižené. Hladké fungování těchto zařízení je předpokladem prevence bezdomovství. Bohužel, často jsou tyto služby pro klienty finančně nedostupné nebo je jejich kapacita nedostatečná či úroveň nevyhovující. Životní situace neuspokojeného potenciálního klienta se pak může v průběhu času natolik zhoršit, že rozšíří řady osob bez přístřeší.

Mezi placené služby patří rovněž skupina pobytových služeb určená pro osoby v nepříznivé sociální situaci nebo osoby ohrožené užíváním návykových látek. Tito lidé již velmi často nemají jistou střechu nad hlavou. K dispozici jsou jim azylové domy, denní a týdenní stacionáře a noclehárny. V nich mohou za poplatek stanovený státem či poskytovatelem nejen přespát, ale i dostat najíst, provést základní hygienu a poradit se o možnostech řešení svých problémů. První dva typy zařízení rovněž nabízejí vzdělávací a aktivizační programy a pomoc při prosazování práv a zájmů. Na osoby se závislosti na

drogách a osoby s chronickou psychickou poruchou se specializují terapeutické komunity, které mají klientům usnadnit začlenění do běžného života. Tento druh služby by byl vhodný i pro „budoucí bývalé“ bezdomovce, neboť mnozí z nich prodělali závažné změny osobnosti a životního stylu. Problémem ovšem zůstává finanční stránka.

Bezplatně jsou poskytovány zejména nejrůznější poradenské a vzdělávací služby. Sociální poradenství se zaměřuje na rozmanité specifické skupiny a problémy; zahrnuje zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, terapeutické činnosti a pomoc při prosazování práv a zájmů. Služby rané péče jsou určeny pro rodiče dítěte mladšího 7 let, jehož budoucnost je ohrožena nepříznivou zdravotní či sociální situací. Pro rodiny se staršími dětmi zde existují sociálně aktivizační služby. Pokud jsou děti či mládež zařaditelné do kategorie sociální patologie, mohou využít služeb nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. Ty mají za cíl snížit sociální a zdravotní rizika související s jejich způsobem života, zlepšit jejich orientaci v sociálním prostředí a vytvořit příznivé podmínky pro jejich vlastní aktivitu vedoucí ke změně životního stylu.

Pro osoby závislé na návykových látkách jsou zde kontaktní centra, která poskytují terapeutickou činnost a pomoc při prosazování práv a zájmů. Pokud tyto lidé absolvují léčbu ve zdravotnickém zařízení nebo abstinují, mohou využít služeb následné péče a doléčovacích.

Všichni lidé, kteří se nacházejí v situaci ohrožení zdraví nebo života, se mohou obrátit na ambulantní službu krizové pomoci. Tam jim bude poskytnuto přechodné ubytování, strava, terapeutická činnost a pomoc při prosazování práv a zájmů. Pro osoby, které již svůj domov ztratily a potřebují místo, kde by se mohly umýt a najíst, jsou určena nízkoprahová denní centra. Je známo, že mnozí lidé, kteří se dlouhodobě nacházejí v nepříznivé životní situaci, nemají vůli či schopnosti vyhledávat pomoc. Proto jsou zde terénní programy, jejichž cílem je vyhledávat osoby, které vedou rizikový způsob života, a tato rizika minimalizovat. Podle údajů z Národní zprávy o bezdomovství (*Hradecký, 2005a:35*) je pro krátkodobé azylové ubytování k dispozici 3986 míst (pro ČR, 2005), z toho pro Prahu 610 (2004). Tato kapacita se jeví jako zoufale nedostatečná, zvláště s příchodem zimy.

Všechny tyto služby jsou však jen preventivním či léčebným prostředkem v jediném sektoru společenské struktury. Vláda má k dispozici vícero zbraní pro boj se společenskou exkluzí a neměla by váhat s jejich použitím.

- legislativní právo na bydlení
- vytváření a udržování pracovních míst
- investice do rozvoje pracovních sil (vzdělání, kvalifikace)
- zajištění rovných příležitostí pro všechny, boj proti diskriminaci (genderové, věkové, rasové, etnické)
- programy sociální integrace a reintegrace
- účinná aplikace práva a kontinuální aktualizace legislativy
- péče o veřejné zdraví
- udržování sociálního dialogu

Mnozí lidé by rádi viděli státní iniciativu ve smyslu zavírání bezdomovců do vězení nebo ústavů pro duševně choré (viz anketa výše). Tato cesta však očividně nevede k pozitivním výsledkům, jak je vidět na příkladu USA. Ve Spojených státech je totiž potulka a „neukázněné chování“ (*disorderly conduct*) trestným činem. Jen v roce 1999 bylo za *disorderly conduct* zatčeno téměř 655 000 osob, což představuje vyšší počet zatčení než za kterýkoliv jiný zločin kromě veřejného opilství (které je v USA rovněž trestné). Přitom je formulace tohoto zločinu značně nejasná a umožňuje kriminalizaci sice obtížných, ale nikterak škodlivých projevů spojených s životem bez přístřeší. Za potulku bylo zatčeno ve stejném roce 31 000 osob. V jejím případě není problémem pouze definice a rozpoznání potulky, nýbrž celý koncept potulky jako zločinu. Vysoké počty zatčených nijak nepřispěly k řešení problému v jeho příčinách a nesnížily trvale počet osob bez přístřeší v ulicích. Naopak, kriminalizace nevinných občanů jim ztěžuje hledání zaměstnání a přispívá k riziku ztráty bydlení. Vysoké náklady na policejní a vazební služby zatěžují státní rozpočet a ubírají peníze použitelné smysluplnějším způsobem. Sami občané by rovněž zřejmě nebyli spokojeni se zvýšeným omezováním osobní svobody ze strany příliš horlivých nebo omylných policistů.

Inspiraci by české legislativní síly mohly hledat ve Skotsku, které má jako jediná země Evropské unie ve svém právním řádu zahrnut tzv. „homelessness act“. Jedná se o zákon, který každému občanu země zaručuje právo na střechu nad hlavou. Právo na byt však lze nalézt i ve Všeobecné deklaraci lidských práv OSN, kde se v prvním bodě článku 25. můžeme dočíst:

„Každý má právo na takovou životní úroveň, která by byla s to zajistit jeho zdraví a blahobyt i zdraví a blahobyt jeho rodiny, počítaje v to zejména výživu, šatstvo, byt a lékařskou péči, jakož i nezbytná sociální opatření, má právo na zabezpečení v nezaměstnanosti, v nemoci, při nezpůsobilosti k práci, při ovdovění, ve stáří nebo v ostatních případech ztráty výdělečných možností, nastalé v důsledku okolností nezávislých na jeho vůli.“ (*cit. dle Jirušek, 2002*)

Organizace poskytující pomoc osobám bez přístřeší

Charitativní organizace, státní a církevní instituce a různé občanské iniciativy tvoří záchrannou sociální síť pro osoby, které se z nejrůznějších důvodů dostanou do nouzové situace. Zpravidla se jedná o nestátní neziskové organizace. Více než 40% služeb poskytují na území hlavního města Prahy a Středočeského kraje (*Služby poskytované osobám bez přístřeší v Praze*, str. 7). Uvádím proto soupis nejdůležitějších organizací a institucí poskytujících pomoc v Praze, který lze v plném rozsahu najít na internetových stránkách Městského centra sociálních služeb a prevence. Mnohé z těchto působí na území celé České republiky, některé jsou pobočkami mezinárodních organizací. Jejich pomoc je uskutečňována většinou ve formě denních center, nocleháren, azylových domů a ubytoven, primárně tedy zajišťují nocleh či denní pobyt. Převážně se však neredukují na tento typ pomoci a poskytují pestrou paletu dalších služeb, uvádím proto rovněž typologii a přehled funkcí těchto zařízení.

Typologie azylových zařízení

V publikaci „*Obce, města, regiony a sociální služby*“ autoři rozlišují sedm typů azylových zařízení či spíše azylových aktivit, neboť v jednotlivých zařízeních odchází k prolínání vícero funkcí.

1. **Noclehárny** jsou základní zařízení poskytující ubytování teoreticky vždy jen na jednu noc. V některých zemích je možno se takto ubytovat maximálně desetkrát za měsíc. Většinou spí zákazníci v pokojích pro větší množství lidí, soukromí jim může být zabezpečeno plentou. Po příchodu do noclehárny si klient uloží věci i oblečení do přidělené skříňky a po provedení hygieny dostane čistý noční oděv. Někdy se jeho šaty nechají vyprat, někdy se mohou být nahrazeny jiným oděvem z dobročinných sbírek. Ráno může obdržet stravu a tím jeho pobyt končí.

2. **Denní pobyty pro bezdomovce** jsou určitým ekvivalentem noclehárny pro denní dobu, avšak zpravidla s noclehárnou nejsou spojené. Nabízí možnost provést hygienu, obdržet jednoduchou stravu, teplý čaj a sociální poradenství. Zajímavou možností pro pravidelné klienty je zmocnění zařízení k odběru jeho sociálních dávek s tím, že mu bude vyplácet kapesné na kratší časový úsek. Tak může klient chránit své peníze před zloději i sám před sebou a svými případnými neřestmi alkoholismu či gamblerství.

3. **Azylové domy** jsou určeny k přechodnému i déletrvajícimu pobytu, avšak od klientů se očekává, že budou pracovat, ať již v rámci ústavu či mimo něj. Provoz domu je zcela v rukou jeho obyvatel, což je významné pro jejich návyk na budoucí samostatný život. Klienti jsou rovněž vybízeni k účasti v sociálních programech vzdělávání, výcviku sociálních dovedností či rekvalifikace.

4. **Zařízení na půl cesty** je určeno pro klienty přecházející od života v instituci (dětský domov, ale i azylový dům) k životu samostatnému. Tito lidé zpravidla nemají dostatečné zkušenosti nutné pro bezproblémové nezávislé fungování, proto je jim nabídnut pobyt v objektu s několika malými byty, kde si sami plně zabezpečují chod domácnosti, avšak stále jsou pod dohledem sociálního pracovníka.

5. **Chráněné byty** navazují svou funkcí na azylové domy či domy na půl cesty. Odcházejí do nich klienti, kteří prokázali schopnost samostatného života. Termín „chráněné bydlení“ se původně používal pro bydlení pro postižené osoby, kterým byla k dispozici nezbytná asistence. Nyní je však rozšířen o byty pro bývalé osoby bez přístřeší, na které je po osvědčení schopnosti samostatného života byt převeden a organizace dostane od obce nový. Tento poslední článek řetězu je nezbytně nutný, aby se bezdomovci nehromadili v zařízeních nižších stupňů nebo neskončili zpátky na začátku – na ulici.

6. **Krizová lůžka** jsou k dispozici pro krátkodobé ubytování osob, které se z mimořádných důvodů ocitnou bez střechy nad hlavou. Jedná se např. o případ domácího násilí, konflikt v rodině či útěk dítěte z domova. Krizová lůžka nejsou samostatnou institucí, nýbrž jsou nabízena různými zařízeními sociálních služeb.

7. **Ubytovny pro matky s dětmi** jsou určeny pro dlouhodobější ubytování zmíněné skupiny v případě nouze.

Funkce azylových zařízení

Podle publikace „*Obce, města, regiony a sociální služby*“ obsahuje sociální program azylových zařízení tři skupiny činností:

- **sociální práce** – pomoc při vyřizování dokladů, zdravotního zabezpečení, řešení právních otázek, zajišťování sociálního zázemí a případná mobilizace klienta k aktivitě

- **pomoc při řešení otázek zaměstnání** – pomoc při vyhledávání práce, uzavírání pracovních smluv, kontaktech se zaměstnavatelem, organizace práce v zařízení, případně práce pro potřebu obce či regionu
- **vzdělávací činnosti** – vyhledávání a zprostředkování rekvalifikace, dokončení vzdělání, různé zájmové činnosti apod. Řada organizací vychází ve své činnosti z náboženské víry a nabízí duchovní (pastorační) péči.

Tyto aktivity jsou doplněny o poskytování ošacení (např. v Ošacovacím středisku ČČK), potravy, zdravotní péče (např. v Krizovém centru ČČK) a různých volnočasových aktivit (např. Klub pro osoby bez přístřeší pod MCSSP). Důležité je chápat všechny poskytované služby jako součásti kontinuálního procesu návratu sociálně marginalizovaných osob zpět do společnosti a k samostatnému životu. Zejména jednotlivé typy ubytovacích zařízení lze seřadit hierarchicky od noclehárny přes denní pobyt a azylovou péči až k ubytování na půl cesty a chráněný byt. Bohužel však tento systém trpí nedostatkem zařízení vyšších stupňů, zejména domů na půl cesty. Rovněž možnost získání bytu se jeví jako problematická.

Samotní poskytovatelé služeb pro osoby bez přístřeší (zpravidla NNO) se podle *Národní zprávy o bezdomovství* dále potýkají s nepřehledným financováním neumožňujícím koncepční rozvoj, přičemž návrh zákona o sociálních službách tuto situaci konzervuje. Dalším problémem je nedostatečně rozvinutá a regionálně nerovnoměrná síť služeb. Situaci komplikuje rovněž fakt, že služby pro toxikomany nekomunikují dobře se službami pro bezdomovce, ačkoliv mají společné klienty.

Výčet pražských organizací

ARCIDIECÉZNÍ CHARITA PRAHA

Tato instituce římskokatolické církve poskytuje pomoc všem lidem v nouzi na principech křesťanské lásky bez ohledu na jejich náboženskou příslušnost. Realizuje široké spektrum projektů pomoci sociálně potřebným. Pro osoby bez přístřeší zřídila azylový dům spojený s charitní poradnou.

ARMÁDA SPÁSY

Občanské sdružení Armáda spásy je pobočkou mezinárodního hnutí založeného na principech křesťanských církví. Pečuje o rozmanité skupiny sociálně slabých. Osobám bez přístřeší v Praze poskytuje služby azylový dům a denní středisko.

ČESKÝ ČERVENÝ KŘÍŽ

Člen Mezinárodní federace Červeného kříže a Červeného půlměsíce zřizuje střediska sociálních služeb pro různým způsobem handicapované osoby. Bezdomovcům v Praze poskytuje ve dvou střediscích ČCK stravu, ošacení, základní zdravotní ošetření i nutnou lékařskou péči.

DIAKONIE ČESKOBRATRSKÉ CÍRKVE EVANGELICKÉ

Tato křesťanská organizace poskytuje sociální, zdravotnickou a výchovně vzdělávací péči lidem v nouzi. V SOS centru nabízí sociální poradenství a azylový pobyt pro ženy a matky s dětmi v krizových situacích, v Šatníku prodává ošacení a obutí za velmi nízké ceny.

EMAUZY

Jsou organizací založenou na křesťanských principech zaměřenou na péči o lidi na okraji společnosti. Krizové centrum Emauzy Praha je určeno zletilým mužům, které zaměstnává ve své montážní dílně nebo na zemědělské usedlosti ve Vrbně u Mělníka. Podmínkou je ochota pracovat a vytvořit přátelské společenství, jistý druh náhradní rodiny.

NADĚJE

Občanské sdružení Naděje je nezisková organizace, jež poskytuje služby lidem v nouzi na křesťanských principech. Osobám bez přístřeší v Praze poskytuje široké spektrum služeb, od sociálního poradenství až po několikastupňové integrační azylové ubytování. Pobočky vede např. ve Zlíně, v Brně, Nedašově, Vysokém Mýtu, Otrokovicích, Litomyšli a dalších městech.

V Praze má hlavní stan ve středisku pomoci Bolzanova, které představuje nultý stupeň integračního programu pro společensky vyloučené osoby. V září 2006 byla nucena zrušit denní centrum v Bolzanově 5 kvůli ukončení nájemní smlouvy s majitelem objektu. V provozu však zůstává kapacitně menší denní centrum v Bolzanově 7 a chystá se výstavba buňkového objektu pod severojižní magistrálou. Dále zřídila Naděje ordinaci praktického lékaře specializovanou na pomoc bezdomovcům, azylové ubytování a zimní noclehárnu pro muže, vícedenní stacionář pro staré občany, potravinovou banku, středisko potravinové pomoci, sociální jídelnu, Dům pokojného stáří, Dům Naděje pro mladé odchovance dětských domovů, distribuuje ošacení rodinám a osobám v hmotné nouzi, organizuje evangelizační shromáždění a pastorece a zapojila se i do programu „Děti ulice“.

OBČANSKÉ SDRUŽENÍ SPOLEČNOU CESTOU

Zajišťuje ubytování a sociální i právní poradenství osobám v krizové situaci. Do azylu jsou přijímáni i lidé bez dokladů a bez prostředků.

KOSTEL SVATÉHO JOSEFA

Zde je vydávána strava osobám bez přístřeší.

MISIONÁŘKY LÁSKY MATKY TEREZY

Misionářky lásky provozují azylový dům pro muže. Polovina kapacity je vyhrazena pro nemocné, jimž je zde poskytována lékařská péče.

MĚSTSKÉ CENTRUM SOCIÁLNÍCH SLUŽEB A PREVENCE

Je příspěvkovou organizací zřízenou magistrátem hlavního města Prahy, které poskytuje a koordinuje služby sociální pomoci na území Prahy. Zřídilo poradnu pro osoby bez přístřeší (právní poradenství a asistence, připravení podmínek pro získání zaměstnání a ubytování, pomoc klientům získat sebeúctu a zájem o začlenění do společnosti), ubytovnu pro muže bez přístřeší (s poplatkem 20 – 60 Kč za noc), zimní noclehárnu pro osoby bez přístřeší (s poplatkem 5 Kč za noc) a infocentrum sociální pomoci Kontakt (pomáhá zjevným, skrytým i potenciálním osobám bez přístřeší při jednání s úřady, vyřizování dokladů, sociálních a důchodových dávek nebo hledání krizového ubytování).

Terénní sociální práce

Je známou skutečností, že bezdomovci z různých důvodů nevyhledávají pomoc sociálních pracovníků. Například při sčítání bezdomovců v roce 2004 vyšlo najevo, že pouze 13% bezdomovců je v aktivním kontaktu s terénními službami, lůžková zařízení využívá 23%, 3% se nachází ve vězení či v nemocnici a plných 60% se snaží přežít venku na vlastní pěst (Hradecký a kol., 2004:13-14). Terénní sociální práce vychází z pojetí bezdomovství jako fenoménu sociální exkluze (viz výše) a jejím cílem je prolamovat sociální izolaci bezdomovců. Terénní pracovník vyhledává klienty v jejich přirozeném prostředí, případně se v něm zviditelňuje a čeká, až se na něj obrátí sami. Problémy, se kterými chce pomoci, vymezuje klient sám během společných rozhovorů a analýzy povahy a příčin jeho potíží. Obě strany podepíší kontrakt o spolupráci formulovaný v duchu empowermentu – na řešení se podílí obě strany tak, aby byl podíl klientovy vlastní aktivity co největší, aby se mohl z případu poučit a vzniklé zkušenosti zužitkovat v budoucnosti. Pomoc musí brát v potaz mechanismy exkluze stejně tak jako specifickou situaci klienta, jeho potřeby, schopnosti a charakteristiky.

Jak píše ve svém článku Štěpán Moravec, ředitel Terénních programů společnosti Člověk v tísni, v České republice je terénních pracovníků něco přes sto, ale potřeba by jich bylo daleko více. Uvádí rovněž praktický příklad přínosu jejich práce pro celou společnost. Nastihuje situaci, kdy se chce majitel domu zbavit neatraktivních nájemníků (chudých rodin, nezaměstnaných, svobodných matek a důchodců).

„Neplatiče nájemného vystěhuje soudní cestou a kombinací nátlaku a symbolického odstupného docílí toho, že se odstěhují i ostatní. Nemají se s kým poradit, protože nikdo z jejich známých ani příbuzných neví nic o nájemním právu. Matka jedné z rodin jde s nejmenším dítětem bydlet do azylového domu, jehož provoz dotuje stát. Dvě starší děti jsou umístěny do dětského domova, kde na každé z nich stát platí měsíčně dvakrát víc, než by činilo neregulované nájemné v bytě pro celou rodinu. Otec se stane bezdomovcem a dochází se najíst, umýt a ohřát do zařízení pro lidi bez domova, jehož provoz opět dotuje stát. Rozpad jedné funkční rodiny bude tak dotován z veřejných prostředků každý měsíc po dobu příštích několika let.“

Pokud by rodina měla možnost navštívit poradnu pro krizové situace, měl by majitel co dělat s informovanými nájemníky a musel by postupovat podle práva, tedy zajistit náhradní bydlení. Rodina by zůstala pohromadě a celé by to stálo asi polovinu neregulovaného nájemného na jeden měsíc (počítá se s tříměsíční poradní činností).

Bohužel, v českých městech je dnes pravidlem spíše první scénář. Nizkoprahová sociální služba, která by spočívala v aktivním kontaktu s lidmi v nouzi a individuálně se jim věnovala, ve většině měst chybí a je nedostatečně financována na všech správních úrovních. Mimo finanční stránky je také třeba zajistit to, aby osoby v dlouhodobě nepříznivé sociální situaci nevnímaly terénní práci v podání obecních zaměstnanců jako kontrolu „problémových“ občanů. Proto by měly pomoc zajišťovat spíše nestátní neziskové organizace.

Projekty

Kromě kontinuálně fungujících organizací a jejich zařízení se v českém státě také objevují jednorázové či dlouhodobé projekty, které mají rovněž za cíl zlepšit stav problému bezdomovství. Nejvýraznější z nich je patrně projekt pouličního prodeje časopisu Nový Prostor, se kterým se lze setkat na mnoha veřejných místech větších měst.

Občanské sdružení Nový Prostor

Bylo založeno s cílem pomoci lidem, kteří se ocitli v krizové životní situaci. Je členem profesního sdružení International Network of Streetpapers, které zastřešuje organizace nabízející možnost získat základní prostředky pomocí pouličního prodeje časopisu, který sdružení vydává. Tento časopis se v rámci svého kodexu pokouší vychovávat prodejce, svým obsahem pak i kupující. Například v editorialech čísla 132 se lze dočíst: „Nový Prostor otevírá další nový prostor. Prostor lidských práv a svobod. Budeme psát o jejich porušování, nedodržování a špatném uplatňování. ... Ovšem my můžeme pouze psát, apelovat, pomáhat řešit. Ale na Vás, čtenářích, občanech, záleží, zda budete, či nebudete k těmto věcem lhostejní. Nebudme lhostejní, budme sebevědomí a stateční lidé, kteří dokážou pomoci slabším.“ Kodex prodávajícímu nedovoluje být po dobu prodeje pod vlivem alkoholu nebo jiných drog, používat společensky nevhodných výrazů, žebrot či páchat kriminální činnost. Zakazuje rovněž obtěžovat při prodeji kolemjdoucí a zdržovat je proti jejich vůli.

Svémi čtenáři jsou Nový Prostor a jeho prodejci pozitivně přijímáni, jak se vyjevuje v mnoha SMS zprávách, které vyjadřují ohlasy čtenářů a jsou uveřejňovány v každém čísle. Pisatelé v nich zpravidla chválí konkrétního prodejce, přejí mu úspěch v další kariéře a děkují za to, že jim zpříjemnil den a vykouznil úsměv na tváři. Negativní ohlasy se týkají falešných prodejců, kteří Nový Prostor využívají jako záminku k žebroť. Tento nešvar bude snad eliminován po lednu 2007, kdy registrovaní prodejci dostanou jednotné uniformy sestávající z bundy, rukavic, čepice a tašky s logem Nového Prostoru.

Nový Prostor umožňuje prodejcům vytvořit si standardní pracovní návyky (mají pevnou pracovní dobu), zprostředkovává přirozený kontakt mezi marginalizovanými a majoritní populací a umožňuje vzájemnou hmotnou i nehmotnou pomoc mezi čtenářem a prodejcem (peníze za časopis, povznášející pocit z vykonaného dobrého skutku, ale i čtenářské pozvání „svého“ prodejce na štědrovečerní večeři – v roce 2003 to bylo 24 prodejců). Projekt tak vytváří postupnou cestu od znovunavázání sociálních kontaktů, motivace ke změně, přes zvýšení sebevědomí a získání základních kompetencí a financí, až k nástupu do běžného zaměstnání a návratu k normálnímu životu.

Kromě možnosti prodeje časopisu nabízí sdružení Nový Prostor rovněž program pro rozvoj klíčových kompetencí (dovedností vyžadovaných trhem práce a společností obecně), kupónový motivační systém (za aktivní účast v programu získávají prodejci kupóny, které mohou směnit za zboží či služby - kávu, čaj, bagety, hygienické potřeby, sprchování, internet atd.), internetovou kavárnu se čtyřmi počítači, možnost členství v divadelním souboru (Ježek a čížek) nebo fotbalovém týmu (soutěžícím na Homeless World Cup) a aktivní propojení prodejců s tvůrci časopisu i se čtenáři v rámci Akce!, rubriky Nového Prostoru informující o těchto aktivitách.

Svým působením tedy projekt pomáhá osobám v nouzi jak hmotně, tak duševně. Ovlivňuje rovněž přístupnou veřejnost pozitivním způsobem a to nejen obsahem článků periodika, ale i svou existencí vůbec. Svá regionální centra má v Praze, Brně, Ostravě, Plzni, Olomouci, Pardubicích, Uherském Hradišti, Českých Budějovicích a Hradci Králové. Představuje mezistupeň mezi charitou a podnikáním, na svých internetových stránkách uvádí jako své poslání mj. rozvoj oblasti sociálního podnikání, destigmatizaci osob bez přístřeší, informování o realitě příčin a důsledků a postupnou změnu vnímání problematiky bezdomovství ve společnosti. Podle toho, co řekl prodejce Standa (viz výše v oddílu „*Co veřejnost zajímá*“), je to přesně to, co si lidé v nouzi přejí. Navíc projekt představuje způsob, kterým se lidé v nouzi mohou ze své situace dostat prostřednictvím vlastního úsilí, a tedy tu správnou cestu, po které je vhodné se vydat.

Iuridicum Remedium

Iuridicum Remedium je nevládní nezisková společnost zaměřená na ochranu lidských práv. V rámci jednoho ze svých programů, které popisuje na svých internetových stránkách, poskytuje bezplatnou právní pomoc sociálně znevýhodněným osobám a vytváří předpoklady pro systémové změny v případech diskriminačních opatření vůči skupinám těchto osob ze strany územních samospráv. Iuridicum Remedium poskytuje své služby právě jen sociálně znevýhodněným občanům (z důvodu věku, pohlaví, rasy, sociální situace aj.), kteří nejsou schopni hradit si sami komerční právní pomoc a v jejichž problému existuje prvek veřejného zájmu (např. náprava nesprávného postupu orgánů státní správy). Jedná se zpravidla o dlouhodobou právní pomoc od poradenství a konzultací přes sepisování podání až po zastupování u soudu či správního orgánu prostřednictvím obecného zmocněnce či advokáta. Nejčastěji řeší problémy týkající se bytového práva (konflikty mezi nájemci a pronajímateli), nesprávného výkonu rozhodnutí (exekuce) a pracovněprávní problémy. Právní pomoc poskytuje organizace jak při osobních konzultacích, tak distanční formou. Klientům jsou služby poskytovány zdarma, soudní poplatky si však musí hradit sami. Tato NNO vlastně svým způsobem doplňuje činnost ombudsmana v případech protiprávního jednání druhé, silnější strany, která má navrch právě z důvodu sociálního znevýhodnění klienta.

Sčítání bezdomovců Praha 2004

Tento projekt zrealizovaly Arcidiecézní charita Praha, Armáda spásy, Městské centrum sociálních služeb a prevence a Naděje pod záštitou Mgr. Hany Halové, radní hlavního města Prahy pro oblast zdravotnictví, sociální péče a národnostních menšin. Mimo jiné se na sčítání podílelo i asi 200 dobrovolníků, kteří prověřovali všechna známá místa, kde se bezdomovci zdržují. Cílem bylo zjistit co nejpřesnější údaj o počtu zjevných bezdomovců na území Prahy. Proběhlo 19.2.2004 kombinovaným způsobem: terénní sčítání (82 okrsků a 21 stanovišť MHD), údaje z azylových center, nocleháren, ubytoven, denních center, institucionálních zařízení (nemocnic, vězení, psychiatrických léčeben atd.) a na závěr samosčítání. Celkový počet bezdomovců dosáhl 3096 osob, z toho 2662 mužů (86%) a 434 žen (14%). Výsledky a závěry jsou vhodnými podklady pro formulaci politiky Magistrátu hlavního města Prahy zaměřené na plánování a rozvoj sociálních služeb určených bezdomovcům.

Další sčítání se chystá v zimě roku 2007. Kromě dříve zjišťovaných údajů se zaměří i na národnost bezdomovců a místo a zemi, odkud pocházejí. Na sčítání se bude nově podílet i městská a cizinecká policie. Podle předběžných odhadů nyní žije v Praze až 6 000 osob bez domova.

Mariánek: dětský volnočasový klub

Tento projekt je primárně zaměřen na děti od 3 do 18 let, sekundárně i na jejich rodiče a širší veřejnost. Jeho hlavním cílem je, aby děti bezdomovců ubytovaných v přílehlém azylovém domě mohly smysluplně trávit svůj volný čas. Mimoto se stará o včasnou diagnostiku poruch psychosociálního vývoje a podporu všestranného rozvoje a vrůstání do společnosti. Dílčími cíli jsou zmírnění traumatu způsobeného ztrátou domova, zvýšení sociability a prevence sociálně patologických jevů.

Pro děti je v Mariánku zajištěna předškolní výchova i pomoc při přípravě na vyučování, zájmové kroužky i volný klub (pro děti, které mají problémy s vytrváním v pravidelné zájmové činnosti), výlety, sportovní aktivity i speciální odborná péče (psychiatrie, logopedie, protidrogová prevence). Pro rodiče jsou připraveny přednášky z pediatrie, psychiatrie a výchovného poradenství, možnost individuální konzultace s odborníky a sociálně-právní poradenství. Dobrovolníkům z řad studentů i širší veřejnosti zprostředkovává kontakt s fenoménem bezdomovství, umožňuje účast na přednáškách a následně samostatné vedení volnočasových aktivit. Výsledky své činnosti propaguje a prezentuje veřejnosti i organizacím a zve je k zapojení se do projektu.

Děti bezdomovců jsou nuceny vyrovnat se s obtížnou situací, do níž se jejich rodič/e dostal/i a je pro ně obtížné určit své místo ve společnosti. Chybí jim pozitivní vzory, náležitá interiorizace norem a potýkají se finanční nouzí. Všechny tyto jevy je činí více ohrožené rizikem sociální patologie a následného setrvání ve stejné situaci, do které se dostali jejich rodiče. Tím, že se jim někdo bude věnovat v jejich volném čase (který by jinak strávili v rizikovém prostředí) a bude pracovat s nimi i rodiči na upevnění vzájemného vztahu, lze cestě dolů po společenské skluzavce zabránit.

Projekt Mariánek byl realizován v letech 2003 a 2004 a financován z peněz Evropské unie. Jeho opakování pokládám za žádoucí, neboť jej lze zařadit mezi opatření preventivní – a nejlepší je udušit oheň, dokud se teprve rozhořívá. Mimoto se jedná o komplexní řešení, které se snaží s problémem seznámit i veřejnost, která nikdy není dost informována.

Stany na Letné

Na popud primátora Béma vyrostlo v lednu roku 2006 na pražské Letenské pláni stanové městečko poskytující vyhřívané místo ke spaní, čaj a polévku až 250 lidem za noc (ačkoliv lůžek bylo o něco méně a nocležníci se o ně museli dělit). Impulsem k tomuto projektu byla mimořádně krutá zima, během níž do poloviny února zemřelo mrazem minimálně deset osob bez přístřeší, z toho tři jen v Praze. Obvyklé noclehárny byly zaplněné do posledního místa a nepostačoval ani noční provoz denních středisek, nevybavených lůžky. Ve dnech 24.1.-14.2. však mohli bezdomovci přespat ve vyhříváných vojenských stanech na Letné, kde jejich klid hlídala policie dokonce i před novináři. Za celou dobu jeho provozu v něm přespal více než 4 800 lidí, každá noc provozu stála město 50 000 Kč. Radní plánují projekt opakovat i v roce 2007. Ačkoliv jej nepovažují za systémové řešení, kterým skutečně není, projekt patří

zachránil život několika lidí bez domova. Tento fakt je naprosto postačujícím důvodem pro opětovnou realizaci projektu, přestože je dosti drahý (téměř 220 Kč za osobu a noc) a kapacitně nedostatečný.

Dům Agapé

Dům Agapé je občanské sdružení, které má za cíl pomoci osobám bez přístřeší i dalším lidem na okraji společnosti ke znovuzařazení do běžného života. Toho chce dosáhnout pomocí zakládání Domů Agapé, ve kterých získá vždy 15 až 20 lidí svůj dočasný (v některých případech, jako je biofarma, i stálý) nový domov. Sdružení odmítá klasický koncept ubytovny poskytující nocleh a polévku, neboť podle něj není motivující a situaci spíše konzervuje. Domy Agapé nabízejí ucelený program, zahrnující bydlení se zachováním relativního soukromí (převážně dvoulůžkové pokoje), stravu, práci a volnočasové aktivity pod vedením týmu odborníků. Klienti jsou vybíráni z řad bezdomovců, kteří ještě nepřijali bezdomovství za svůj osud, a doporučováni kurátory a sociálními pracovníky nebo se sami hlásí. Podle potřeby mohou využít nabídky rekvalifikace, sociální a právní pomoci nebo individuální i skupinové terapie zaměřené na motivaci, osobnostní růst a mezilidské vztahy. Lidem, kteří využijí služeb Domů Agapé, se věnují sociální pracovníci i během prvního roku samostatného života a pomáhají jim v případě potíží. V zahraničí již podobné komplexní projekty běží delší dobu a úspěšnost návratu bezdomovce do normálního života se pohybuje kolem 80%.

Sdružení chce mimoto rozjet kampaň „*Adopce na blízko aneb adoptujte si svého bezdomovce*“. Cílem bude získat finanční prostředky pro ubytování konkrétního bezdomovce. Kterýkoliv jednotlivec, rodina, třída či pracovní kolektiv tak bude mít možnost podporovat „svého“ bezdomovce, kterého si sami vyberou, a sledovat jeho osudy. Součástí kampaně by v případě úspěšného jednání s některou televizní společností bylo vysílání pořadu „*Kde domov náš?*“, který by seznamoval veřejnost s problematikou bezdomovství a zahrnoval i rubriku „*Chcete mě?*“, která by představovala bezdomovce zajímaví se o adopci. Tento poslední projekt by nepochybně rezonoval s českým smyslem pro černý humor, ale nejsem si jistá, zda by prošel komisí schvalující televizní pořady. V každém případě je to však podnětný nápad.

Sdružení má v úmyslu vydat také informační brožury pro bezdomovce, v nichž by našli informace o tom, jaká mají práva, na jaké dávky mají nárok, na jaká místa se s kterým problémem obrátit a podobně. Pokud by byly brožury srozumitelně napsané a jejich distribuce dobře vyřešena, mohly by být velmi přínosné.

Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR

Realizátorem projektu, který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky, je Sdružení azylových domů v ČR. Prvním krokem, který si klade za cíl, je pojmenování problému (v Česku bezdomovství právně neexistuje), vytvoření typologie a následná kvantifikace. Dalším nezbytným krokem je vytvoření systému financování služeb a zlepšení informovanosti veřejnosti. Projekt se snaží uvést do praxe komplexní strategii integrace sociálně vyloučených osob (kromě bezdomovců také osob po výkonu trestu nebo obětí trestné činnosti a domácího násilí). Dalšími aktivitami jsou zmapování současné nabídky poskytovaných služeb, průzkum poskytování zdravotní péče bezdomovcům, ověření efektivity většího počtu sociálních pracovníků, vypracování aktivní politiky zaměstnanosti

týkající se bezdomovců, vytvoření návrhu udržitelného rozvoje sociálních služeb a v neposlední řadě rovněž vytvoření internetového informačního portálu a intenzivnější publicity bezdomovců.

Díky začlenění České republiky do Evropské unie je tedy možné právně pojímat bezdomovství, které se sice našemu právnímu řádu vyhnulo, ale evropskému nikoliv, a získávat finance na projekty napomáhající při řešení tohoto problému. Projekt bude ukončen 30.9.2007, takže brzy budeme mít příležitost zkonfrontovat jeho záměry s dosaženými výsledky.

Příběh z Granady

Lidem bez domova, kteří se pohybují na území Granady, se nabízí svérázný způsob řešení „bytové“ situace. Již kdysi dávno, prý snad za generála Franca, totiž byly ve vrchu Sacramonte přiléhajícím k okrajové čtvrti Granady vyhloubeny obyvatelné jeskyně. Nějakou dobu v nich, stejně jako v Alhambře, žili cikáni, než je radní z obou míst vyhnali. Po delší čas pak byly tzv. „barrancos“ (*barranco* znamená španělsky rokle, strž; jeskyně jsou vyhloubeny ve svahu podél okraje půlkruhové rokle) opuštěné, dokud se v nich nezačali usazovat lidé, kterým se nezamlouvaly obvyklé vzorce pro žití života nebo prostě jen neměli kde složit hlavu. Nyní tam žijí lidé všech věkových kategorií, mnoha různých národností (Češi, Poláci, Němci a samozřejmě Španělé) i povolání (od umělců až po zedníky a kuchaře). Nejstarší místní obyvatel se tam zabydlel před 14 lety. Jazykově si spolu rozumí všichni, vztahově je to různé, ale ať jsou jejich osobní problémy jakékoliv, vždy drží při sobě a jsou ochotni si pomoci. Když jeden něco nemá, soused mu to půjčí nebo dá, navzájem se zvou na oběd, na pivo nebo cokoliv jiného, čeho zrovna mají dostatek.

Samotné jeskyně jsou v několika stupních ve strmé stráni nad sebou, většinou v řadě vedle sebe a před nimi vede chodníček lemovaný malými terasami a zahrádkami. Všechny jeskyně jsou zvenčí i zevnitř omítnuté, většinou mají zasklená okna a uzamykatelné dveře. Jsou to, spíše než jeskyně, byty vykutané ve skále. Ve španělském podnebí je tento způsob bydlení nesmírně výhodný, neboť v noci udrží teplo a ve dne příjemný chládek i v době, kdy se z obyčejného domu stane neobyvatelná pec.

Zařízení uvnitř jeskyně je značně různorodé a to proto, že byly vybaveny prostřednictvím recyklace. V moderní západní společnosti totiž lidé vyhazují věci nikoliv proto, že by byly rozbité, ale proto, že se jim už nelíbí. Stačí tedy projít městem a vybírat z „morálně opotřebovaných“ židlí, pohovek, misek, kalhot... Některé věci ale samozřejmě museli jeskynní lidé koupit za své – například plynový vaříč nebo CD přehrávač, které tady má nejspíš každý. Samozřejmě zde není zavedena elektřina (svítí se svíčkami), voda (chodí se do zahrady přilehlého statku nabírat do barelů; majitel velkoryse přehlíží nepřehlédnutelnou díru v plotě i aktivitu jeskyňářů), ani odpad. K vykonání potřeby slouží plastická roura, která na jedné straně ústí do kanálu, na druhé před jeskyní za plátěnou zástěnu. Hygienu provádí lidé z jeskyní pomocí hadice napojené na barel s vodou ohřátou sluncem.

Obživu zde lidé získávají různě. Práce se pro cizince dá sehnat jen obtížně, většinou je pouze krátkodobá a hodně tvrdá. Ale nutno uznat, že ne špatně placená. Někteří chodí takto pomáhat na stavby, jiní spoléhají na své šikovné ruce a vyrábějí z drátků náušnice a jiné drobnosti, které pak na ulici prodávají. Občas se vydají na pobřeží moře, tam vytvoří z písku veledílo (prý to zabere celý den usilovné práce), k němuž si sednou s nastaveným kloboukem. Zvláště výnosné jsou prý v katolickém Španělsku

biblické motivy. Když zůstanou ve městě, chodí před samoobsluhy a pomáhají lidem nakládat nákupy, otevírají a přidržují jim dveře a podobně, za což pak také obdrží nějaký ten cent. Většinou se už s místními nakupujícími znají, ti si s nimi rádi popovídají a přihodí třeba konzervu pro psy, které lidé z jeskyní často chovají. Nejlepší na tom všem je, že je to takové nenásilné, na nic se nespěchá. Není třeba platit nájem, když něco nutně potřebují, mají solidární sousedy a na jídlo mohou zajít do charity. Ve Španělsku má totiž každé větší město jeden či více „comedorů“, což jsou jídelny, kam se naprosto kdokoli může přijít zadarmo najíst. V Granadě jsou dva nebo tři. Každý den mimo neděle se podávají obědy a večeře, v neděli pouze obědy. Dovnitř lidí vpouští policista, který před nimi odemkne a za nimi zamkne mříž, ale na nic se jich neptá a nijak je neprohledává. Jídla je čistá, obsluha přívětivá a jídlo chutné a výživné. Běžné obědové menu sestává např. z husté polévky se zeleninou, bramborami a klobásou, velké housky, těstovinového salátu s rajčaty a dvěma vařenými vejci a jako zákusku jablka. K pití jsou na stolech džbány s vodou. Mezi strážníky občas projde muž v bílém plášti a každého se zeptá, jestli mu chutná a jestli má dost, nebo chce přidat.

Život v jeskyních působí takto idylicky zejména proto, že na jihu Španělska ani v zimě nehrozí velké mrazy, a proto, že granadská policie i obyvatelé domů poblíž *barrancos* jsou lidé tolerantní, do nějakých velkých protiakcí se nikterak nehrnoucí (alespoň dokud si někdo nezačne činit na lokalitu vlastnické nároky). Pozitivní funkci má i soustředěnost jeskyní a tedy i lidí do jednoho odděleného místa, což dává prostor k vytvoření komunity a dodává životu v ní pocit smyslu, patřičnosti, jistoty a jistým způsobem tedy i domova. Takto chránění mají (bývalí) bezdomovci možnost vnímat sami sebe jako plnoprávné lidské bytosti a jsou to ostatní běžní občané, kteří se jim jeví jako ne zcela lidští. Komu nevádí jistě nepohodlí, může tímto způsobem žít mnohem šťastněji než dole ve městě, mezi auty a turisty, v anonymním sousedství a v pro něj nepohodlné a svazující práci od devíti do pěti.

Jak může pomoci každý

Příčiny i možnosti řešení bezdomovství jsou mnohoaspektové a komplexní. Pomoci tedy může skutečně každý člověk, stačí jen vybrat vhodný způsob podle individuálních možností. Počínaje získáváním a šířením informací o problému, přes finanční či materiální příspěvky, až po vlastní dobrovolnickou práci.

Získat informace je nejsnazší na internetu, stačí zadat vhodné heslo. Samy se nabízí z rukou pouličních prodejců Nového Prostoru, rovněž organizace pomáhající lidem bez domova se rády podělí o své znalosti a zkušenosti. Podstatné je ovšem získané informace využít; buď v další vlastní aktivitě nebo šířením mezi přáteli, kolegy či přímo prostřednictvím médií.

Finanční či materiální pomoc je v boji s bezdomovstvím žádanou komoditou. V dnešní konzumní společnosti se vyhazuje stále více použitelných předmětů do odpadu a přitom existují lidé, kterým se nedostává základní výbavy. Stačí tedy přežít tu trochu nepohodlí a odnést staré oblečení, nádobí, hračky, knihy a další užitkové předměty do místní charity. Pomoc od firem může mít podobu sponzorských darů, přenechání vyřazené techniky či nabídnutí pracovních míst. Zajímavou formu (vzájemné) pomoci by uvítala prodejkyň Nového Prostoru Věrka, která prostřednictvím stránek svého časopisu hledá chatku či

zahradní domek, ve kterém by mohla bydlet a starat se o zahrádku okolo. Že by tam prý ráda něco pěstovala, pak to prodávala a o zisk se dělila s majitelem pozemku (*Nový Prostor 271, str.28*).

Občané vzdělaní v právu se mohou angažovat při úpravách legislativy týkající se bezdomovectví, každý občan pak může pomoci bezdomovci při registraci k volbám. Je možné hlasovat v jejich zájmu, lepší je však zprostředkovat jim možnost osobně se účastnit veřejného rozhodování. Na poli občanské společnosti či státní politiky pak existuje nepřehledné množství způsobů jak zviditelnit problém a tlačít na jeho řešení.

Nejlepším způsobem, jak se zorientovat v problematice bezdomovství, je dobrovolnická práce s osobami bez přístřeší. Není nutné chodit přímo do terénu a bezprostředně se stýkat se v podstatě cizími osobami, stačí se přihlásit nejbližší organizaci a naznačit nabízený typ pomoci (např. vaření, třídění a distribuce šatstva nebo asistence při úředním jednání). Je možné zúčastnit se akcí pořádaných bezdomovci, pro bezdomovce, či je přímo organizovat, mluvit s nimi jako se sobě rovnými, sdílet s nimi své záliby, pomáhat jim při hledání zaměstnání a hledání či budování ubytování. Při těchto příležitostech mohou soukromé i právnické osoby poznat šikovného dělníka nebo řemeslníka, kterých se mezi bezdomovci jistě nemálo najde. Jeden takový nabízí své služby řemeslníka a údržbáře na stránkách Nového Prostoru (*Nový Prostor 267, str.30*). Pokud budou lidé v nouzi vidět dobrou vůli na druhé straně, získají motivaci a sílu k řešení své situace a začlenění do společnosti, jež naznačila připravenost přijmout je zpět.

Podle profesora Wrighta je jedním ze tří principů vykořisťování, které generuje sociální nerovnosti ve společnosti, princip exkluze. Tento princip říká, že materiální blaho zvýhodněných je generováno jejich mocí vyloučit znevýhodněné od přístupu k významnějším ekonomickým přínosům. Princip exkluze však neplatí jen pro ekonomickou oblast, lze jej aplikovat na celou šířku života společnosti. Navíc je nutno si uvědomit, že ve společnosti neexistují nějaké striktně vymezené třídy „zvýhodněných“ a „znevýhodněných“. Existuje jen kontinuum vedoucí od nejmocnějších, nejbohatších a nejslavnějších k těm neznámým ubožákům bez koruny a střechy nad hlavou. Drtivá většina veřejnosti má tedy někoho sociálně či ekonomicky pod sebou, komu může svou aktivitou jak zamezit, tak usnadnit přístup ke zdrojům.

Závěr

Je nesporné, že problém bezdomovství existuje, že je třeba jej řešit a že jej řešit lze. Ačkoliv je totiž bezdomovství nedílnou součástí života dnešní společnosti a v jistém směru je dokonce funkční, má tato společnost značnou motivaci k úsilí o jeho odstranění. Motivace může být jak altruistická, tak egoistická, pokud můžeme tyto vlastnosti přiřadit makrosociálnímu útvaru. Humanistická ideologie a soucit s bližními, kteří jsou nějakým způsobem handicapováni nebo diskriminováni v každodenním běhu života, bojují na jedné straně fronty se snahami o udržení sociálního smíru a tím i stability a legitimity stávajícího sociálního pořádku, posilování pracovní a konzumní disciplíny a následně prosperující ekonomiky.

Na druhé straně je nutno přiznat, že naprosté vymýcení bezdomovství je iluzí, neboť někteří lidé na ulici skutečně žít chtějí. Těch je však menšina a zbývající většině musí být podána pomocná ruka. Pomoc však musí být promyšlená a musí nutně zahrnovat spolupráci a vlastní aktivitu klienta. Krátkozraká sociální pomoc v podobě samotných sociálních dávek dokonce přispívá k sociální exkluzi. Potlačuje totiž motivaci bezdomovce k tomu, aby si našel nějakou práci. Přitom právě ti lidé z ulice, kteří alespoň občas pracují, zpravidla ještě úplně neinternalizovali status bezdomovce. A je to internalizace stigmatu, co nejvíce přispívá k rezignaci na návrat k normálu a ke konzervaci stávající situace bídy a závislosti.

Aby byla opatření efektivní, je třeba zavádět je ve všech rovinách společenského života. Je vhodné věnovat se jednotlivým případům individuálně, přizpůsobovat pravidla podle skupiny, k níž daný jedinec přísluší, i měnit je souběžně se změnou situace v čase.

Základním kamenem pevné stavby sociálního státu je však solidární a soudržná společnost. Rozvoj sociální soudržnosti napomáhá růstu kvality života jednotlivců, skupin i celého společenství. Pevnější vztahy mezi lidmi posilují identitu jedince i skupiny, umožňují snáze a rychleji dosahovat stanovených cílů, efektivněji prosazovat společenské normy chování a zabraňovat tak rozvoji sociálních deviací. S rozvojem sociální soudržnosti se zmenšují konflikty uvnitř společnosti, prohlubuje se solidarita a zvyšuje se ochrana proti sociální exkluzi.

Pro českou společnost je však charakteristická spíše nesoudržnost a lze vysledovat rovněž tendence k vývoji tímto směrem (*Potůček a kol., 2003:197*). Češi nejsou otevření vůči odlišnému, odmítají cizince i jiná etnika a navíc tuto svou uzavřenost nechápou jako problém. Zachování tohoto trendu by mohlo mít pro českou společnost v budoucnosti velmi neblahé následky, zvláště po letošním rozšíření EU. Bezdomovce vnímá veřejnost nejčastěji jako žebráky, kteří parazitují na soucitu okolí, místo aby si našli práci. Jiní v nich vidí zloděje, lenochy a svévolné sociální devianty. Díky nezájmu a neznalosti problematiky jsou bezdomovci zpravidla pojmáni jako stejnorodá skupina, ve které jsou všichni členové stejně špatní a za svoji situaci si mohou sami. Jak řekl výše zmíněný prodejce Nového Prostoru Standa, zásadním úkolem je změnit vnímání veřejnosti tak, aby situaci lidí bez domova lépe chápala. Je však třeba zviditelnit nejen problém bezdomovství, ale i tematiku sociální soudržnosti a identity na poli politickém i společenském, podněcovat aktivity občanského sektoru a využívat médií jako nástrojů implementace zásad svobody a plurality do české společnosti.

Rozvoj aktivit upevňujících vědomí solidarity a posilování záchranné sociální sítě nelze automaticky spojovat s vyšší zátěží státního rozpočtu. Je třeba zapojit všechny složky občanské společnosti i jednotlivé občany. V praxi sociální péče je nutná vzájemná spolupráce pomáhajících a příjemců pomoci. Důležitý je individuální přístup a co největší diferenciací aktivit, dotací a přístupů. Pro stabilitu společnosti jsou podstatné pevné základy, jež tvoří bezpečné prostředí a fungující rodina. Zvláště posledně jmenovaná se v dnešní době nachází v krizové situaci a je třeba věnovat jí zvláštní pozornost a podporu. Rodina je totiž základním vzorem pro učení se solidaritě. Následný rovný přístup ke vzdělání spojený s pestrostí nabídky vzdělávacích možností pro nejširší vrstvy obyvatelstva jsou předpokladem rozvoje zdravé a fungující společnosti.

Celý problém bezdomovství je nesmírně široký a mnohoaspektový. Zároveň je na poli sociologie teoreticky i empiricky málo prozkoumán a poskytuje tedy vhodné pole k obdělání. Bude to jistě tvrdá práce, vzhledem k obtížím při dotazování bezdomovců a rovněž vzhledem k relativnímu nezájmu veřejnosti o toto téma. Pokládám jej však za velice důležité a ráda bych tuto diplomovou práci doplnila a rozšířila v práci doktorskou.

Zdroje

Knižní publikace

- Beck, Ulrich: Riziková společnost.* Praha: Sociologické nakladatelství 2004
- Fussell, Paul: Class. A Guide through the American Status System.* New York: Simon & Schuster 1992
- Goffman, Erving: Stigma. Poznámky o způsobech zvládnání narušené identity.* Praha: Sociologické nakladatelství 2003
- Hradecký, Ilja; Kosová, Petra; Myšáková, Maria; Omelková, Lenka; Sedláček, Petr: Sčítání bezdomovců Praha 2004, závěrečná zpráva.* Praha 2004
- Hradeckí, Vlastimila a Ilja: Bezdomovství – extrémní vyloučení.* Praha: Naděje 1996
- Mareš, Petr: Sociologie nerovnosti a chudoby.* Praha: Sociologické nakladatelství 1999
- Peace Corps: The Great Adventure. Volunteer Stories of Life Overseas.* 2002
- Potůček, Martin a kol.: Putování českou budoucností.* Praha: Gutenberg 2003
- Průša, Ladislav (ed.): Obce, města, regiony a sociální služby.* Praha: Sociopress 1997
- Rothman, Robert A.: Inequality and Stratification. Race, Class and Gender.* Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall 2005
- Shapiro, Thomas M.: Great Divides. Readings in Social Inequality in the United States.* New York: McGraw-Hill 2005
- Zastrow, Charles H., Kirst-Ashman, Karen K.: Understanding Human Behavior and the Social Environment.* Belmont: Brooks/Cole 2004

Periodika

- Kansas State Collegian** ze dne 27.4.2006
- Nedělní Blesk** ze dne 24.12.2006
- Nový Prostor** 132, 153, 174, 182, 184, 186, 187, 251, 266 – 271, 273, 274, Vánoční speciál 2004 a 2006
- Metro** ze dní 12.12.2005, 16.8.2006, 5.10.2006, 9.10.2006, 19.10.2006, 23.10.2006, 15.11.2006, 11.12.2006, 20.12.2006, 11.1.2007
- Metropolitní expres** ze dní 4.9.2006, 20.10.2006, 20.12.2006

Internet

- Bezdomovci pálili kabely.** *Jindřichohradecký deník* 14.10.2006, http://jindrichohradecky.denik.cz/zpravodajstvi_jh/JH20061014000023.html
- Bezdomovci překážejí péči o zeleň.** *Pražská hřiště*, <http://www.prazska-hriste.cz/clanky/bezdomovci-prekazeji-peci-o-zelen.html>
- Bezdomovci z azylových domů se utkali na fotbalovém turnaji.** *Český rozhlas 7 – Radio Praha* 18.6.2005, <http://www.radio.cz/cz/>

- Bezdomovci znečišťují okolí nádraží.** *Zlínský deník* 14.10.2006, http://zlinicky.denik.cz/zpravodajstvi_wz/WZ20061014000023.html
- Bezdomovec usnul v popelnici.** *Zlínský deník* 1.9.2006, <http://zlin.cz/article.php?ID=84128>
- Buliček, Jiří: Bezdomovství a závislosti.** <http://www.zkola.cz/zkeu/zaskolou/socialnepatologickejvyajejichprevence/specifickyzivotnistyl>
- Faltýnek, Vilém: Lidé bez domova.** *Český rozhlas 7 – Radio Praha* 21.12.2004, <http://www.radio.cz/cz/clanek/61552>
- Gabal, Peter: Kde domov jejich???** *Český rozhlas 7 – Radio Praha* 14.2.2006, <http://www.radio.cz/cz/clanek/83828>
- Gilarová, Petra: Bezdomovectví jako sociální problém České republiky.** Praha: 2002, <http://www.plus-research.cz>
- Heczko, Eduarda a Stanislav: Bezdomovci a my.** <http://www.getsemany.cz>
- Hradecký, Ilja: Národní zpráva o bezdomovství v České republice 2005.** Praha: 2005a, <http://www.bezdomovci.eu>
- Hradecký, Ilja: Profily bezdomovství v České republice. Proč spí lidé venku a kdo jsou ti lidé.** Praha: 2005b, <http://www.bezdomovci.eu>
- Jirušek, Jaroslav: Bezdomovectví v zrcadle všeobecné deklarace lidských práv.** *Britské listy* 26.4.2002, <http://www.blisty.cz/2002/4/26/art10374.html>
- Kroupa, Mikuláš: Pražští bezdomovci.** *Český rozhlas 7 – Radio Praha* 18.12.2001, <http://www.radio.cz/cz/clanek/4324>
- Kuchyňová, Zdeňka: Pražský magistrát chce koupit loď a přeměnit ji na ubytovnu pro bezdomovce.** *Český rozhlas 7 – Radio Praha* 4.10.2006, <http://www.radio.cz/cz/clanek/83828>
- Le Rouzic, Isabelle: Z nejisté situace k antipatiím: Dnešní bezdomovci v Praze.** *Britské listy* 19.11.1999, <http://www.britskelisty.cz/9911/19991119d.html#03>
- Mikuš, Marek: Jak bojovat proti sociální exkluzi.** <http://clovekvtisni.cz>
- Moravec, Štěpán: Česku chybí služby pro chudé.** <http://clovekvtisni.cz>
- Pěnkava, Pavel: Sociální práce s osobami bez přístřeší.** <http://www.mcssp.cz>
- Plivátko – bezdomovci v MHD.** <http://benesnet.cz/ladislav/2005/09/plivtko-bezdomovci-v-mhd.html>
- Příběh bezdomovce Stoupy.** *Mailem od Martina Fialy*, fiala.ma@seznam.cz, 28.1.2006
- Sedláček, Petr; Kosová Petra: Služby poskytované osobám bez přístřeší v Praze.** <http://www.mcssp.cz>
- Server Seznam*, <http://www.seznam.cz>
- Stránky ministerstva práce a sociálních věcí,** <http://www.mpsv.cz/cs/9>
- Stránky klubu Mariánek,** <http://www.ortex.cz/charita/53.htm>
- Stránky organizace Iuridicum Remedium,** <http://www.iure.org/SvProj/pr>
- Stránky organizace National Coalition for the Homeless,** <http://www.nationalhomeless.org>
- Stránky projektu Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR,** <http://www.bezdomovci.eu>
- Stránky sdružení Naděje,** <http://www.nadeje.cz>
- Stránky sdružení Nový Prostor,** <http://www.novyprostor.cz>

Syrový, Petr; Kutálková, Petra: Mladí na území hlavního města Prahy. Praha:2000,
<http://www.mcssp.cz>

Viktora, Antonín: Bezdomovec našel mrtvé dítě. iDnes 2.3.2004,
http://zpravy.idnes.cz/krimi.asp?r=krimi&c=A040302_140233_krimi_jan

Zjevné bezdomovství v Praze. <http://www.mcssp.cz>

Použité zkratky

NAPSI – národní akční plán sociálního začleňování

MCSSP – městské centrum sociálních služeb a prevence

ČČK – český červený kříž

MPSV – ministerstvo práce a sociálních věcí

NNO – nevládní neziskové organizace

FEANTSA – evropská federace národních organizací pracujících s bezdomovci

NP – Nový Prostor

Resumé

Práce pojednává o problému bezdomovství v České republice, jeho charakteru a rozsahu i o jeho souvislostech s životem společnosti. Jejím cílem je analýza problému z různých úhlů pohledu, deskripce méně známých skutečností a návrhy možných způsobů nakládání s tímto jevem.

Text otevírá stručný úvod do tématu, který zahrnuje obecný popis problému a krátký historický exkurz. Následuje oddíl, v němž jsou uvedeny definice bezdomovství o různém stupni obecnosti, včetně příkladu z praxe. Zde jsou vyjmenovány i možné formy bezdomovství, zmíněn jeho rozsah v České republice i Praze a obecné demografické charakteristiky bezdomovské populace. Závěrem oddílu text seznamuje čtenáře s pojmy *sociální exkluze* a *kultura bídy*.

Následuje popis nositelů bezdomovství, jak je vidí veřejnost, jak o nich mluví jeden z nich a jaký je pravděpodobný skutečný obraz. Jsou zde vypsány charakteristiky specifických skupin mezi bezdomovci i skupin prolínajících s bezdomovci. Oddíl zahrnuje i obraz osobnosti bezdomovce.

Další téma se věnuje setkávání společnosti s fenoménem bezdomovství. Jeho cílem je popsat reakce veřejnosti na osoby bez přístřeší, způsoby prezentace bezdomovské populace prostřednictvím médií i odpověď na otázku, co by vlastně veřejnost o bezdomovcích chtěla vědět. V oddílu je obsažen i popis stále častěji se vyskytujícího úkazu různých her na bezdomovce a rovněž výčet funkcí chudoby.

Podrobný rozbor příčin bezdomovství je obsahem následujícího oddílu. I zde jsou uvedeny nejprve názory veřejnosti a poté škála možných příčin od společenských k individuálním. Krátce jsou charakterizovány i příčiny bezdomovství podle specifických skupin. Oddíl uzavírá kvantifikace příčin podle názorů odborníků a dle výsledků ankety vyplňované osobami využívajícími služeb azylových zařízení.

Oddíl s názvem „Jak a kde žijí bezdomovci“ seznamuje čtenáře s lokalitami, kde se bezdomovci pohybují, s jejich potřebami a způsoby, jakými je uspokojují, i s rozmanitými variantami trávení volného času, včetně popisu charakteru sociálních vztahů bezdomovců.

Po tomto intermezzu již následuje výčet důsledků bezdomovství, po krátkém úvodu rozdělený do tří větších celků s názvy *Sociálně vyloučené oblasti*, *Žebrota, kriminalita a prostituce* a *Závislosti, nemoci a celkový úpadek osobnosti*. Jak již názvy napovídají, jedná se o důsledky sahající od celospolečenských po individuální, stejně jako tomu bylo v případě příčin.

Značná část práce je věnována způsobům, jakými se společnost vyrovnává s problémem bezdomovství. Úvod do ní zprostředkovává příběh o setkání příslušníků moderní západní civilizace se členy kmene, který fenomén bezdomovství nezná a nechápe. Následuje shrnutí toho, jak pojímá boj se sociální exkluzí *Charta pro právo na bydlení a boj proti vyloučení* a jak vidí řešení bezdomovství veřejnost. Poté je popsán třífázový model řešení, specifický přístup k bezdomovství mladistvých a aktivity státní správy. Dále je uvedena typologie azylových zařízení, popis jejich funkcí a výčet organizací působících na území hlavního města Prahy. Je zmíněna i důležitost a funkce terénní sociální práce. Pro lepší konkrétní představu jsou popsány konkrétní realizované či probíhající projekty

v nejrůznějších oblastech společenského života. Závěrem jsou navrženy možnosti, jak může ke zlepšení situace bezdomovců přispět každý občan.

Tato diplomová práce otevírá široké a nepříliš často zpracovávané téma. Snaží se jej pojmout méně tradičně a zdůraznit jeho aktuálnost i přístupnost jak pro odbornou, tak pro laickou veřejnost. Vzhledem k tomu, že se jedná o problém proměnlivý a zároveň politicky živý, má autorka v záměru jej dále a podrobněji rozpracovat.

Resumé

This diploma thesis deals with the problem of homelessness in the Czech Republic, with its nature and extent, as well as with its connections to the life of the society. The aim of this work is an analysis of the problem from different points of view, a description of less known facts, and proposals of possible ways how to deal with this phenomenon.

The text is opened by a brief introduction to the subject. It contains a general portrayal of the problem and a short historic overview. It is followed by a section, where different definitions of homelessness are presented, including an example from the praxis. The possible forms of homelessness are named here, mentioned its extent in the Czech Republic and Prague and general demographic characteristics of the homeless population. At the end of the section the text introduces the terms *social exclusion* and *culture of poverty*.

This is followed by a description of the bearers of homelessness, how the public sees them, how they look like in the eyes of one of them, and what is the likely actual reality. The characteristics of specific groups among the homeless are depicted here, as well as the groups mingled with the homeless. This part contains an outline of the homeless personality.

Next theme deals with the encounters of the society and the homelessness phenomenon. Its objective is to describe the reactions of the public to the homeless people, the manners of presentation of the homeless population in the media, and to answer the question, what the public would like to know about the homeless. This section includes as well the description of ever more frequently appearing phenomenon of various „homeless games“ and an overview of functions of poverty.

A detailed analysis of causes of homelessness makes up the content of the next part. Also here the public opinion is mentioned initially, and then a scale of possible causes from the social to the individual type. The causes of homelessness for specific groups are characterized briefly as well. The section is finished by a quantification of causes according to the voice of the experts, and according to the results of a questionnaire filled in by the people, who use the services of the asylum institutions.

The section with the title „How and where do the homeless live“ introduces the localities, where the homeless live, their needs and the ways to fulfil them, as well as miscellaneous variants of spending their free time, including a description of the character of the social relationships of the homeless.

After this interlude follows an enumeration of consequences of homelessness; after a short introduction divided into three sections with the titles *Socially excluded areas*, *Beggary, criminality and prostitution*, and *Addictions, diseases and general decline of personality*. As the titles prompt, consequences reach from the individual to the social, like it was in the case of the causes.

Considerable portion of the work concerns the ways, which the society uses to deal with the problem of homelessness. The introduction is made up by a story of a meeting of members of the western society with members of a tribe, which neither knows nor understands the homelessness phenomenon. This is followed by a summary of the fight against social exclusion as it is perceived by the Chart of the right for housing and the fight against exclusion, and how the solution of homelessness is seen by the public. Next,

the three-stage model of solution, the specific approach to homelessness of juveniles, and the activities of the government are described. Thereafter, the typology of asylum institutions and their functions, and a list of organizations operating in the Prague region are presented. The significance and function of field social work is mentioned here as well. For a better projection, factual implemented or proceeding projects in various areas of social life are described. To conclude, the potentialities of every citizen to improve the situation of the homeless are suggested.

This diploma thesis opens a wide and not very often treated theme. The work aims to conceive it less traditionally and emphasize its relevance and accessibility for both experts and laypeople. Forasmuch as it involves a changeable and at the same time politically heated problem, the author intends its further and more in-depth elaboration.